

μικροφιλολογικά τετράδια 15

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Στα παρασκήνια του λογοτεχνικού περιοδικού Αβγή
(Λεμεσός, 1924-1925). Επιστολές και άλλο υλικό
από το αρχείο του Αιμ. Χουρμούζιου

Λευκωσία 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Άγνωστα νεανικά κείμενα του Αιμ. Χουρμούζιου (3)

II. Επιστολές από το αρχείο του Αιμ. Χουρμούζιου (8)

Τις επιστολές υπογράφουν οι Τάκης Μ. Φραγκούδης (αρ. 1-9), Γιάννης Σταυρινός Οικονομίδης (αρ. 10), Άγγελος Μεντζελίδης (αρ. 11), Αρχιγραμματεία της αποικιακής κυβέρνησης (αρ. 12), Ψυχάρης (αρ. 13-15), Λεωνίδας Παυλίδης (αρ. 16-18), Αταύτιστος (αρ. 19), Κώστας Τσαγκαράδας (αρ. 20), Γλαύκος Αλιθέρης (αρ. 21-23), Γιώργος Χρ. Φυλαχτού (αρ. 24), Νίκος Νικολαΐδης (αρ. 25-26), Βασίλης Τατάκης (αρ. 27-28), Παύλος Κριναίος (αρ. 29), Τέλλος Άγρας (αρ. 30).

III. Επιλεγόμενα (53)

Σημειώσεις (57)

Στο εξώφυλλο: ο Αιμίλιος Χουρμούζιος

Στο οπισθόφυλλο: εξώφυλλο του περ. Αβγή (τχ. 4)

Ευχαριστούμε πολύ το Ίδρυμα Αιμίλιου Χουρμούζιου - Μαρίκας Παπαϊωάννου (Αθήνα) που μας εμπιστεύτηκε το αρχαιακό υλικό που παρουσιάζουμε στο τεύχος αυτό και μας έδωσε την έγκρισή του να το δημοσιεύσουμε. Ευχαριστούμε επίσης το Αρχείο Αντώνη Ιντιάνου, από το οποίο αξιοποιούμε δυο επιστολές του Αιμ. Χουρμούζιου στα Επιλεγόμενα. Ευχαριστούμε και τους φίλους και συνεργάτες Λάμπρο Βαρελά και Κυριάκο Ιωάννου για τη συμβολή τους.

Στα επόμενα *Μικροφιλολογικά Τετράδια* (αρ. 16) θα δημοσιευτούν άγνωστα κείμενα του Μιχαήλ Μητσάκη από την *Εφημερίδα* (1891), με επιμέλεια του Σωτήρη Τσέλικα.

μικροφιλολογικά τετράδια 15

Παράρτημα περιοδικού *μικροφιλολογικά* (αρ. 35)

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1986-2059

Ι. Άγνωστα νεανικά κείμενα του Αιμ. Χουρμούζιου

Στα Μικροφιλολογικά Τετράδια αρ. 12 (2012) είχαμε παρουσιάσει ανέκδοτα ποιήματα και επιστολές του Βασίλη Μιχαηλίδη αλλά και συναφές επιστολικό υλικό από το αρχείο του Αιμ. Χουρμούζιου. Από το ίδιο, πολύ πλούσιο αλλά αταξινόμητο αρχείο αξιοποιούμε στο παρόν τεύχος αρχαιακό υλικό που αφορά τις πιο πρώιμες λογοτεχνικές και εκδοτικές δραστηριότητες του Αιμ. Χουρμούζιου, με επίκεντρο το λογοτεχνικό περιοδικό Αβγή. Να θυμίσουμε εδώ ότι το περιοδικό αυτό κυκλοφόρησε σε δώδεκα μηνιαία τεύχη, από τον Απρίλιο του 1924 ως τον Μάρτιο του 1925, στη Λεμεσό της Κύπρου από ομάδα νεαρών δημοτικιστών με σοσιαλιστικές ανησυχίες, τους Αντώνη Ιντιάνο, Γιάννη Λεύκη, Αιμίλιο Χουρμούζιο και Χριστόδουλο Χριστοδουλίδη, με τη σθεναρή στήριξη δύο Αιγυπτιακών κυπριακής καταγωγής, του Γλαύκου Αλιθέρση και του Νίκου Νικολαΐδη.¹ Όπως προκύπτει και από το αρχαιακό υλικό που παρουσιάζουμε εδώ, αφανής διευθυντής του περιοδικού ήταν ο μόλις εικοσάχρονος Αιμ. Χουρμούζιος, ο οποίος γράφει ή και δημοσιεύει αυτά τα χρόνια τις πρώτες λογοτεχνικές του δοκιμές, ποιήματα, πεζά ποιήματα και διηγήματα, ενώ μεταφράζει αρκετά κείμενα από τη διεθνή λογοτεχνία.²

Όπως διαπιστώνεται, ορισμένες από τις λογοτεχνικές αυτές δοκιμές του έμειναν αδημοσίευτες. Μια τέτοια περίπτωση είναι το δοξαστικό σονέτο «Νικολάι Λένιν», που γράφτηκε στις 22.1.1924, δηλαδή μια μέρα ύστερα από τον θάνατο του ηγέτη της Ρωσικής Επανάστασης. Το κείμενο αυτό, που είναι γραμμένο σε φύλλο στο οποίο είναι τυπωμένα τα στοιχεία του περιοδικού Αβγή, μαρτυρεί τον προσανατολισμό του συγγραφέα του στον χώρο της Αριστεράς. Προφανώς δεν ήταν τόσο εύκολο για τον Μίλιο (όπως τον αποκαλούσαν οι φίλοι του και όπως υπέγραφε τα νεανικά κείμενά του) να δημοσιεύσει τότε στη βρετανοκρατούμενη Κύπρο ένα τόσο φορτισμένο ιδεολογικά ποίημα. Ας σημειωθεί ότι οι ιαμβικοί εντεκασύλλαβοι στίχοι του σονέτου αυτού δεν διακρίνονται σε στροφές και υπακούουν σε δύο και μοναδικές ομοιοκαταληξίες:

*Δεν ήσουν από σίδηρο γι' ατσάλι
Μεγάλε των Μεγάλων! Το σκοτάδι
απλώθηκε – πικρό τάμα απ' τον Άδη –
στα μάτια που φωτίζαν τη μεγάλη
φωτιά της άγιας μάχης· ήταν άλλοι
που πέθαιναν συντροφικά, κοπάδι
κρατώντας όπλο το τσαπί κι ομάδι
προσφέροναν το γαίμα τους στην πάλη...
Ο Νους, ο Κυβερνήτης στο πηδάλι
οδήγαε από στεριές κι ανεμοζάλη
το κυματόδαρτο καράβι! Κλάδοι
πυκνοί κι αριόκλωνοι μ' ανέμου χάδι
ριπίσανε μιαν αύρα τρισεγγάλη
και το πικρό σκορπίσανε μαγνάδι.*

Αδημοσίευτο έμεινε και το παιγνιώδες ερωτικό ποίημα «...Τζιαι φιλώ τα σι-
είλη της!...», που γράφτηκε στο κυπριακό ιδίωμα την 1.5.1925, δηλ. λίγες μέρες

προτού ο Αιμ. Χουρμούζιος αναχωρήσει για την Αθήνα. Τόσο το ποίημα αυτό όσο και το μοναδικό που δημοσίευσε στο τοπικό ιδίωμα («Η αντζιελοκάμωτη», Αβγή 10, Ιαν. 1925, 220) υπογράφεται με το ψευδώνυμο Πέτρος Κακομάλλης και απηχεί σε κάποιο βαθμό τα Τζυπριώτικα τραούδια του Δ. Λιπέρτη. Εδώ διατηρούμε την απόδοση του ιδιώματος όπως εμφανίζεται στο αυτόγραφο:

Πάντα το 'λιοχάραμαν
πέφτει μου σαν μάλαμαν,
τζιαι φιλώ τα σιείλη της!

Πάμεν κάτω στην ελιάν
ή 'πού κά' στην μοσφιλιάν,
τζιαι φιλώ τα σιείλη της!

Τζιαι τζιαι κά' στην μαστισιάν
'ελ λαλούμεν συντυσιάν,
τζιαι φιλώ τα σιείλη της!

Η 'πού. κάτω στημ μηλιάν
'εν ιβκάλλουμεν μιλιάν,
τζιαι φιλώ τα σιείλη της!

Τζιαι στο βούττημαν του ηλιού
σαν το χάδιν του πουλιού
πιππιλλώ τα σιείλη της!

Πάμεν πά' στα δώματα,
πέφτουμεν στα χώματα,
τζιαι φιλώ τα σιείλη της!

Σγοιαν 'πού ρόβαν σταφυλιού
το ζουμίν τζιείν' του φιλιού
πῶσιει πά' στα σιείλη της!

Πάντα το 'λιοχάραμαν
πέφτει μου σαν μάλαμαν,
τζιαι φιλώ τα σιείλη της!

Τζιαι στο βούττημαν του ηλιού
σαν το χάδιν του πουλιού
πιππιλλώ τα σιείλη της!

Έρκεται κάθε πουρνόν
τζιαι περνά τον 'σπερινόν,
τζιαι φιλώ τα σιείλη της.

Μάλλον αδημοσίευτο είναι και το παρακάτω ποίημα «Από τις “Μπαλλάντες των Κάτω Μαχαλλάδων”», γραμμένο στην Αθήνα στις 29.1.1926. Ένα δείγμα από την ίδια σειρά δημοσιεύτηκε στη Λογοτεχνική Επιθεώρηση (τχ. 2, Μάρτ. 1927, σ. 42)· μαζί με τη «Χωριάτικη μπαλλάντα» (Σάλπιγξ, 30.10.1925) και τα «Σονέτα της λευτεριάς» (Λογοτεχνική Επιθεώρηση, τχ. 2, σ. 21) παραπέμπουν στο κλίμα του «αλητισμού» και της ρεαλιστικής κοινωνικής-σατιρικής ποίησης του Κ. Βάρναλη:

Κάθε που πέφτει το σκοτάδι, / κάθε βράδυ
σαν κάτι μέσα μου στενάζει...

Και σαν περνά τα στενορρύμια / - καλντερίμια -
μια πίκρια μέσα μου σταλάζει...

Ο θρήνος την ψυχή μου δέρνει, / παραδέρνει
κι ένα παλιό ξυπνά μεράκι!...

Κι όταν το νυχτοπούλι κράζει, / αχ! του Ράζη
στο σκοτεινό Μοναστηράκι,

θυμάμαι τότες την ταβέρνα / που μου κέρνα
ένα χεράκι τη ρετσίνα...

(και στο θολό ποτό περνούσε / - το φωτούσε -
από τα μάτια της μι' αχτίνα...)

Στο πλάι μας θρηνούσε ο γέρος / - για μας ο έρωσι!...
σε μια ξεκούρδιστη κιθάρα

κι όλοι ζουλεύαν μας τη νιότη / – ματαιότη!...
την ευτυχιά βρήκε η κατάρα!

.....
Κάθε που πέφτει το σκοτάδι, / μαύρο χάδι,
στο θλιβερό Μοναστηράκι,

θυμάμαι τότες μια ταβέρνα, / με λαντέρνα
κι ένα παλιό ξυπνά μεράκι!...

Σώζονται επίσης και μερικά άλλα ιδιόχειρα ποιήματά του, δημοσιευμένα ή όχι, όπως η σειρά πέντε σονέτων με τον τίτλο «Ερωτικά αφιερώματα». Ας σημειωθεί ότι το πρώτο σονέτο της σειράς, που γράφτηκε στη Λεμεσό (22.3.1925), φέρει την αφιέρωση «της Φωφώς μου». Η αφιέρωση αυτή, όμως, παραλείφθηκε στη δημοσίευση του ποιήματος (εφ. Σάλπιγξ, 6.2.1926). Η παράλειψη αυτή ενδέχεται να συνδέεται με μια ερωτική απογοήτευση του συγγραφέα του, που αντικατοπτρίζεται σε οχτασέλιδη επιστολή του Αιμ. Χουρμούζιου (από Αθήνα, 2.2.1926) προς μια γυναίκα που δεν κατονομάζεται. Ο πρώτος ανανταπόδοτος αυτός έρωτας φαίνεται πως αφορά την επίσης Λεμεσιανή Φωφώ Γιαβοπούλου (1906-1963), η οποία σπούδαζε τότε ιατρική στην Αθήνα και νυμφεύτηκε λίγο αργότερα τον γιατρό Βάσο Βασιλείου. Μεταφέρουμε εδώ το ερωτικό αυτό σονέτο, αν και είναι δημοσιευμένο:

Μιαν άνοιξη θερμή δε θα ξεχάσω,
Καλή μου. – Όταν ο αγέρας θα φουσκώνει
του καραβιού μου τ' άρμενα, θ' απλώνει
ο νους μου ν' αγκαλιάσει ό,τι θα χάσω.

Του ταξιδιού συντρόφισσα θα πλάσω
πιστή τη θύμησή σου, για να ισκιώνει
τον άπειρο ουρανό που θα θολώνει
μακριά, στη ξένη χώρα που θα φτάσω!

Ταξιδευτής κι ο νους μου θ' αυλακώνει
μια θάλασσα γαλάζια και σπαρμένη
κρινάνθια που σκορπάς, Αγαπημένη,

κανίσκι απ' την ποδιά σου. Και θα ζώνει
μια κάμαρη με ρόδα μαραμένα
πού ζήσαμε τρελά κι αγαπημένα...

Από τα αδημοσίευτα πεζά του ας αναφερθεί «Το ερωτικό ρομάντζο ενός τρελού μοναχού», που γράφτηκε το 1925. Απόσπασμα από το κείμενο αυτό (κεφ. XI) δημοσιεύτηκε στην εφ. Σάλπιγξ (27.2.1925) με την υπογραφή Φώτος Θέλμας, ενώ στο αυτόγραφο υπογράφεται με το όνομά του (Μίλιος Χουρμούζιος). Και από τη δημοσίευση αυτή εξακριβώνεται ότι το ψευδώνυμο Φώτος Θέλμας ανήκει στον Αιμ. Χουρμούζιο. Το κείμενο, που έχει την έκταση ενός μεγάλου διηγήματος ή μιας νουβέλας, αναφέρεται σε έναν ανεκπλήρωτο έρωτα και αρχίζει ως εξής: «Σου γράφω, αγαπημένη, γιατί ξέρω πως δε θα διαβάσεις ποτέ τα γράμματά μου τούτα! Μόλις τελειώσω, τα ρίχνω σ' ένα σεντούκι – ένα νεκροσέντουκο! – που το ξέθαψα στις 15 του Φλεβάρη, μια νύχτα βροχερή, από

το φράγκικο μοναστήρι της Σάντα-Μαρία». Μάλλον αδημοσίευτα έμειναν και τα διηγήματα «Το σπίτι του τρελλού» και «Το τραγούδι της σειρήνας»: το δεύτερο είναι «Χαρισμένο του καλού μου Νίκου με την αγάπη που προσήκει στο μεγάλο καλλιτέχνη» (προφανώς αναφέρεται στον Νίκο Νικολαΐδη).

Τόσο από ιδιόχειρα κείμενα όσο και από αποκόμματα δημοσιεύσεων στην εφ. Σάλπιγξ, που φυλάγονται στο αρχείο, μπορούμε πια να εξακριβώσουμε ότι ο Αιμ. Χουρμούζιος υπέγραψε και με διάφορα άλλα ψευδώνυμα πρωτότυπα και μεταφρασμένα κείμενα:

Με το ψευδώνυμο Φώτος Παρήλιος δημοσίευσε δυο σονέτα με τον τίτλο «Ρίμες και ρυθμοί» (Σάλπιγξ, 27.2.1926)· βλ. σελ. 59. Με τα αρχικά Φ. Παρ. από το ίδιο ψευδώνυμο υπέγραψε τις μεταφράσεις τριών «Χάι και» του Jane Sandelion (Σάλπιγξ, 19.11.1926). Ως Τίμος Άναρχος παρουσίασε σειρά από πεζά ποιήματα με τους τίτλους «Αρυθμες πρόζες», «Ανατολίτικο σελάμ», «Μπαλάντα χωρίς ρυθμό» κτλ. (Σάλπιγξ, 1926). Τέτοια πεζά ποιήματα ή λυρικά αφηγήματα σώζονται και ιδιόχειρα με την υπογραφή Μίλιος Χουρμούζιος. Πιθανόν μερικά από αυτά να έμειναν αδημοσίευτα. Με τα αρχικά Άν. (από το Άναρχος) υπέγραψε σημειώματα για τη λογοτεχνία και μεταφράσεις ποιημάτων του Ch. Baudelaire: «Τη μία μετά τα μεσάνυχτα» (Σάλπιγξ, 29.10.1926), «Μεθάτε» (Σάλπιγξ, 11.11.1926). Με το ψευδώνυμο Φώτος Θέλμας (ή με το αρχικό γράμμα Φ.) δημοσίευσε από νωρίς ποιήματα ή πεζά ποιήματα, μικρά αφηγήματα αλλά και μεταφράσεις (Σάλπιγξ, 1923-1925). Με το ψευδώνυμο Θέμος Άλκης μετέφρασε σε ηλικία 18 ετών το διήγημα «Πασχαλιές» του Henry de Forge (Σάλπιγξ, 29.9.1922). Ως Μίλιος Χάρμης υπέγραψε το πρώτο μέρος της μετάφρασης της νουβέλας «Η ασπίδα του Αλέξανδρου» της Marcelle Tinayre, ενώ στη συνέχεια έμπαιναν μόνο τα αρχικά του Μ. Χ. (Σάλπιγξ, 20.2.1923 κ.ε.). Με τα αρχικά του Μ. Χ. ή Μ. ή Χ. δημοσίευσε σειρά μεταφράσεων ποιητικών, πεζών ή άλλων κειμένων από τη διεθνή λογοτεχνία (κυρίως στη Σάλπιγγα αλλά και στην Αβγή). Εξάλλου, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, με το ψευδώνυμο Πέτρος Κακομάλλης υπέγραψε δυο ποιήματα στο κυπριακό ιδίωμα. Στα περιοδικά Λογοτεχνική Επιθεώρηση και Νέα Επιθεώρηση χρησιμοποιεί πια το ψευδώνυμο Αντρέας Ζευγάς ή Ζεβγάς για να υπογράψει ποιήματα, πεζά, βιβλιοκριτικά και άλλα σημειώματα.

Στο αρχείο του Αιμ. Χουρμούζιου σώζονται και άλλες μαρτυρίες από την ίδια περίοδο, όπως μια ιδιόχειρη αγγελία για την επανέκδοση της Αβγής στην ελληνική πρωτεύουσα· με τη διαφορά ότι ο τίτλος του περιοδικού αναγράφεται τώρα με τον δίφθογγο αυ – αν και διατηρείται η «ψυχαρική» γραφή της λ. «συντρομές»:

Προσεχώς το περιοδικό Αυγή / δίμηνη λογοτεχνική έκδοση / η μεγαλύτερη ελληνική λογοτεχνική και κριτική επιθεώρηση / Περίοδος Α' - Κύπρος 1924-25 / Περίοδος Β' - Αθήνα / Διευθυντής: Μίλιος Χουρμούζιος / Ταχ. Δ/ση: Αυγήν / P. Restante (εξωτερικού) / Αθήνα / Συντρομές: Εσωτερ. δρ. 50 / και του εσωτερικού σελ. 6.

Επίσης, σώζονται πολλές κάρτες μικρού σχήματος με τυπωμένα τα εξής στοιχεία: «Αυγή / δ/ση Μίλιος Χουρμούζιος / P[oste] Restante (εξωτ.) - Αθήνα». Όλα αυτά, μαζί με πληροφορίες που προκύπτουν από την αλληλογραφία του, επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι ο Αιμ. Χουρμούζιος είχε κάνει αρκετές προσπάθειες ώστε να συνεχίσει την έκδοση της Αβγής στην Αθήνα. Τελικά, όμως, προ-

χώρησε στην έκδοση της βραχύβιας *Λογοτεχνικής Επιθεώρησης* (1927) και ακολούθως της *Νέας Επιθεώρησης* (1928-1929, 1933-1934), που μαρτυρούν την προσχώρηση του εκδότη τους στον κομμουνισμό και τον τροτσκισμό.³

Ας σημειωθεί επίσης ότι στο ίδιο αρχείο βρίσκονται και αρκετά αυτόγραφα ή χειρόγραφα κείμενα άλλων συγγραφέων. Για παράδειγμα, α) μια σειρά από δέκα ιδιόχειρες μικρές «Πρόζες» (πεζά ποιήματα) του Γλ. Αλιθέρηση, με την τοποχρονική ένδειξη «Λεμεσό-Κύπρος 1918» (δεν έχει εξακριβωθεί αν είναι δημοσιευμένες)· β) το ανέκδοτο σονέτο «Σιλουέττες. Σοφ. Αμπατιέλου» του Ρ. Φιλύρα (το παρουσιάζουμε στα *Μικροφιλογικά*, τχ. 35)· γ) το ιδιόχειρο ποίημα «Τραγούδι για παλιό σκοπό» του Τ. Άγρα, που δημοσιεύτηκε το 1927 στη *Λογοτεχνική Επιθεώρηση* (βλ. παρακάτω επιστολή του ιδίου, αρ. 30)· δ) η «Αναγκαία δήλωση» του Γ. Λεύκη, με την οποία ο ίδιος διαχώρισε τη θέση του από το περιοδικό *Αβγή* (βλ. παρακάτω, *Επιλεγόμενα*)· ε) αυτόγραφα «πεζά τραγούδια» του Ψυχάρη (βλ. παρακάτω επιστολές του ιδίου, αρ. 13-15)· στ) « ανέκδοτο » ποίημα του Τ. Ανθία με τον τίτλο «Υποταγή», το οποίο στάλθηκε για να δημοσιευτεί στη *Φιλολογική Σελίδα της Καθημερινής* (περιλήφθηκε στη συλλογή του *Η άνοδος*, 1939), κτλ.

Χριστόδουλος Χριστοδουλίδης και Αμιλίος Χουρμούζιος

II. Επιστολές από το αρχείο του Αιμ. Χουρμούζιου

Από την πλούσια αλληλογραφία του Αιμ. Χουρμούζιου επιλέγουμε επιστολές που αφορούν την περίοδο της Αβγής και τις προσπάθειες του διευθυντή της να επανεκδώσει το περιοδικό στην Αθήνα. Σε ορισμένες επιστολές (που είναι στην πλειονότητά τους αδημοσίευτες – με εξαίρεση τις υπ' αριθμ. 10 και 11) παραλείπονται χωρία που δεν παρουσιάζουν φιλολογικό ή άλλο ενδιαφέρον. Ο υπομνηματισμός είναι φειδωλός, αφενός λόγω στενότητας του χώρου, αφετέρου γιατί χρειάζεται να γίνει περαιτέρω έρευνα για εξακριβωση στοιχείων. Τα κείμενα μεταφέρονται στο μονοτονικό σύστημα, η ορθογραφία εκσυγχρονίζεται (με διατήρηση, όμως, τύπων του δημοτικισμού, ιδιωματισμών, ιδιολεξιών ή διπλομορφιών, λ.χ. στη χρήση του τελικού -ν), ενώ η στίξη ρυθμίζεται.

1.

Αθήνα, 7 του Μάρτη 1924

Μιλιούδι μου,

Θα φαίνομαι αδικαιολόγητος ασφαλώς. Ύστερ' από τόσες υπόσχεσες που σου 'χα δώσει, δε σου έγραψα γρήγορα. Μα νά που ήρταν έτσι τα πράγματα, που να μη μπορέσω. Του Χριστόδουλου του 'γραψα σχεδόν αμέσως· αφτό είναι βέβαιο. Μα κι αφτού έγινε πολύ τυχαίο, επειδής του 'χα αρχίσει κάποιο γράμμα από το βαπόρι και, σαν περνούσε ο καιρός, θα 'τανε πολύ παράκαιρο. Ας είναι. Δε δικαιολογούμαι σε σένα που άργησα να γράψω. Δικαιολογούμαι στον εαφτό μου προσπαθώντας να καλύψω την αμέλειά μου. Θα 'χεις δίκιο να παραπονεθείς. Αν και με το να μη σου έγραψα, δεν πάει να πει πως δε σε θυμόμουνα. Μάλιστα κάθε άλλο. Πολύ συχνά σ' αναφέρναμε Ιστες κουβέντες μας με το Γιώργο το Φυλαχτού. Απροπό! Έχει πολύ καιρό να τον δω τον Γιώργο. Δε ξέρω τί γίνεται. Μια μέρα τον βρήκα στου Γανιάρη, μου 'πε πως θα τυπωθεί σε λίγο μια μετάφρασή του. Του 'πα σχετικά με μια δική σου μετάφραση (τίνος έργου δε θυμούμαι) και αν ρώτηξε τα σχετικά στο Γανιάρη. Είπε πως περιμένει να του τη στείλεις.

Έμαθα ακόμα από το Γιώργο πως θα βγάλετε κάποιο περιοδικό. Για το Θεό, μη κάνετε τέτοιο πράγμα, αν δεν εξασφαλίσετε πρώτα πρώτα τη διατήρησή του. Βγαίνουνε τόσα εδώ για να σβήσουν την άλλη μέρα... Δε λέω, καλό είναι ένα περιοδικό για τη Κύπρο. Θα μας δείξει επιτέλους τη πνευματική κυπριώτικη κίνηση. Μα κοιτάξετε να το κρατήσετε σε μια θέση περιωπής, κι όχι να 'ναι ένα χαρτί που να σερβίρονται κάθε σαχλαμάρες οποιουδήποτε.

Αν και βέβαια από σένα έχω όλες τες καλές ελπίδες για την ύλη. Είμαι βεβαίωτατος πως θα έχεις φυσικά προβλέψει γι' αφτά που σου γράφω για τη διατήρησή του κτλ., αν και στη Κύπρο δεν μπορεί να κρατηθεί – μου φαίνεται τουλάχιστο – κάτι τέτοιο, επειδής δεν έχει πολύ αναγνωστικό φιλολογικό κοινό. Οπωσδήποτε, αν Ι το κρατήσεις, θα σου πηγαίνει να σου πει κανένας ένα μεγάλο «μπράβο».⁴

Μια Σάλπιγγα που μου 'τυχε μια μέρα στα χέρια μου 'καμε έκπληξη σαν είδα ότι φάνηκε επιτέλους και ο Χρ. Σ. Χριστ[οδουλίδης] στη δημοσιότητα –

πρώτη φορά υποθέτω, ε; – (με το όνομά του εννοώ) με μια του πρόζα. Μου την είχε διεβάσει ακριβώς τότες που την είχε κάνει, όταν είμαστε έναν ωραίο, ήρεμο καιρό στες Πλάτρες. Μα δεν ενόμιζα πως θα 'χεν αξίωση δημοσιότητας.

Εγώ εδώ δε διεβάζω τίποτε φιλολογικό. Δε μπορώ να διεβάσω σχεδόν τίποτε άλλο εξόν από τα πολύ ξερά βιβλία της νομικής, που είμαι υποχρεωμένος να τα διεβάσω, επειδή θα δώσω εξετάσεις.

Κάποτες κάτι τυχαίνει όμως να πέσει στα χέρια μου. Κανένα περιοδικό, κανένα νέο βιβλίο, και να διεβάσω έτσι για λίγα λεφτά. Μα τί να σου πω. Τίποτε δε με συγκινεί πια!! Έχω γίνει τελείως – μα τελείως – αναίσθητος. Τί μπορείς να περιμένεις από έναν αναίσθητο;

Ακόμα και κείνα τα πράγματα που άλλη φορά μού έκαναν μεγάλη εντύπωση, τώρα με κρατούν στην πιο μεγάλη αδιαφορία.

Τί πράγμα ενέργησε έτσι πάνω μου για να με καταντήσει σε τέτοια χάλια (!!) δε ξέρω ούτε μπορώ να μαντέψω. Βέβαιο είναι πως θα 'ρθει πάλι μια μέρα να ξαναβρεθώ στον εαφτό μου, μα πότε θα 'ναι | αφτό, δε ξέρω.

Τώρα είναι αποκριές. Φαντάζεσαι τί γίνεται. Ή μάλλον δεν φαντάζεσαι ασφαλώς. Θα έχει περισσότερο από 20 χορούς σε είκοσι διάφορα κέντρα κάθε μέρα. Και παντού τίγκα γεμάτα.

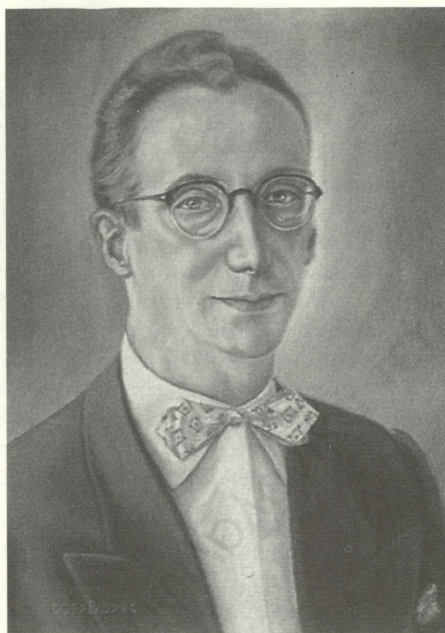
Χτες βράδυ η εν Αθήναις κυπριακή παροιμία ετίμησε την πρώτη της Κυβέλης με την Ανθή του Αντρέγιεφ. Θα είμασταν καμιά 30ριά παρέα. Αλλά εμείς επειδή, όπως ξέρεις, δεν ανεχόμεθα κανέναν από πίσω μας (!!), καθίσαμε σε τέτοια θέση που να τους βάλομε όλους μπροστά μας! Ξέρεις, έχομε την ιδέα – την ωραϊάν ιδέα – ότι είναι ο άνθρωπος που κάνει τη θέση, και όχι η θέση τον άνθρωπο!

Έπαιζαν η Κυβέλη, ο Βεάκης, ο Παπαγεωργίου, ο Παρασκευάς, η Βώκου, η Σαφφώ Αλκαίου, η Δημοπούλου κτλ. Όπως βλέπεις ήταν κούζοι⁵ και οι ηθοποιοί και ο συγγραφέας. Με ικανοποίησαν τελείως. Το έργο; Τί να σου πω; Πάντα παράξενος ο Αντρέγιεφ, όπως πάντα. Μα και τόσο βαθύς, τόσο βαθύς που πολύ δύσκολα κατορθώνεις να διακρίνεις στον πυθμένα του.

Αφτές τες μέρες μεθούμε συχνά – η αποκριά το 'χει – σε μια ταβέρνα. Στην ταβέρνα του Παυλάκη. Εκεί δηλαδή που συχνάζουν οι διάφοροι Βουτυράδες, Ταρχόπουλοι, Κόντογλους κτλ. Αν ήταν εδώ και ο Χριστόδουλος, θα μας | έκανε παρέα. Εσένα δε σε βάζω μέσα, γιατί δεν είσαι για τα τέτοια. Εσύ είσαι μποέμ, και αφτή τη ζωή δε μου φαίνεται να μπορείς να τη ζήσεις. [...]

Εσείς τί γίνεσθε εκεί κάτω; Στη προκουμαία κάθε απόγευμα, φυσικά, ε; Γράφεις; Γράφεις; Κάνεις τίποτε; Ο Χριστόδουλος; Το Ταμειυτήριο;

Ας είναι. Γράφε μου τίποτε δικό σου. Τίποτε της ζωής σας. Θα εφκαριστηθώ, ξέρεις, όσο δεν μπορείς να φανταστείς. Μη με κοιτάς εμένα που είμαι τόσο ακα-

Τάκης Μ. Φραγκούδης (αυτοπροσωπογραφία)

τάστατος και τεμπέλης στα γράμματά μου. Έχω τόσες σκοτούρες. Εσείς εκεί που είστε τόσο ξένοιαστοι, τόσο ήρεμοι. Απόλυτα ήρεμοι.

Ο Αντρέας τί γίνεται; Βάλε και το Χριστόδουλο να μου γράψει. Γράψε μου και συ, Μιλιούδι μου, γρήγορα.

Εχτές που οι κηδεμονευόμενες είχαν επισκέπτες ήταν και πολυέξοδες. Έξαφνα πρέπει να τες συνοδεύεις στες γιορτές, όπου θα ξοδεύεις 200 δραχμές. Έξαφνα στο «Χορό των άστρων». Μωρέ, δεν έπεφταν όλα να μας κάψουν!!

Απόψε πήγα στη δεύτερη διάλεξη της κυρούλλας (του Άλη Θρούλου) στο ωδείο για τον Κωσταντίνο Χατζόπουλο. Δεν ξέρω· αλλά έχει ανυψωθεί πολύ στην εντύπωσή μου η κυρούλλα. Έχει μια πολύ καλή μελέτη και μια τόσο λεπτή παρατήρηση που σπάνια απαντιέται. Ξέρει να διακρίνει το πιο λεπτό χαρακτηριστικό των ποιητών ίσαμε το πιο ασήμαντο μικροελάττωμά του. Τουλάχιστο έχει αφτό το καλό, ότι εκείνο που θα πει δεν θα είναι ανοησία (όπως των πιο πολλών εδώ) και ότι θα το πει ύστερ' από μια βαθυστόχαστη μελέτη.

Για μια στιγμή – σήμερα σαν ξαναδιέβασα όλα όσα έγραψα – σκέφτηκα να σκίσω αφτό το γράμμα και να γράψω κάποιον άλλο. Είναι τόσο ασυνάρτητο. Μα ούτε καιρό έχω ούτε όρεξη για να γράψω άλλο. Έπειτα, φεύγει απόψε το ταχυδρομείο και πρέπει να το ρίξω. Έπειτα και συ δεν είσαι κανένας που θα προσέξει το πώς θα σου γράψω, αρκεί που σου γράφω. Δεν είν' έτσι;

Γράψε μου γρήγορα και μπόλικά.

Μ' αγάπη, / (υπογραφή)
[Τάκης Μ. Φραγκοϋδης]

Σημείωση: Ο Τάκης (Δημήτριος) Φραγκοϋδης (Λεμεσός 1900 - Αθήνα 1978), γιος του δημοτικιστή Μενέλαου Δ. Φραγκοϋδη, σπουδάζει την εποχή αυτή νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ενώ είχε φοιτήσει προηγουμένως στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών. Ασχολήθηκε κυρίως με τη ζωγραφική. Συνεργάστηκε τόσο με την Αβγή όσο και με τα Κυπριακά Γράμματα, ενώ παράλληλα στήριξε τα δυο αυτά περιοδικά (κυρίως το δεύτερο) εξασφαλίζοντας και συνεργασίες άλλων από την Ελλάδα.

Χριστόδουλος: Ο Χριστόδουλος Χριστοδουλίδης (1901-1938), αξιόλογος κριτικός λογοτεχνίας και από τους πρώτους αριστερούς διανοούμενους στην Κύπρο, ήταν από τους βασικούς συντελεστές του περιοδικού Αβγή και μέλος του «Συλλόγου των 12». Μαζί με τους Λ. Στρίγκο και Δ. Χρυσοστομίδα αποτέλεσαν τον αρχικό πυρήνα για την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (Κ.Κ.Κ.). Σύμφωνα με βιογραφικό του σημείωμα, ο Χριστοδουλίδης διητέλεσε γραμματέας του υπό διαμόρφωση Κ.Κ.Κ. (που ιδρύθηκε το 1926) και διευθυντής σύνταξης του αρχικού εκφραστικού του οργάνου, της δεκαπενθήμερης εφ. Πυρσός (1922-1925). Προτού εγκαταλείψει το νησί (τον Νοέμβριο του 1924), εργαζόταν στο Λαϊκό Ταμειτήριο Λεμεσού, το οποίο εξελίχθηκε αργότερα στη γνωστή Λαϊκή Τράπεζα. Όταν έφτασε στην Ελλάδα, γράφτηκε αρχικά στο Πολυτεχνείο Αθηνών, αλλά στη συνέχεια στάλθηκε από το Κ.Κ.Ε. για σπουδές στο Κομμουνιστικό Πανεπιστήμιο των Λαών της Ανατολής στη Μόσχα (1925-1927). Το 1927 επέστρεψε στην Αθήνα και νυμφεύτηκε τη Γερμανίδα Ζώη Ντέλβελ. Τον επόμενο χρόνο εκλέχθηκε μέλος της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (τότε έγινε γνωστός με το ψευδώνυμο Αλέξης), ενώ εργάστηκε ως συντάκτης στον Ρίζοσπάστη. Το 1929 συνελήφθηκε και εξορίστηκε στη Σίφνο, ενώ το 1930, όντας «επικεφαλής της “αριστερής” φράξιας», απελάθηκε στη Σοβιετική Ένωση. Την ίδια χρονιά αντιπροσώπευσε το Κ.Κ.Ε. στην Γ' Διεθνή, γεγονός που του κόστισε τη διαγραφή του από το κόμμα. Ακολούθως εργάστηκε ως διευθυντής σύνταξης του εκδοτικού οίκου «Ναρκομφίν» ή ως συντάκτης με το ψευδώνυμο Αμιλίος Αλέξης στο οικονο-

μικό περιοδικό *Εκονομιστέβσκαγια Γκαζέτα*, που υπαγόταν στην Κεντρική Τράπεζα της Μόσχας. Στις 19 Μαρτίου 1938 καταδικάστηκε σε θάνατο (μαζί με χιλιάδες άλλους), με την αβάσιμη κατηγορία ότι ήταν πράκτορας των ελληνικών μυστικών υπηρεσιών. Νέα στοιχεία για τη δράση και την εκτέλεση του Χριστοδουλίδη δημοσίευσε πρόσφατα ο δημοσιογράφος Γιάννης Κωστακόπουλος, «Κύπριοι κομμουνιστές στο απόσπασμα», *Πολίτης / Χρονικό (Λευκωσίας)* 102 (7.2.2010) 5-22. Βλ. και Αλέξης Αυγερινός, «Χρ. Χριστοδουλίδης, ένα θύμα των σταλινικών εκκαθαρίσεων», *Εντός των Τειχών (Λευκωσίας)* 32 (Μάιος 1988) 12-15. Για τα κυπριακής καταγωγής πρόσωπα που αναφέρονται στην εργασία αυτή βλ. και Α. Κουδουνάρης, *Βιογραφικών λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 62010.

Γιώργος Χρ. Φυλαχτού (1900-1964): δάσκαλος αγγλικών, συνεργάτης της Αβγής και εκπρόσωπος του περιοδικού στην Αθήνα. Το 1924 κυκλοφόρησε από τις εκδ. «Γανιάρη» σε δική του μετάφραση ο τόμος *Για να ευχαριστήσαι τη γυναίκα του*, με τρία διηγήματα του Thomas Hardy. Αργότερα εξέδωσε μια συλλογή με σατιρικά αφηγήματα (*Η εύθυμη πλευρά της κατοχής*, 1946).

δική σου μετάφραση: πρόκειται για το μυθιστόρημα *Κάτω από τον άδειο ουρανό* του Νορβηγού Johan Bojer (1872-1959), το οποίο κυκλοφόρησε σε ελληνική μετάφραση του Αμ. Χουρμούζιου (βλ. παρακάτω, επιστολές αρ. 3, 7, 8).

Γανιάρη: Για τον εκδότη και συγγραφέα Χρυσόστομο Γανιάρη (1894-1966) βλ. Αννίτα Παναρέτου, *Η ηδονή και η οδύνη των βιβλίων. Χρυσόστομου Γανιάρη, Βίος και έργα*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 2002.

περιοδικό: το πρώτο τεύχος της Αβγής κυκλοφόρησε αρχές Απριλίου του 1924. Είναι το πρώτο αξιολογικό λογοτεχνικό περιοδικό στην Κύπρο. Προηγουμένως είχαν εκδοθεί στο νησί τρία, επίσης βραχύβια, λογοτεχνικά περιοδικά, η *Μούσα* (Λάρνακα 1917), η *Μέλισσα* (Λευκωσία 1919) και η *Νέα Εποχή* (Αμμόχωστος 1921-1922).

Σάλπιγγα: η εφ. *Σάλπιγγα* (1884-1927) εκδόθηκε στη Λεμεσό από τον Στυλιανό Χουρμούζιο (1850-1937), παππού του Αμιλίου. Από το 1901 πέρασε στα χέρια του Χριστόδουλου Σ. Χουρμούζιου (1878-1965), ενώ το 1912 την ανέλαβε ο Ευριπίδης Σ. Χουρμούζιος (1880-1971), πατέρας του Αμιλίου. Όταν η οικογένεια του Ε. Χουρμούζιου εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, η *Σάλπιγγα* εξακολούθησε την έκδοσή της για έναν περίπου χρόνο στην ελληνική πρωτεύουσα (1.9.1926-6.10.1927).

με μια του πρόξα: όσο γνωρίζουμε, ο Χρ. Χριστοδουλίδης δημοσίευσε το πρώτο κείμενό του, το πεζό ποίημα «Μέσα στο δάσος», στην εφ. *Σάλπιγγα*, 15.2.1924. Εδώ όμως προκύπτει μια ενδιαφέρουσα πληροφορία, αφού φαίνεται πως ήταν γνωστό ότι ο ίδιος είχε δημοσιεύσει νωρίτερα και άλλα κείμενά του, με ψευδώνυμο ή ανυπόγραφα. Για την ώρα δεν έχουν εντοπιστεί τέτοια κείμενα. Πιθανότατα δικές του συνεργασίες να υπάρχουν στην εφ. *Πυρσό* (Λεμεσός 1922-1925), αφού γνωρίζουμε, και από μαρτυρία του ίδιου του Χριστοδουλίδη, ότι αυτός ήταν διευθυντής σύνταξης του εντύπου αυτού (βλ. Γ. Κωστακόπουλος, ό.π., σ. 10), που εμφανίζεται ως «Εφημερίς σοσιαλιστική, Όργανον του Κυπριακού Εργατικού Κόμματος», με διευθυντή τον Πάνο Φασουλιώτη (1894-1965). Στον *Πυρσό*, που διατηρούσε επαφές με τον αθηναϊκό *Ριζοσπάστη*, δημοσίευαν κείμενά τους και οι Π. Κριναίος και Γ. Φυλαχτού. Ας προστεθεί εδώ ότι στη στήλη αλληλογραφίας (4/17.1.1923) διαβάζουμε ότι ο Στέφανος Πάργας ήταν ένας από τους συνδρομητές της εφημερίδας αυτής: «Στέφ. Πάργαν, διευθυντήν φιλολογικού περιοδικού *Γράμματα*, Αλεξάνδρειαν. Πολύ σας ευχαριστούμεν για τη λίρα που μας στείλατε για τον *Πυρσό*. Τα ενθαρρυντικά σας λόγια και το ενδιαφέρο σας μας εμψυχώνουν και μας ενδυναμώνουν για τον αγώνα μας».

Βουτυράδες, Ταγκόπουλοι, Κόντογλους: αναφέρεται βέβαια στους συγγραφείς Δ. Βουτυρά, Π. Ταγκόπουλο (ή και στον Δ. Ταγκόπουλο) και Φ. Κόντογλου.

Αντρέας: ο αρχιτέκτονας Ανδρέας Χατζηδημητρίου (1901-1936), αδελφός του Γλ. Αλιθέρση, είχε προβλήματα υγείας και πέθανε πρόωρα. Βλ. και αρ. 7.

Αλκης Θρούλος: ψευδώνυμο της Ελένης Ουράνη, που ήταν βασιικός κριτικός του μεσοπολέμου. Ανεπτυγμένο κείμενό της για τον Κ. Χατζόπουλο περιλήφθηκε στον τόμο *Κριτικές μελέτες III*, Αθήνα 1925, σσ. 43-117.

2.

Αθήνα, του Απριλίου 18, 1924

Αγαπημένο μου Μιλιούδι,

Είναι καιρός τώρα που κρατώ το γράμμα σου. Δεν σ' απήντησα αμέσως, επειδή είχα αρκετή μελέτη και δεν μου έμεινε καιρός.

Και τώρα όχι πως έχω περισσότερο τάχα, μα τελοσπάντων έχω και καθήκον να σ' εφχαριστήσω και για τον κόπον που έκαμες να μου στείλεις την Αβγή.

Μιλιούδι μου, βέβαια δε θα περιμένεις από μένα να σου πω πόσο αξιέπαινος είσαι που καταπιάστηκες ένα τόσο – όχι και έφκολο – έργο. Θα το συναισθάνεσαι και μόνος σου, ώστε κάθε έπαινος από μέρους μου να περιττεύει. Μπράβο σου!

Η Αβγή έχει μια εμφάνιση αρκετά καλή. Ε! έπειτα είναι κι αρχή. Φυσικά σιγά σιγά θα καλλιερέψει, θα μπει καλλίτερη συνεργασία, θα γίνει (ίσως) πιο πολυσέλιδη...⁶ Βέβαια και αφτά τα ξέρεις εσύ καλλίτερά μου· πώς πρέπει δηλ. να την κάνεις. |

Άκουσε όμως. Μου φαίνεται πως μπορούσες να στείλεις και σε μερικούς άλλους εδώ, που θα την κρατούσαν φυσικά, είμαι βέβαιος. Έξαφνα ο Λέλλος είμαι βέβαιος πως θα την κρατήσει, επίσης ο Ηρ. Αγγελίδης, Μορίδης κτλ. Πρέπει να ξέρεις πως χρειάζεται και υλική υποστήριξη για να πάει ομπρός. Γιατί τάχα να μην κερδίζεις κιόλας μερικά λεφτά;

Δε ξέρω αν και κατά πόσον θα κάνεις δεχτές μερικές σαχλαμάρες δικές μου. Οπωσδήποτε σου στέλλω και μερικές πρόζες που, αν τες βρεις άξιες για δημοσίευμα, τες βάζεις ή μαζί ή μια μια. Δε λένε βέβαια και τίποτε, ούτε φιλοσοφίες έχουν. Είναι απλώς παραληρήματα! Δεν έχω δα και καμιά αξίωση φιλολογική, ώστε μη στενοχωρηθείς αν δεν σ' αρέσουν και μη τες βάλεις. Δε θα με πειράξει καθόλου, να 'σαι βέβαιος.

Από το Γιάννη τον Κατσουνωτό μπορούσες να ζητήσεις συνεργασία, που έχει μερικά ποιήματα πολύ καλλίτερα κι από του Βαλδασεριδου και από του Φυλαχτού. Είμαι βέβαιος πως θα σου έστελνε.

Συχώρεσέ μου για την συντομία μου και γράψε μου εσύ κάμποσα δικά σας νέα.

Με φιλία, / (υπογραφή)
[Τάκης Μ. Φραγκουδουδης]

Σημείωση. Με αφορμή το πρώτο τεύχος της Αβγής, ο επιστολογράφος επιχειρεί μια πρώτη αξιολόγηση του περιοδικού· η εμφάνισή του είναι πράγματι αρκετά ικανοποιητική τόσο στην εκτύπωση όσο και στο περιεχόμενο, αν λάβουμε υπόψη τα κυπριακά δεδομένα της εποχής. Το πρώτο, εικοσασέλιδο τεύχος περιλαμβάνει, ανάμεσα σ' άλλα, νεορομαντικά ποιήματα των Π. Βαλδασεριδου, Γ. Λεύκη και Γ. Φυλαχτού, ρεαλιστικά ή συμβολιστικά διηγήματα και μικρά αφηγήματα των Ν. Νικολαΐδου, Αμ. Χουρμούζιου και Χρ. Χριστοδουλιδου, μεταφράσεις ποιημάτων των Byron και Baudelaire από τους Δ. Δημητριάδου και Γ. Λεύκη, αντίστοιχα, και βιβλιοκριτική του Χρ. Χριστοδουλιδου για το πρώτο μυθιστόρημα (*Το Στραβόξυλο*, 1922) του Ν. Νικολαΐδου.

Λέλλος: αταύτιστος κύπριος φοιτητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών· προφανώς ανήκε στη λεμεσιανή παρέα του επιστολογράφου.

Αγγελίδης: ο Ηρακλής Αγγελίδης (Λεμεσός 1897-1987) σπούδαζε τότε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μορίδης: ο Θεόδωρος Μορίδης (Λεμεσός 1905 - Αθήνα 2003) είχε πάει στην Αθήνα για να σπουδάσει οδοντιατρική, αλλά στη συνέχεια τον κέρδισε το θέατρο. Από το 1924 κ.ε. έπαιξε μαζί με τους Βεάκη, Κατράκη, Κυβέλη, Κοτοπούλη κ.ά.

μερικές πρόζες: τρία «Πεζά ανατολίτικα τραγούδια» του Τ. Φραγκούδη δημοσιεύτηκαν σε ισάριθμα τεύχη της *Αβγής* (τχ. 3, 4, 5).

Κατσουνωτός: ο Γιάννης Κατσουνωτός (Λεμεσός 1900-1987) εργάστηκε ως δικηγόρος στην Αλεξάνδρεια και την Αθήνα. Ήταν μέλος του Κ.Κ.Ε. από το 1923. Δεν έχουμε εντοπίσει δημοσιευμένα ποιήματά του.

3.

Αθήνα, 9 του Μάη 1924

Αγαπημένε μου Μίλιο,

Πήρα την *Αβγή* και το γράμμα σου.

Βέβαια πως η πρώτη μου δουλειά ήταν να φροντίσω για όσα μου έγραψες. Πρώτα πρώτα πήγα στον Πάλλη (χαρτοπωλείο) και ρώτηξα για τα συρματάκια που μου έλεγες. Δεν έχουν τέτοια έτοιμα για πούλημα, μα επειδή τον παρεκάλεσα πολύ, τέλος μου υποσχέθηκε να μου βρει έτοιμα. Δεν ήθελε να τα πουλήσει, επειδή τα θέλουν για ατομικές τους χρήσεις. Εν πάση περιπτώσει το γεγονός είναι ότι πήρα δυο «ξυλαράκια», που σου τα στέλλω συστημένα. Έχει κάθε ένα 400 συρματάκια, δηλ. το όλο 800. Σου τα στέλλω δηλαδή για δείγμα αφτά και, αν σου αρέσουν, μπορείς να μου γράψεις και ελπίζω να μπορέσω να πάρω και άλλα, πάλι από τον Πάλλη. Δε κάνω καλαμπούρι. Μου είπε όμως ότι, αν δεν έχεις ιδιαίτερο μηχάνημα που να τα ράξει,⁷ θα ήταν δύσκολο για σένα. Θα ήταν τότες προτιμότερο το ράψιμο. Τα δυο αφτά ξυλαράκια έχουν 12 δρχ., δε ξέρω αν σου συμφέρει. Μα γιατί, Μιλιούδι μου, να μη | 'γοράσεις έτοιμο λεπτό τέλι απ' εκεί και να το ράβεις και να το κόβεις έτσι όπως κάνει ο δικός μας ο Λεφτέρης; Αν δεν ξέρεις, βρες τον και ρώτηξέ τον να σου δείξει πώς τα ράβει με τέλι όλα τα διάφορα διπλότυπα που κάναμε τότες. Θα ήταν ίσως εφκολότερο. Αν πάλι νομίσεις πως είναι εφκολία για σένα αφτά τα σύρματα που σου στέλλω, τότε γράψε μου και αμέσως σου εμβάζω όσα θέλεις.

Επειτα φρόντισα για τους συντρομητές και κατόρθωσα να γράψω τρεις, που τους στέλλω με την «Αγγελία». Φυσικά θα τους στείλεις και τα πρώτα δυο αντίτυπα για να έχουν όλη τη σειρά. Θα πάρεις τη συντρομή (10 σελ[ίνια]) όταν έρθουν το καλοκαίρι εκεί.

Η *Αβγή* όσο πάει και καλλίτερη. «Το ηλιόσπιτό» σου πολύ μου άρεσε.

Λυπούμαι που δεν έχω καιρό (επειδή σε δυο τρεις μέρες δίδω εξετάσεις) για να σου γράψω πιο πλατιά τες κρίσεις μου για κάμποσους.

Ο Ιντιάνος μόνο είναι ακαταλόγιστος!!

Τί άλλα μου γράφεις; Α! ναι. Στο Φυλαχτού έδωσα τα χαιρετίσματά σου και είπα τα σχετικά. Μου λείει πως ανταποδίδει | τα φιλικά σου χαιρετίσματα και πως πήρε τη μετάφρασή σου από τον Κ. Πιλαβάκη.

Στο Χριστ. Χριστ[οδουλίδη] δε γράφω, ούτε και πια θα ξαναγράψω. Πες του μόνο πως είναι πρώτης γαϊδαρος και χτήνος. Επίσης πως είναι ένας πεισματά-

ρης που δεν έχει όμοιό του και ότι τον χέζω (με το συμπάθειο). Τον αποκηρύττω από φίλο μου.

Η επειδή γράφει «δραματικές σκηνές» και «Αμώνες», πρέπει να μη αξιολογούμε ούτε για ένα φιλικό γράμμα; Εν πάση περιπτώσει, τον χέζω.

Ο Γιώργος ο Φυλαχτού μου είπε απόψε ότι τη μετάφρασή σου *Κάτω από τον άδειο ουρανό* την έδωσε στο Γανιάρη και τη διάβασε. Του άρεσε η μετάφραση, μα νομίζει πως δε θα πουληθεί, γιατί δεν είναι και τόσο καλό το θέμα (λέει). Ίσως όμως μετανιώσει και την εκδώσει.

Ο Φυλαχτού λέει ότι θα τη δώσει και του Ελευθερουδάκη. Θα σου γράψει ο ίδιος με το άλλο ταχυδρομείο και θα σου τα πει καλλίτερα.

Εγώ ίσως αργότερα σου στείλω κάμποσες άλλες πρόζες από τες «Ανατολίτικες», εκτός αν μετανιώσω και στείλω | κάποιες άλλης σειράς.

Πρέπει να ξέρεις πως είναι η πρώτη φορά που τολμώ να δημοσιέψω, αν και έχω από δάφνες ένα σωρό. Και πάλι σου λέω πως δεν έχω καμιά αξίωση όπως ίσως μερικοί άλλοι.

Αύριο έχω εξετάσεις, καημένο Μίλιο μου, είναι τρομερό πράμα. Γύρω σου να βλέπεις όλες τες ομορφιές της ζωής. Τες ομορφιές της άνοιξης. Τες Αθηναϊοπούλες, που είναι ολόκληρος πειρασμός! Και να μη δικαιούσαι ούτε να τες θαυμάσεις. Πρέπει να σκέφτεσαι την ερήμην διαδικασία και την κατ' αντιμωλίαν συζήτησιν! Φριχτό. Φριχτό. Τραβώ τα μαρτύρια του Ταντάλου. Αν επιτύχω, άβριο θα είμαι ελέφτερος να πω πως ζω. Αν όμως αποτύχω; Μα, Θεέ μου, είναι λοιπόν δυνατό να μοιάζω του Λέλλου; Και όμως καμιά φορά...

Τα «ξυλαράκια» σου τα στέλλω συστημένα.

Με πολλήν αγάπη και φιλία, / (υπογραφή)
[Τάκης Μ. Φραγκούδης]

Σημείωση: Ο Τ. Φραγκούδης αναλαμβάνει να στηρίξει το περιοδικό με εγγραφή συνδρομητών αλλά και με εξεύρεση κατάλληλου σύρματος για το δέσιμο των τευχών. Εκφράζει συχνά τις απόψεις του για συνεργασίες του περιοδικού: έτσι, επαινεί «*Το ηλιοσπιτο*», συμβολιστικό-ιδεολογικό διήγημα του Αιμ. Χουρμούζιου (Αβγή, τχ. 1), όπως και άλλα αφηγήματά του (βλ. παρακάτω τις επιστολές του αρ. 4, 5), αλλά αποδοκιμάζει με υπερβολική αυστηρότητα ποιητικά και κριτικά κείμενα του Α. Ιντιάνου (βλ. αρ. 4, 6, 7).

μετάφραση: εκτός από το μυθιστόρημα *Κάτω από τον άδειο ουρανό* του Johan Bojer, ο Αιμ. Χουρμούζιος στέλνει στην Αθήνα μέσω του φοιτητή φιλολογίας Κώστα Πιλαβάκη και μια δεύτερη μετάφρασή του· πρόκειται για διηγήματα από τις *Σκληρές ιστορίες* του γάλλου πεζογράφου του συμβολισμού Comte de Villiers de l'Isle-Adam, που κυκλοφόρησαν σε ελληνική μετάφραση του Αιμ. Χουρμούζιου το 1924. Η έκδοση αυτή παρουσιάστηκε από τον Χρ. Χριστοδουλίδη (Αβγή, τχ. 8).

Χριστ. Χριστ.: με τα αρχικά αυτά ο Χρ. Χριστοδουλίδης υπογράφει βιβλιοκριτικές στην Αβγή. Στο πρώτο τεύχος δημοσίευσε το σύντομο αφήγημα «Ο μικρός Αμών», με θέμα από τη Βίβλο, και στο δεύτερο τεύχος τη «δραματική σκηνή» «Η μοιραία στιγμή», ένα μονόπρακτο θεατρικό κείμενο ιφενικής υφής.

Αγαπημένε μου Μίλιο,

Με τον Λέλλο που έρχεται κατευθείαν για την Κύπρο σου στέλλω αφτό μου το γράμμα, βέβαιος πως θα το πάρεις γρήγορα. Πιο γρήγορα πάντως από το ταχυδρομείο.

Σου στέλλω μια νέα πρόζα που, αν την βρεις καλή, τη δημοσιέβεις.

Ο Ιντιάνος με τη «Μεγάλη του ορμή» έγινε ακόμα πιο καταγέλαστος! Ας είναι, μας δίδει εδώ αρκετήν ύλη για να σχολιάσουμε γελώντας. Σκέψου μια παρέα από δεκαπέντε παιδιά ν' ακούνε προσεχτικά έναν που απαγγέλλει μεγαλοφώνως:

«Αχ! Θεέ μου, εσένα τώρα / το αίμα σου χορέβει τέτοιαν ώραν;»
(άμε γύρευε!) |

Και πιο κάτω, όταν γίνεται «έντομο, πουλί, ζώο, λουλούδι» και παίρνει όλες τις μεταμορφώσεις, από το γαιδούρι ως την ακρίδα (θα φαντάζεσαι βέβαια τον Ιντιάνον ακρίδα), σκέψου τα διάφορα σχόλια, τα διάφορα αστεία εις βάρος του.

Μα όταν πλέον φωνάζει του Θεού να κατεβεί για να τον πάει καβαλλούρι στη λίμνη για να λουστούν, φαντάζεσαι την ιλαρότητα του ακροατηρίου!! Τέλος λέει στο Θεό να ανοίξει ταβέρνα και να κερνά στον εαυτό του ρετσίνα, και στο τέλος ολωσδιόλου:

«Τ' όμορφό μου (;) αφτό τραγούδι / να κρεμάσεις το στ' αφτί ως λουλούδι»
Δηλαδή έτσι όπως βάζουν το μουσικοκάρφι οι Τούρκοι!!!

Ο Γιάγκος Τορναρίτης, ενώ το διαβάζει, πατάει τα γέλια, κι ολόκληρο το καφενείο μένει έκθαμβο προ της παταγώδους εξάψεως μας...!!

Διάβασα και τον «Κριτικόν» της Αληθείας. Του βρίσκω πληρέστατο δίκιο. Δε ξέρω ποιος | είναι, αλλά θα του έσφιγγα θερμά το χέρι. Τουλάχιστο για όσα λέει για τον Ιντιάνο και τον Μεντζελίδη.

Όσο για τον τελευταίον, ασφαλώς δεν θα το είχες προσέξει το τί έλεγε, αλιώτικα πώς τ' άφησες και πέρασε. Μα, βρε παιδί μου, εκείνο ήταν – ω να τον πάρει ο διάλογος – πολύ τολμηρό πράμα για να γραφτεί σε περιοδικό και μάλιστα κυπριώτικο. Βρε τον κανάγια! Να πλακώνει το παιδί και να κάνει και πράξη.

Δεν τον ξέρω εγώ. Ο Φυλαχτού τον ξέρει, λέει. Είναι, λέει, κάποιον παιδάριο. Όσα λέει ο Χριστοδουλίδης για τον Σκίπη είναι πάρα πολύ καλά.

Το διήγημά σου μου άρεσε. Η πρόζα του Χριστ[οδουλίδη] καλλίτερη απ' όλες τες άλλες του.

Συχώρα μου που γράφω τόσο άσχημα. Γράφω πολύ βιαστικά και γι' αφτό δεν σου | έγραφα πιο εχτεταμένα για όλ' αφτά.

Κάποτε, σα βρίσκεις καιρό, γράφε μου. Μέσα σ' αφτή την κάψα της Αθήνας τα γράμματά σου θα είναι για μένα δροσιά και παρηγοριά, τώρα που φεύγει όλη η παρέα και μένω μόνος.

Χαιρέτισέ μου τον Αντρέα και πες του να μη με ξεχνά, να μου γράφει.

Επίσης τον Στρίγκο και Χριστοδουλίδη.

Με αγάπη, / (υπογραφή)
[Τάκης Μ. Φραγκούδης]

Ιντιάνος: το πειραματικό και μάλλον αιρετικό ποίημα του Α. Ιντιάνου «Η μεγάλη ορμή» (τχ. 3), που παραπέμπει στον Αλαφροΐσκιωτο του Σικελιανού και σε διονυσιακά και ηδονιστικά ποιήματα του μεσοπολέμου, προκάλεσε χλευαστικά σχόλια και στην Κύπρο· βλ. δημοσιεύματα που υπογράφουν οι Κριτικός, Judex, Censor [Κρίτων Τορναρίτης] και Ρ. Υ. [=Θρ. Αυτόνομος] (Αλήθεια, 13.6.1924, 8.8.1924 και 29.8.1924) στον τόμο *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά*, ό.π., σσ. 318, 224, 312-316 και 354-355· βλ. και παρακάτω επιστολή αρ. 7.

Γιάγκος Τορναρίτης: ο φιλόλογος και νομικός Γιάγκος Τορναρίτης (1888-1942) διορίστηκε αργότερα διευθυντής του Αρχείου Ελληνικού Δικαίου (Αθήνα). Πέθανε από αστία στην Κατοχή.

«Κριτικόν»: με το ψευδώνυμο αυτό δημοσιεύτηκε επικριτικό κείμενο για την Αβγή («Κριτικά σημειώματα», εφ. Αλήθεια, 13.6.1924), στο οποίο σχολιάζονται κυρίως ένα μικρό πεζό του Α. Μεντζελίδη (βλ. παρακάτω), το ποίημα «Η μεγάλη ορμή» του Α. Ιντιάνου αλλά και η μετάφραση του ποιήματος «Η τραγωδία Άνθρωπος» του Ε. Α. Ροε από τον Γ. Φυλαχτό (βλ. και αρ. 6).

Μεντζελίδης: το μικρό ουαϊλδικό αφήγημα «Μες στο σκοτάδι» (τχ. 3) του Άγγελου Μεντζελίδη (Στόμι Κορινθίας 1903-1952) επικρίθηκε κυρίως για το ομοερωτικό θέμα του: «Το δημοσίευμα έξαφνα του Αγγέλου Μεντζελίδη “Πληγές που στάζουν”... “Μες στο σκοτάδι” το πολύ μόνον με την Εισαγγελίαν, και όχι με την φιλολογίαν θα ημπορούσε να έχη σχέσιν. Ανήθικον και αισχρόν, ακαλαίσθητον και κακογραμμένον – που είναι ίσως χειρότερον – δεν θα είχε θέσιν, όχι εις σεμνόν περιοδικόν, αλλ’ ουδ’ εις αυτά τα πορνογραφικά περιοδικά της τελευταίας υποστάθμης», κτλ. (Κριτικός, Αλήθεια, 13.6.1924). Άλλα δυο κομμάτια της ίδιας σειράς δημοσιεύτηκαν σε επόμενα τεύχη του περιοδικού (τχ. 6, 8), αν και εδώ το θέμα είναι μάλλον συγκαλυμμένο. Στην Αβγή (τχ. 3) εξαγγέλθηκε ότι οι «πρόζες» αυτές θα έβγαιναν σε βιβλίο με τον γενικό τίτλο «Πληγές που στάζουν» από τις εκδόσεις του βραχυβίου αθηναϊκού περιοδικού *Νέοι Βωμοί* (1924), στο οποίο συμμετείχε και ο Α. Μεντζελίδης. Δεν έχει εξακριβωθεί αν έχει κυκλοφορήσει ένα τέτοιο βιβλίο· το πιθανότερο είναι ότι δεν εκδόθηκε. Αργότερα τυπώθηκε μια συλλογή ποιημάτων του (*Ανθρώπινοι καημοί*, 1938).

για τον Σκίπη: η εύστοχα αρνητική βιβλιοκριτική του Χρ. Χριστοδουλίδη (τχ. 3) αφορά την ποιητική συλλογή του Σ. Σκίπη *Προσφυγικοί καιίμοι* (1923). Την κριτική αυτή επιδοκίμασαν και οι Λ. Παυλίδης και L. Roussel (βλ. παρακάτω, επιστολές αρ. 16 και 22).

το διήγημά σου: «Παλιά θύμηση χυνοπωρινής βραδιάς» (τχ. 3).

η πρόζα του Χριστ.: «Οι ψαράδες», σύντομο αφήγημα (τχ. 3).

τον Στρίγκο: ο Λεωνίδας Στρίγκος (Λεμεσός 1900-Αθήνα 1983), από τους πρώτους αριστερούς στην Κύπρο, συνδεόταν με τον κύκλο της Αβγής· αργότερα έγινε μέλος της Κ.Ε. και του Π.Γ. του Κ.Κ.Ε. Όπως και πολλοί άλλοι ομοϊδεάτες του, υπέστη διωγμούς, φυλακίσεις και εξορίες. Από το 1947 ως το 1974 έζησε σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και στη συνέχεια επέστρεψε στην Ελλάδα.

5.

Αθήνα, στες 25 του Ιουλίου 1924

Αγαπημένο μου Μίλιο,

Με την Αβγή πήρα το γράμμα σου, ή μάλλον τες λίγες γραμμές σου. Δεν πειράζει, σε δικαιολογώ τελείως. Φαντάζομαι τες σκοτούρες σου, όταν μάλιστα έχεις και το ... ταχυδρομείο! Έτσι δεν σε παρεξηγώ που με ξεχνάς. Ένοια σου.

Όσο για τες 12 δρ[αχμές] που έφαγες τον κόσμο από τες φωνές σου, τί να τες κάμεις κτλ., ούτε να τες σκέφτεις. Δεν θα σε θεωρούσα φίλο μου, αν επέμενες για ένα τόσο ασήμαντο | ποσόν. Ωραία ιστορία!

Σας φαντάζομαι εκεί στην προκυμαία κάθε μέρα να λιώνετε κάτω από την υγρή ατμόσφαιρα της Λεμεσού. Σας λυπούμαι!... Για σας έμαθα κάμποσα από τον Δημητρώ τον Χρυσοστομίδα, που ήρθε με τον Ριαλά. Άκουσα μάλιστα πως σκέφτεσαι να 'ρθείς εδώ. Τί λες, μωρέ παιδί μου; Είναι αλήθεια; Είναι δυνατόν; Βρε τον μασκαρά! Αν τα καταφέρεις, θα είναι έξοχα, ξέρεις. Για φρόντισε να σιάξεις τες δουλειές σου με τέτοιο τρόπο, που να 'ρθείς.

Από τον ίδιο έμαθα πως κατέφθασαν στην Λεμεσό οι αγαπημένες μας τσιγγάνες. Η Σόνια του Χριστόδουλου και η Πίντο. Πες του, σε | παρακαλώ, αν του είναι έφκολο να φιλήσει και από μέρους μου την Πίντο στο λαιμό. Αλλά με προσοχή! Μπας και μου κάμει απιστίες. Εχτός πια αν νομίζεις πως αφτό το βαρύ έργον το αναλάβεις εσύ... Με οικονομίαν!

Ο Αντρέας τί γίνεται;

Σου γράφω από ένα ζαχαροπλαστείο. Αφτή την στιγμή κατέφθασεν και ο θεότρελλος Μοριίδης με ένα πακέτο βιβλία θεατρικών έργων. Είναι ξετρελλασμένος με το θέατρον και λέει πως θα γραφτεί στο θέατρο του Ωδείου. Φαντάζομαι πως κάτι θα γίνει, αν το κάμει αφτό, γιατί αγαπά πολύ την σκηνή.

Πολύ καλά τα διηγηματάκια σου της Αβγής. Δεν πιστέβω να χαλάσεις (να πάρεις πάνω σου, δηλαδή), αν σου πω πως είμαι ενθουσιασμένος | μαζί σου. Ενθουσιασμένος βλέποντας ολοένα μιαν εξέλιξη σε σένα, προς το πολύ καλλίτερον κάθε φορά. Δεν νομίζω πως ίσως να είναι η πολλή μου αγάπη που με κάνει να σκέφτομαι έτσι. Είναι βέβαια μια αλήθεια.

Μα προσοχή μην το πάρεις πάνω σου!! (Χα χα). Τώρα σ' αφήνω για αργότερα. Γεια σου.

Έχουμε αρκετά γλέντια τώρα με την Βουλή και με τες ... μάχες που κάνουν μέσα. Σπάσιμο κεφαλιών, αίματα, ιστορίες. Ολόκληρες κωμωδίες! Α! είναι θαυμάσιο πράμα να παρακολουθεί κανένας την πολιτική κατάσταση μιας χώρας όπως είναι η Ελλάδα!

Μαθαίνω πως ο Κατσουνωτός έρχεται από την | Αίγυπτο. Βέβαιο πως θα τον κάνετε παρέα, γιατί είν' καλό παιδί.

Εμείς εδώ πώς τα περνούμε, θα ξέρεις βέβαια. Τα βράδια μας στα θέατρα. Πολύ καλά έργα δεν παίζουν τώρα. Αν εξαιρέσεις ένα δράμα του Charles Méré[e] που έπαιξε η Κοτοπούλη, το *Ο χορός του μεσονυχτίου*, και που ήταν αρκετά καλό, τα άλλα όλα είναι κάτι κωμωδίες σχεδόν ανούσιες. Η Κυβέλη παίζει την *Επιτυχία*, μιαν σαχλούτσικη κωμωδία ιταλική, που δεν πάβει να είναι όμως η Κυβέλη αριστουργηματική ως ομορφιά, γιατί ως ρόλος δεν είναι τίποτε σπουδαίος.

Η επιθεώρησης του Γονίδη η *Πρωτεβουσιάνα* είναι θαυμασία στο είδος της, θεαματική με γερμανικό μπαλέτο πλαστικών χορών.

Αφτά για τα θέατρα.

Κίνηση φιλολογική σχεδόν καμιά. Ο Παντελής | ο Χορν (-Κέρατον) έγγραψε μια νέαν ηθογραφία, που θα την παίζει η Κυβέλη σε λίγο. Οι γειτόνισσες. Κάτι τέτοιο με το *Φιντανάκι*, υποθέτω. Το θυμάσαι;

Κάτι επίσης εδημιούργησε και ο Μελάς, που θα παιχτεί κι αφτό ύστερ' από λίγο.

Ποιήματα και διηγήματα κανένας που ν' αξίζει τον κόπον. Φαίνεται πως οι

λόγιοί μας απεναρκώθησαν από τη ζέστη. Εχτός αν υποθέσομε πως εγκυμονούν για καμιά νέα δημιουργία.

Ο Φιλήντας ως πρόσφυξ εγκατεστάθη στο «Μέγαρο του μωρέ παλικάρια» στους Ποδαράδες (λίγο πιο πέρα από τα Πατήσια) και από καιρού εις καιρόν φαίνεται και στους αθηναϊκούς δρόμους περιφέρων την κοιλίαν του.

«Μωρέ παιδιά μ', τώρα που, δόξα τω μη υπάρχουντι Θεώ, απέκτησα Μέγαρον παρά τους Ποδαράδες, γιατί | δεν έρχεστε να τα πούμε κει πέρα μια χαρά, πίνοντες τον ρητινίτην οίνον;»

Αλλά αν αρχίσω τα ανέκδοτα του Φιλήντα, δεν θα τελείωνα ούτε ως άβριο. Και φυσικά θα 'χεις και συ το ... ταχυδρομείο σου και να μη σε κρατώ κι εγώ, να ξεντυθώ και να πλαγιάσω, γιατί είναι ώρα που πρέπει να πάρω τον μεσημεριάτικόν μου ύπνο.

Φίλησέ μου τους φίλους μας.

Και κάποτε, όταν δεν θα έχεις πολλές δουλειές και προπάντων όταν δεν θα έχεις το ταχυδρομείο ή όταν δεν πρόκειται να το σκέφτεσαι μια βδομάδα πριν, στέλλε μου καμιά σου λέξη, έτσι για να λέω και γω πως υπάρχουν και δεν πέθανες, σαν τον άλλο τον γαίδαρο τον Χριστόδουλο.

Με τον Λέλλο σου έγραψα. Το πήρες; |

Μ' αγάπην, / (υπογραφή)
[Τάκης Μ. Φραγκούδης]

Χρυσοστομίδης: ο Δημήτριος ή Δημητρός Χρυσοστομίδης (Λεμεσός 1901-1935) ήταν από τους πρωτεργάτες του αριστερού κινήματος στην Κύπρο. Το 1924 έφυγε στην Αθήνα και συνδέθηκε με το Κ.Κ.Ε., ενώ από το 1926 εγκαταστάθηκε στη Σοβιετική Ένωση όπου σπούδασε και εργάστηκε ως δάσκαλος σε ελληνικό σχολείο και ακολούθως ως δημοσιογράφος.

Ριαλά: αναφέρεται μάλλον στον Κλείτο Ριαλά, επίσης αριστερών πεποιθήσεων, ο οποίος είχε ανοίξει βιβλιοπωλείο στη Λεμεσό, ενώ το 1925 εξέδωσε το βραχύβιο σατιρικό έντυπο *Τικ Τακ*.

Μορίδης: βλ. παραπάνω, επιστολή αρ. 2.

διηγήματα: ένα τρίτο διήγημα του Αιμ. Χουρμούζιου («Σωσίβιο») δημοσιεύτηκε στο τχ. 6.

Κατσουνωτός: βλ. παραπάνω, επιστολή αρ. 2.

Charles Méré (1883-1970): γάλλος θεατρικός συγγραφέας.

η Πρωτεουσιάνα: η μουσική επιθεώρηση *Η πρωτεουσιάνα* του Γρηγόρη Κωνσταντινίδη (1893-1979) ανεβάστηκε στην Αθήνα το 1924 από τον θίασο Νίκου Γονίδη.

Χορν, Μελάς: οι θεατρικοί συγγραφείς Παντελής Χορν και Σπύρος Μελάς. *Κέρατον*: λογοπαίγνιο με το επώνυμο του Χορν (αγγλ. horn = κέρατο). Κατά τη διαμονή του στην Κύπρο στα χρόνια 1921-1923 ο θίασος των Αλ. Γονίδη και Π. Γαβριηλίδη ανέβασε ανάμεσα σε πολλά άλλα έργα και το *Φιντανάκι* του Π. Χορν. Όπως προκύπτει από την επιστολή αυτή, οι Αιμ. Χουρμούζιος και Τ. Φραγκούδης είχαν παρακολουθήσει μια τέτοια παράσταση στη Λεμεσό. Βλ. και Γ. Κατσούρης, *Το θέατρο στην Κύπρο*, τ. Α', Λευκωσία 2005, σσ. 247-248.

ποιήματα και διηγήματα: το 1924 κυκλοφόρησαν, λ.χ., συλλογές ποιημάτων των Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου και Ι. Ραφτόπουλου, διηγήματα των Δ. Βουτυρά, Φ. Κόντογλου, Ν. Νικολαΐδη και Π. Χάρη, το μυθιστόρημα *Η ζωή εν τάφω* του Σ. Μυριβήλη κ.ά.

Φιλήντας: ο δημοτικιστής και συγγραφέας Μένος Φιλήντας (1870-1934).

Μιλιοῦδι μου αγαπημένο,

Πρώτα πρώτα να με συμπαθήσεις που δε ξέρω να γράψω σ' αφτή την πελώρια σεντόνα (κατά την έκφραση του Χριστόδουλου) και που μάταια προσπαθώ να πείσω τον εαυτόν μου, διπλώνοντάς τηνε, πως είναι μικρή. Θα προσπαθήσω να συναρμολογήσω τες ιδέες μου, να συγκεντρωθώ και να γράψω.

Έπειτα εβλογώ με όλη μου την ψυχή τον αγαπητό μου Μεντζελίδην, που έγινεν η αφορμή να μου γράφεις τόσα πολλά. Δόξα σοι ο Θεός!

Και τώρα ας σου απαντήσω σ' όσα μου λες για το ζήτημα της Αβγής και του «Κριτικού».

Ποιος σου είπε πως θέλω την τέχνη ηθικοπλαστική; Κάθε άλλο μάλιστα, και ούτε απαιτώ ηθικά συμπεράσματα από ένα λογοτέχνημα και γενικά από κανένα είδος τέχνης. Και πολύ μάλιστα κατακρίνω εκείνους τους ηθικολόγους (και τέτοιοι είναι γεμάτη η Λεμεσός, έχω αρκετούς υπόψη μου) που βρίσκουν πάντα ό,τι νέο και συγχρονισμένο με τες απαιτήσεις της σημερινής αντιλήψεως της τέχνης και ό,τι λιγάκι τολμηρό στην εκδήλωση μιας ηδονιστικής τάσης (επίτρεψέ μου να το πω έτσι). Φαντάζομαι πως, σ' όλον τον καιρόν που είχαμε τες καθημερινές μας κουβέντες, θα κατάλαβες πόσο σκοτιίζομαι για τες κρίσεις αφτών των κυρίων, γι' αφτό ιδίως το ζήτημα της ομοιοφιλίας του Μεντζελίδη, και θα ξέρεις πως δεν κατακρίνω διόλου αφτούς τους ανθρώπους.

Μα εκείνο που σου έγγραφα: πως δηλ. δεν έπρεπε να το δημοσιέψεις, νομίζω πως το δικαιολογούσα. Έλεγα: για ένα τόσο μικρό μέρος όπως η Κύπρος, η Λεμεσός τελοσπάντων. Ήταν αρκετά τολμηρό από μέρους σου να το βάλεις. Δυστυχώς έτσι είναι! Κάτι που το ανεχόμαστε όταν γίνεται, δεν το ανεχόμαστε όταν γράφεται (όσον ωραία και αν γράφεται). (Εννοώ πάντα σε ένα περιορισμένο τόπο, σε μια κοινωνία που ακόμα δεν ή έφτασε στο σημείο να βρίσκεται ψηλότερα από τες προλήψεις.) Όσο για μένα, σου είπα, δεν το βρήσκω διόλου ανήθικο. Εξάλλου συμφωνώ μαζί σου ότι δεν είναι κακογραμμένο διόλου.

Μα επιμένω και λέω πως η Αβγή δεν έπρεπε να το δημοσιέψει, για να μη ξεπέσει στην αντίληψη του κόσμου της Κύπρου (γελοία αντίληψη), μα που έπρεπε όμως να τη σεβαστεί αφτή την αντίληψη για την ηθική υποστήριξη και την υλική. Θα πεις: «Μα τί ανάγκη έχω τον κόσμο· εγώ είμαι ευχαριστημένος με τους συντρομητές μου». Και όμως δεν είναι έτσι! Έχομε απόλυτη ανάγκη από την ηθική (τουλάχιστον) υποστήριξη μιας κοινωνίας, για να τραβήξει ο σκοπός μας μπροστά. Ας μη πάθομε όπως ο «Εχθρός του Λαού» και στο τέλος να μείνομεν μόνοι. Έχομε ανάγκη να πείσομε τον λαόν πως δεν είμαστε ανήθικοι (σύμφωνα με τη σημασία που δίδουν αφτοί) και ότι ο σκοπός του περιοδικού δεν είναι προσωπικές φιλοδοξίες και δάφνινα ποιητικά τρόπαια.

Ο σκοπός είναι να μάθει ο κόσμος να διεβάζει, ν' αγαπά τη φιλολογία, να ξυπνήσει, να αφήσει τη ρουτίνα και τα ελκυστικά, γαργαλιστικά και μισοκαβλωτικά κακογραμμένα πορνογραφήματα.

Τέτοιος δεν είναι ο σκοπός; Προσοχή λοιπόν ν' αγαπήσει το περιοδικό ο κόσμος, όχι ο όχλος μα οι διεβασμένοι, οι εκλεχτοί.

Όσο για το ποίημα του Φυλαχτού, το κοιτάξαμε και το πρωτότυπο, και σε

ένα μέρος πραγματικά δεν βγαίνει κανένα νόημα (από τη μετάφραση, εννοώ), ενώ ο Ροε το λέει καθαρά. Ο Γιώργος εσκόνταψε ν' απαντήσει, εστριφογύρισε, ξέρω γω, και στο τέλος το παραδέχτηκε πως τελοσπάντων δεν μπορούσε αλιώτικα να το πει κτλ. (εννοείται απόλυτη μυστικότητα για όσα σου γράφω).

Α! και ένα πράμα που θυμήθηκα. Το Φιλολογικό Σαλόνι των «Αθηναίων», όπως το λες, δεν πιστέβω να φαντάζεσαι πως με έκανε να σχηματίσω καμιά γνώμη για την Αβγή. Ό,τι σου έγραψα το έγραψα μόνο από δική μου κρίση και εξακολουθώ να συμφωνώ με τον «Κριτικόν» για το ποίημα του Ιντιάνου (για τον Ιντιάνο σου έγραψα και την άλλη φορά, ότι συμφωνώ με τον «Κριτικόν»). |

Όσο για το σόφισμα που κάνεις στο πως: πουθενά δεν συνάντησε (ο «Κριτικός») τέτοιαν εικόνα, μολονότι έχει διεβάσει όλους τους μεγάλους ποιητές κτλ., δεν εννοεί βέβαια τέτοιαν: την ίδιαν δηλαδή· αλλά θέλει να πει παρομοίαν εικόνα: κάτι τέτοιο δηλαδή.

Και αντί να μου γράφεις μια δική σου γνώμη για το ποίημα, την «Μεγάλην ορμήν» («Μεγάλην ανοησίαν» θα ήτο σωστότερο), μου γράφεις και αφτό το αριστουργηματικό: «άρεσε και πολύ μάλιστα στους αλεξαντρινούς λογίους».

Όστε δηλαδή ό,τι αρέσει εις τους κυρίους αφτούς λογίους θα πει πως είναι και ωραίο, ε; Μωρέ, μπράβο. Λοιπόν σου λέω ότι έχω τόση πίστη στην κρίση και στο αίστημα (προπάντων στο αίστημα) των αλεξαντρινών λογίων όσην θα είχα και στον Tango μου, το σκυλλάκι μου.

Είναι μερικά πράγματα που, όταν τα διεβάσει κανένας, θυμώνει και πετά το βιβλίον, είναι κάτι άλλα που, όταν τα διεβάσει, σκάζει στα γέλια και θέλει να το τελειώσει όσο ανόητο και αν είναι. Ε, λοιπόν, το ποίημα του Ιντιάνου είναι από το δέφτερον είδος. Πεθαίνει κανένας στα γέλια! Σπαρταρά! Έχταχτο, έχταχτο.

Αμ' το τηλεφαίω του 3ου φυλλαδίου; Τί σου λέει!

Αλλά ας αφήσομε ήσυχο και τον Ιντιάνο και την «Ορμήν» του. Εκείνο που μ' ενθουσιάζει είναι τα δικά σου. Σου έγραψα και στο περασμένο γράμμα μου – δεν είχα ακόμα πάρει το δικό σου – για την πρόοδό σου. Σήμερα δε θα σου γράψω περισσότερα κομπλιμέντα!!!

Του Φυλαχτού τού είπα να μη σε ξεχνά (να στέλλει κανένα ποίημα και αφτός κάποτε), δεν είναι αφτό που εννοείς; Μα μου είπε πως δε θα ξαναστείλει (δε ξέρω γιατί). Έχει τελειώσει το ρομάντζο του, τώρα το χτενίζει και το καλλωπίζει βάζοντάς του τα διάφορα φτιασιδία και τες σχετικές πούτρες!! Μου διέβασε μερικά μέρη. Νομίζεις πως ακούεις τες παραδοξότητες του Χάμσουν. Όταν του το παρατηρούσα, μου είπε πως και το «να μιμηθεί κανείς τον Χάμσουν είναι μεγάλο επίση». Πάει καλά! Ας είναι, αφού το παραδέχεται πως είναι Χάμσουν! [...]

Σου έχω γράψει 2 γράμματα ώστε να έχεις κάτι ν' απαντήσεις, γρήγορα. Με το ερχόμενο ταχυδρομείο περιμένω την Αβγή. Τί καλός που είσαι, να με θυμάσαι πάντα.

Φίλησέ μου όλους τους εκεί δικούς μας. Το Λέλλο μας ιδιαιτέρως!

Μ' αγάπη, / (υπογραφή)
[Γάκης Μ. Φραγκούδης]

[Υ.Γ.] Έλαβα τώρα και την Αβγή.

Μεντζελίδην: προφανώς ο Αιμ. Χουρμούζιος επιχείρησε σε απαντητική επιστολή του να αιτιολογήσει τη δημοσίευση της συνεργασίας του Α. Μεντζελίδη (βλ. παραπάνω, αρ.

4). Δεν γνωρίζουμε αν έχουν σωθεί επιστολές του Αμ. Χουρμούζιου σε κατάλοιπα από το αρχείο του Τ. Φραγκούδη.

Εχθρός του λαού: υπονοείται το θεατρικό έργο του Ίψεν *Ένας εχθρός του λαού* (1882), που ανεβάστηκε το 1902 από τη Νέα Σκηνή του Κ. Χρηστομάνου. Βλ. Ν. Παπανδρέου, *Ο Ίψεν στην Ελλάδα. Από την πρώτη γνωριμία στην καθιέρωση 1890-1910*, Αθήνα, Κέδρος, 1983, σσ. 45-47.

ποίημα του Φυλαχτού: όπως είχε επισημάνει προηγουμένως και ο «Κριτικός» (βλ. παραπάνω, αρ. 4), η μετάφραση του ποιήματος «Η τραγωδία Άνθρωπος» του Ροε από τον Γ. Φυλαχτού (Αβγή, τχ. 3) κρίνεται μάλλον ατυχής: υπάρχουν ασάφειες, ακυρολεξίες αλλά και άστοχες επιλογές δημοτικιστικών λέξεων.

καμιά γνώμη: βέβαια, δεν είναι χωρίς σημασία το γεγονός ότι ο Τ. Φραγκούδης ήταν γιος του Μ. Φραγκούδη, εκδότη της εφ. *Αλήθεια*, όπου δημοσιεύτηκαν οι πλείστες επικρίσεις εναντίον της *Αβγής*. Άλλωστε ο κύκλος της φιλοβασιλικής εφ. *Αλήθεια* βρισκόταν σε διαρκή αντιπαράθεση με τον κύκλο της βενιζελικής εφ. *Σάλπιγξ*, από όπου προέρχεται το περιοδικό *Αβγή*.

το τελεφταίο: προφανώς αναφέρεται στο πιο ελευθερόστιχο, κοινωνικό ποίημα του Α. Ιντιάνου «*Δώρο Χριστουγενιάτικο*», που όμως δημοσιεύτηκε στο τέταρτο τεύχος της *Αβγής*: στο τρίτο είχε δημοσιευτεί, όπως είδαμε, «*Η μεγάλη ορμή*».

ρομάντζο: ο Γ. Φυλαχτού δεν έχει εκδώσει σε βιβλίο κανένα μυθιστόρημά του. Προηγουμένως είχε δημοσιεύσει ποιήματα, πεζά ποιήματα, διηγήματα και μελέτες στις κυριακές εφημερίδες *Ηχώ της Κύπρου*, *Σάλπιγξ* και *Πυρός*.

Χάμσουν: ο νορβηγός πεζογράφος Knut Hamsun (1859-1952) ασκεί ισχυρή επιρροή στη νεοελληνική πεζογραφία του μεσοπολέμου, διαμορφώνοντας με τους ιδιόρρυθμους και πλάνητες ήρωές του την «*αλητογραφία*» των Π. Πικρού, Ν. Νικολαΐδη, Γ. Σκαρίμπα, Λ. Ακρίτα κ.ά., ενώ προηγήθηκαν ανάλογα πεζά του Δ. Βουτυρά.

7.

Αθήνα, Σεπτέμβρης 1924

Αγαπημένε μου Μίλιο,

Είναι κάμποσες μέρες που λογιαριάζω να σου γράψω, μα δεν τα κατάφερα και γω με τες σκοτούρες μου που έχω (παρακάτω θα σου πω).

Πάντα περιμένω με διπλή ανυπομονησία την *Αβγή* για να δω και τες λίγες πάντα γραμμές σου που μου στέλλεις αγνά. Εγώ όμως, επειδή βρίσκω πάντα κάτι πιο φλύαρο, σου γεμίζω ολάκερες κόλες.

Παρακολούθησα με ενδιαφέρο που δε φαντάζεσαι (ή μάλλον θα το φαντάζεσαι) τες διάφορες «*απαντήσεις*» και «*κριτικές*» από τους διαφόρους εις τες εφημερίδες. Ο Αυτόνομος ο Θρασύβουλος έδειξε την προστυχιά του και πάλιν ολοφάνερα (η πρόζα του ως Bellamano που έστειλε ήταν καλούτσικη και είχε όλη την αληθοφάνεια ιταλική), I ως Ρ. Υ., δε, εφάνηκε κακόπιστος και χυδαίος.

Εκείνος που μου άρεσε (και δεν ήξερα ποιος ήταν στην αρχή) ήταν ο τελευταίος Censor. Τα έλεγε καλά και με κάποιο όμορφο χιούμορ. Εσκεφτήκαμε και φανταστήκαμε όλοι ποιος να 'ταν. Μα ποτέ δεν πήγε ο νους μου στον Κριτωνή που, όπως έμαθα υστερότερα, ήταν αφτός. Τα έριξε τελευταία και με τη φιλολογία; Αφτός που δεν έχει τίποτε διεβάσει απολύτως; Ας είναι όμως, μπράβο του! Τα κατάφερε και μου άρεσε.

Ο Ιντιάνος είναι για τα πανηγύρια!! Ευτυχώς που εξαρχής σου είχα γράψει, πριν να γραφτούν οι κριτικές, πως δεν μου άρεζε καθόλου και μου φαινόταν γελοίος!

Τί ήταν εκείνη η έπαρσις του στον Κήρυκα; Εκείνη η απαρίθμησης των γνώσεων του τί σου λείει;

Ας είναι, έγινε αφορμή να γελάσουμε. Τέτοια θέματα για γέλιο πολύ σπάνια απαντιούνται.

Μετρημένη και σωστή η απάντηση του Χριστ[όδουλου] Χριστ[οδουλίδη] στην Αλήθεια.

Είδα και την ανοιχτή επιστολή του Ιντιάνου για τον κ. Φραγκούδη | που δημοσιεύτηκε στις «κολώνες» της Σάλπιγγος. Αριστούργημα ελληνικών το: κολώνες!! Ενόμισα πως έπεσαν στο κεφάλι μου όλες οι κολώνες του Παρθενώνα!!

Καλό το σχέδιο του Ιντιάνου με τα debates, μα δεν έχει κάθε άνθρωπος την όρεξή του, υποθέτω.

Αχ! αφτή η επίδειξις των γνώσεων πόσον μου χτυπά στο κεφάλι!!

Μα ας αλλάξουμε πια και την κουβέντα. Τους βαρέθηκα.

Ο Αντρέας ήρτε· μας είπε τα νέα σας· του είπαμε τα δικά μας· και τώρα είναι άρωστος ο καημένος. Ελπίζω σε λίγες μέρες να βγει έξω. Τώρα έγινε καλά.⁸

Τώρα θα έχεις δει τες εκδόσεις του Μελή. Έστειλε τα βιβλία του με την «Βιθυνία».

Το δικό σου το έβαλε αριθ. 2, επειδή ήθελε να βγάλει πρώτο κάποιου γνωστότερου συγγραφέα. Αλλά και τα δυο συγχρόνως εκυκλοφόρησαν.

Το μονόγραμμα Β και Λ (Βιβλιοθήκη «Λογοτεχνία») είναι δική | μου σύνθεση.

Τώρα βγαίνει σε λίγο το *Για να ευχαριστήσει τη γυναίκα του* του Χάρντυ, μετάφραση] του Φυλαχτού.

Και άρχισε να τυπώνεται το άλλο το δικό σου, *Κάτω από τον άδειο ουρανό* του Μπόγερ. (Θαυμάζω την υπομονή του να το περιποιηθεί τόσο πολύ: δέσιμο, καλλιγραφία, καλαισθησία...) Θα κάμουμε ένα σκίτσο ταιριαστό για το ξώφυλο. Ελπίζω να 'ναι καλό και να σ' αρέσει.

Ύστερα θα βγει η «Τέχνη» του Ροντέν, μετά κάποιο δράμα, υποθέτω σοσιαλιστικό, και τώρα σύντομα κάποιο έργο του Π. Πικρού νέο σε έκδοση πολυτελείας, με σκίτσο απ' έξω δικό μου και γεμάτο μέσα από καμιά 30ριά μικρά σκιστάκια και βινιέτες που προσπαθώ και τες δουλεύω τώρα. Να δεις πως θα είναι καλό. Ο Μελής και ο Πικρός είναι ενθουσιασμένοι.

Γι' αυτό είναι που σου 'λεγα πως έχω κάμποσες σκοτούρες | τώρα τηλεφταία και αμελούσα να σου γράψω.

Βιάζομαι κιόλας και ίσως να δυσκολέβεσαι να βγάζεις τα γράμματά μου. Ξέρεις, όμως, κοντέβει μία και πρέπει να κοιμηθώ. Άβριο (αχ Θεούλη μου) έχω ένα πρωινό, πρωινό ραντεβουδάκι για έξω στα Πατήσια. Ου... τζουρ... τζουρ... χρυσό μου εσύ, μου είσαι ένα φίνοπραματάκι. Ένα κοριτσάκι πρώτης. Στάσου, και τρέχουν τα σάλια μου. Ου... τζουρ... τζουρ... τζουρ... τζουρ...!

10 Σ(επτέ)βρης

Μιλιούδι μου,

Έγραφα τα παραπάνω πριν κάμποσες μέρες.

Τώρα πια έχει βγει το *Για να ευχαριστήσει τη γυναίκα του* του Χάρντυ. Και ολοένα ο Μελής ετοιμάζει νέες εκδόσεις, αν και όλοι οι βιβλιοπώλες εδώ του έστησαν πόλεμο τρομερό. Ελπίζω πως γρήγορα θα κατορθώσει να κρατηθεί.

Θα καταλαβαίνεις βέβαια πως τώρα έγινε κέντρο μας | και κέντρο πολλών διανοουμένων το βιβλιοπωλείο του Μελή: Βουτυράς, Κόντογλου, Μεντζελίδης, Ζαριφόπουλος, Πικρός κτλ. Όλοι μπαινοβγαίνουν και προσκάλεσαν και τον Μελή στες σχετικές βραδιές του Βουτυρά στη γνωστή ταβέρνα. Ο Βουτυράς είναι όπως πάντα αριστουργηματικός. Συζητήσαμε πολλές φορές για το Νικολαΐδη. Δεν παύει από του να θεωρεί τες *Ανθρώπινες και άνθινες ζωές* το καλλίτερό του έργο. Και είναι πραγματικά.

Ο Πικρός είναι πολύ καλό παιδί, και τώρα μάλιστα, επειδή σκιστάρω το βιβλίο του (δωρεάν φυσικά), εσυνδεθήκαμε πολύ. Είναι ενθουσιασμένος με τα σίτσα μου και ήδη έχουν δοθεί στον φωτοσιγγογράφο.

Ο Ζαριφόπουλος (μεταφραστής από τα ρούσικα) ήταν γελοίος ως εμφάνιση και ως νους. | Η εμφάνισή του είναι τύπου: γραμματικού σε τράπεζα, και οι ιδέες του στη γλώσσα σκουριασμένες αντιλήψεις Νικόλα Λανίτη για την αποβολή από την ελληνική των ξένων λέξεων. Σε μια συζήτηση τσακωθήκαμε για μια λέξη. Ο Φυλαχτού λέει τη λέξη: «αλλέα» (δεντροστοιχία) στη μετάφρασή του. Πάνω σ' αυτό αρχίσαμε τη συζήτηση και έλεγε ότι γιατί έξαφνα να λέμε: *μαβιά μάτια και όχι μπλάβα μάτια*, που είναι καθιερωμένο πια στη συνείδηση του Ρωμιού. Αφήνω που δεν έχει καθόλου την ίδια σημασία *μαβί και μπλάβο* (μαβί = μενεξελί, και μπλάβο = σκοτεινό, σκοτωμένο χρώμα), αλλά είναι και το *μπλάβο ξένη λέξη*.

Εμάσησε τα λόγια του και στο τέλος είπε ότι ναι μεν είναι ξένη λέξη, αλλά ο κόσμος τη λέει. Ανύπαρκτο πράμα. Ο κόσμος ποτέ δε λέει *μπλάβο* τον Υμηττό έξαφνα. Τονε λέει *μαβί, μενεξελί | βιολέ...*

Και έπειτα γιατί να εξαιρέσουμε τες ξένες λέξεις; Αφού χρησιμεύουν στο να μας πλουτίζουν τη γλώσσα μας. Μήπως οι ξένοι (οι Εγγλέζοι, οι Γάλλοι) δεν έχουν τόσες ελληνικές;

Άστα, παιδί μου, είναι γελοίοι όλοι τους.

Μου γράφεις πως μπορεί να 'ρθείς εδώ το Μάρτη. Α! μα θα είναι έξοχο, αλήθεια.

Βρε Μιλιούδι, ξέρεις τί ωραία που θα περάσουμε; Μόνο πρέπει να εξασφαλίσεις την συντήρησή σου εδώ. Ας είναι, αυτό είναι άλλο ζήτημα (που βέβαια θα το σκεφτείς καλά). Το ζήτημα είναι πως καταρχήν απεφάσισης να 'ρθείς. Τ' άλλα είναι δεφτερέβοντα.

Σκέφτεσαι να εκδώσεις εδώ την *Αβγή*; Δε σε συμβουλεύω. Γιατί βλέπεις πως όλα | τα περιοδικά σταματούν, επειδή δεν έχουν λεφτά και ούτε κερδίζουν.

Τώρα μπορείς όμως εσύ να βρεις μια καλή θέση σε κανένα γραφείο με τα γαλλικά σου που ξέρεις, χωρίς να σε πειράζει καθόλου στην άλλη σου κίνηση.

Αν ήξερα εγώ καλά μια γλώσσα, ως τώρα θα δούλευα καλά και έτσι θα περνούσα καλλίτερα.

Ενας φοιτητής με 8 λίρες περνά καλά. Εγώ παίρνω 10, μα μη κοιτάζεις εμένα: γιατί έχω άλλα έξοδα, που εσύ δε θα τα 'χεις. Έξαφνα χαρτιά κτλ.

Ο διάβολος να με πάρει αν δεν είμαι ευχαριστημένος. Μα όμως... Στάσου, στάσου και λέω ανοησίες. Ας αρχίσουμε από την αρχή.

Έμαθα από το Δημητρώ το Χρυσοστομίδη ό,τι και αφτός έμαθε από κάποιον

άλλο, που έμαθε κτλ. κτλ. | κτλ. ότι ο Χριστ[όδουλος] Χριστ[οδουλίδης] σκέφτεται ν' αφήσει την δουλειά του και να 'ρθεί εδώ.

Νά μια μεγάλη ανοησία! (Θέλω να του γράψω και του ίδιου αλλά ίσως αργότερα· τώρα δεν προφταίνω.) Λοιπόν, ο διάολος να με πάρει, αν δεν επρελλάθηκε. Παίρνει εκεί, αν δεν απατώμαι, 12 λίρες το μήνα. Έτσι; 12 λίρες το μήνα μάς κάνουν (προς 250 δρ[αχμές] τη λίρα) 3000 δρ[αχμές] μηνιαίως ακριβώς.

Δε μου λες; Πού θα μπορέσει να πάρει εδώ τέτοιο μισθόν; Και σε ποιο γραφείο; Όλες οι θέσεις είναι γεμάτες από πρόσφυγες.

Εγώ δηλ. παρακαλώ να 'ρθεί. Να 'ρθείτε όλοι. Μα ... είναι και το πραχτικό το ζήτημα.

Νομίζεις πως τον αποθαρρύνω; Βεβαίως. Να περάσει «μποέμ» σαν τον Φυλαχτού, ε; «Μποέμ» είναι μια λέξη. Για δοκίμασε! Ένας που δεν είναι μαθημένος... Ο Γιωργάκης μας κάθε άλλο παρά μποεμική ζωή περνά. Περνά σαν κόντες. Του στέλλουν από την Κύπρον.

Φτάνει όμως για σήμερα. Άλλη φορά περισσότερα. Γράψε μου.

Μ' αγάπη,
Τάκης [Μ. Φραγκούδης]

Σημείωση: Από όσα αναφέρονται στην επιστολή αυτή προκύπτει ότι ο Αμ. Χουρμούζιος σχεδίαζε από το καλοκαίρι του 1924 να εγκατασταθεί στην Αθήνα, όπου θα συνέχιζε και την έκδοση της *Αβγής*. Ωστόσο, και ο Τ. Φραγκούδης (βλ. και παρακάτω, επιστολή αρ. 9) και οι Γλ. Αλιθέρης (βλ. αρ. 22 και 23) και Ν. Νικολαΐδης (βλ. αρ. 25) διαβλέπουν σωστά ότι δεν θα ήταν εύκολο να εκδοθεί και να στεριώσει στην ελληνική πρωτεύουσα ένα περιοδικό με κυπριακό χαρακτήρα.

Αυτόνομος: ο πολύγλωσσος δημοτικιστής Θρασύβουλος Αυτόνομος (Λάρνακα 1892-1958) εμφανίστηκε στο πρώτο τεύχος της *Αβγής* με τα αρχικά Αδ. Αμ. (από το ψευδώνυμο του Αδαμάντιος Αμιάντος) ως δήθεν μεταφραστής μιας μικρής πρόζας ενός ανύπαρκτου ιταλού συγγραφέα, του Guido Bellamano. Τη φάρσα αυτή την αποκάλυψε ο ίδιος αργότερα, σε επικριτικά κείμενά του εναντίον της *Αβγής*, τα οποία υπέγραψε ως Ρ. Υ.: «Η *Αβγή* και οι *Αβγερινοί*», *Αλήθεια*, 15.8.1924· «Το *triumvatum* της *Αβγής*», *Αλήθεια*, 5.9.1924.

Censor: εδώ επιβεβαιώνεται ότι πίσω από το ψευδώνυμο «Censor» κρύβεται, πράγματι, ο νομικός, αργότερα γενικός εισαγγελέας, Κρίτων Τορναρίτης (1902-1997), φοιτητής τότε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο Α. Κουδουνάρης (*Λεξικόν*, σ. 590) αναφέρει ότι ο ίδιος δημοσίευσε επικριτικά σημειώματα σε βάρος της *Αβγής*, τα οποία υπέγραψε με τα ψευδώνυμα «Censor», «Judex» και «Κριτικός», και ότι συνέταξε μαζί με τους Θρ. Αυτόνομο, Ν. Ξιούτα και Π. Φασουλιώτη και άλλο επικριτικό κείμενο με την υπογραφή «Εσπερινός» (*Αλήθεια*, 22.8.1924). Ωστόσο, δεν διαθέτουμε επαρκείς μαρτυρίες για κάτι τέτοιο. Όπως υποστηρίξαμε αλλού (*Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά*, ό.π., σσ. 325-326, σμ. 86), πίσω από το ψευδώνυμο *Judex* (που δηλώνει «περαστικός από τον τόπο»: *Αλήθεια*, 29.8.1924) ενδέχεται να κρύβεται ο Β. Τατάκης (βλ. και παρακάτω, αρ. 27). Επίσης, αφού ο Αμ. Χουρμούζιος γνώριζε ότι το ψευδώνυμο «Censor» ταυτίστηκε με τον Κ. Τορναρίτη, θα μπορούσε να αποδώσει στο ίδιο πρόσωπο και τα άλλα ψευδώνυμα επικριτικά κείμενα, σε περίπτωση που διέρρηε μια τέτοια πληροφορία. Ή, αν ο Κ. Τορναρίτης (ή οποιοσδήποτε άλλος) αποκάλυψε στη μικρή κοινωνία της Λεμεσού ότι χρησιμοποίησε το ψευδώνυμο «Censor» στο παραπάνω δημοσίευσμά του, λογικά θα μπορούσε να αποκαλυφθεί ότι ο ίδιος χρησιμοποίησε και άλλα ψευδώνυμα σε ανάλογα επικριτικά κείμενά του. Άλλωστε και από το ύφος, την επιχειρηματολογία ή τη στόχευση των επικριτικών αυτών κειμένων δεν επιβεβαιώνεται η άποψη ότι αυτά γράφτηκαν από το ίδιο πρόσωπο.

Ιντιάνος: ο επιστολογράφος αναφέρεται στο απαντητικό δημοσίευμα του Α. Ιντιάνου προς τους επικριτές της Αβγής («Ergata», Κήρυξ, 22.8.1924).

Χριστ. Χριστ.: Ο Χρ. Χριστοδουλίδης απαντά στις επικρίσεις που δέχτηκε για την αρνητική κριτική που άσκησε στη συλλογή διηγημάτων του Π. Βαλδασεριδίου *Μια ματιά στη ζωή* (1924): «Λίγα λόγια επί μιας κριτικής», *Αλήθεια*, 22.8.1924.

debates: Με επιστολή του (από Λεμεσό, 28.8.1924) προς τον διευθυντή της εφ. *Αλήθεια*, ο Α. Ιντιάνος κάλεσε τους επικριτές της Αβγής σε ζωντανή συζήτηση στο Θέατρο Χατζηπαύλου. Η επιστολή αυτή δεν δημοσιεύτηκε στην *Αλήθεια* αλλά στη *Σάλπιγγα* (5.9.1924). Ακολούθως ο Μ. Φραγκούδης, με αχρονολόγητη επιστολή του προς τον Α. Ιντιάνο (που σώζεται στο αρχείο του Αιμ. Χουρμούζιου), απέρριψε την πρόταση αυτή, υποστηρίζοντας ότι «μόνο γέλιο θα προκαλούσε, γιατί ούτε η Λεμεσός είναι Οξφόρδη, ούτε εμείς είμαστε Εγγλέζοι!». Τόσο ο Μ. Φραγκούδης όσο και ο Τ. Φραγκούδης σχολιάζουν χλευαστικά τη λ. «κολώνες» που χρησιμοποίησε στην επιστολή του ο Α. Ιντιάνος (αποδίδοντας το αγγλ. columns) εννοώντας τις στήλες της εφημερίδας. Οι επιστολές των Α. Ιντιάνου και Μ. Φραγκούδη περιλήφθηκαν στον τόμο *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά*, ό.π., σσ. 357-358.

εκδόσεις του Μελή: Στην Αβγή (τχ. 7) εξαγγέλθηκαν τα δυο πρώτα βιβλία του «Βιβλιοπωλείου Η Λογοτεχνία» του Μ. Νικολαΐδη: Charles Baudelaire, *Ο μικρός γητευτής - Η Φανταστική, διηγήματα*, μτφρ. Κ. Σύρρος, Αθήνα 1924. Comtes de Villiers de l'Isle Adam: *Σκληρές ιστορίες, διηγήματα*, μτφρ. Μίλιος Χουρμούζιος, Αθήνα 1924. Και τα δύο αυτά βιβλία σχολιάστηκαν στην Αβγή (τχ. 8) από τον Χρ. Χριστοδουλίδη.

Χάρντνι: ο Α. Ιντιάνος παρουσίασε στην Αβγή (τχ. 11) την ελληνική έκδοση τριών διηγημάτων του Thomas Hardy από τη συλλογή *Οι μικρές ειρωνείες της ζωής* (1894), που μεταφράστηκε από τον Γ. Φυλαχτού (*Για να ευχαριστήσει τη γυναίκα του*, Αθήνα 1924).

η «Τέχνη» του Ροντέν: δεν γνωρίζουμε αν έχει κυκλοφορήσει ένα τέτοιο βιβλίο από τις ίδιες εκδόσεις. Βλ. και παρακάτω, επιστολή αρ. 9.

Μπόγερ: το μυθιστόρημα του Johan Bojer *Κάτω από τον άδειο ουρανό* σε μετάφραση του Αιμ. Χουρμούζιου (Αθήνα 1924) εξαγγέλθηκε επανειλημμένα στην Αβγή, όπου παρουσιάστηκε από τον μεταφραστή του (τχ. 11).

Π. Πικρού: στην Αβγή (τχ. 8) έγινε λόγος για την επικείμενη έκδοση της συλλογής διηγημάτων του του Πέτρου Πικρού *Σα θα γίνουμε άνθρωποι* (1925), που φιλοτεχνήθηκε από τον Τ. Φραγκούδη. Θα ενδιέφερε να καταγράψει κανείς τα βιβλία που έχει φιλοτεχνήσει ο ίδιος ζωγράφος. Η έκδοση αυτή παρουσιάστηκε και στην Κύπρο: Ο Ρεπόρτερ [Ζήνων Ρωσσίδης;], *Αλήθεια*, 6.2.1925.

βιβλιοπωλείο: ο εκδοτικός οίκος τον οποίο ίδρυσε το 1924 ο Μελής Νικολαΐδης λεγόταν «Βιβλιοπωλείο Η Λογοτεχνία» στεγαζόταν αρχικά στη στοά «Φέξη» και προφανώς λειτουργούσε και ως βιβλιοπωλείο. Ο εκδοτικός αυτός οίκος δεν κράτησε πολύ· όπως πληροφορούμαστε από επιστολή του Αιμ. Χουρμούζιου προς τον Α. Παυλίδη (βλ. παρακάτω, αρ. 18), στις αρχές του 1926 είχε ήδη πουληθεί.

Βουτυρά: ο ταβερνόβιος διηγηματογράφος Δ. Βουτυράς είναι εξαιρετικά δημοφιλής κατά την περίοδο αυτή. Η νουβέλα του *Η σιδερένια πόρτα* εκδόθηκε το 1925 από το «Βιβλιοπωλείο Η Λογοτεχνία» (βλ. και παρακάτω, αρ. 9).

Νικόλα Λανίτη: ο νομικός, πολιτικός και λόγιος Νικόλαος Κλ. Λανίτης (1872-1958) έγινε αργότερα πεθερός του επιστολογράφου.

Ζαριφόπουλος: όπως αναφέρεται στην επιστολή αυτή, ο Π. Ζαριφόπουλος ήταν μεταφραστής ρωσικής λογοτεχνίας. Όπως θα δούμε παρακάτω (αρ. 9), σε δική του μετάφραση κυκλοφόρησε το 1925 η συλλογή διηγημάτων *Τα σκοτάδια της ψυχής* Μ. Γκόρκι.

μαβί και μπλάβο: ο Τ. Φραγκούδης διαχωρίζει σωστά το μαβί από το μπλάβο, ενώ ταυτίζει το πρώτο με το βιολετί και το μενεξελί. Βλ. Γ. Κεχαγιόγλου, «Μαβής ουρανόσ, μαβιά θάλασσα, μαβιά μάτια...: Η «ανακάλυψη» του ώδου, ή Περί της αχρωματοψίας σύγχρονων λεξικών στο γαλανό-γαλάζιο», *Μικροφιλολογικά* 7 (Άνοιξη 2000) 5-9.

ξένες λέξεις: ο επιστολογράφος αντιμετωπίζει με ανοιχτό πνεύμα τον εμπλουτισμό της ελληνικής γλώσσας με ξένες λέξεις.

Νικολαΐδη: αναφέρεται στον Νίκο Νικολαΐδη τον Κύπριο, ο οποίος είχε γνωρίσει από κοντά τον Βουτυρά, κυρίως την περίοδο κατά την οποία ο πρώτος διέμενε στην Αθήνα (1915-1919) ως εκπρόσωπος του αλεξανδρινού περιοδικού *Γράμματα*. Τα πεζά ποιήματά του *Οι ανθρώπινες και οι άθνηνες ζωές* (1920, ²1938), αν και εξακολουθούν να παρουσιάζουν ενδιαφέρον, δεν θεωρούνται σήμερα από τα πιο αξιόλογα έργα του.

8.

Αθήνα, στες 19 του Δεκέβρη 1924

Μιλιούδι μου,

Δε ξέρω αν σου έγραφα από τότε (δεν θυμούμαι) που ήρθε εδώ ο Χριστόδουλος. Δε φαντάζεσαι τί πνιγμένος από τη μελέτη που είμαι. Πάντως είμαι συγχωρεμένος, πιστεύω, που άργησα. Εν πάση περιπτώσει... Που λες. Φαντάζεσαι τη συνάντησή μας με το Χριστόδουλο, τους περιπάτους μας για να του γνωρίσω την Αθήνα, τες περιηγήσεις μας ανά την Ακρόπολη, τα Μουσεία, τες εκθέσεις, τα θέατρα κτλ. Τελοσπάντων, μάθαμε πως ήρθε ο Στρίγκος. Μάθαμε πως ήρθε, αλλά ο ίδιος πού να φανεί!! Φάγαμε τον κόσμο στο ξενοδοχείο του, στα ρεστοράν, στα κέντρα... Πού ήταν νομίζεις; Απλούστατα απήχθη από μίαν Εγγλέζα που ήρχετο από τη Λευκωσία και στην οποία έκανε τον διερμηνέα. Έτρωγε στο «Διεθνές» και το «Αβέρωφ», παρακαλώ, επήγαινε στα Φάληρα και στο «Ακταίον» και πάει λέοντας...

Βρε τον φουκαρά! Τελοσπάντων, ο Χριστόδουλος κατόρθωσε να τον ανακαλύψει επιτέλους μετά μακράς περιπλανήσεως και (αφού είχε φύγει η Εγγλέζα) τον παρέλαβεν αυτός εις την γύραν. Εν τω μεταξύ εγώ, πεσμένος στη μελέτη, δεν κατόρθωσα να βρω τον Στρίγκον ακόμα... Εννοείται πως έμαθα πως πήγαιναν στο κομμουνιστικόν κέντρον, όλη μέρα στον *Ριζοσπάστην*, και τέλος μίαν πολιτικήν ακολούθησεν *μπολσεβικικήν*!! | Η άφιξις δηλαδή του Στρίγκου μάς εστέρησεν τελείως τον Χριστόδουλο.

Τα κέντρα που συχνάζαμε εμείς η παρέα (Αντρέας, Τορναρίτης...) τα ήξεραν, ήξεραν και πού τρώγαμε. Εντούτοις έκαναν κάπου μια βδομάδα να τους δω (όχι μόνον εγώ αλλά και κανένας άλλος). Τελοσπάντων, τους συνάντησα τυχαίως στο δρόμο ένα μεσομέρι. «Καλωσόρισα» τον Στρίγκον (πολύ αργά βέβαια), αντάλλαξε δυο λόγια και έφυγαν με την υπόσχεση πως θα ερχόντουσαν να μας δουν είτε στου Μελή είτε πουθενά αλλού. Δε βαριέσαι όμως!! Μετά κάμποσες μέρες έμαθα πως έφυγαν για τη Θεσσαλονίκη, για ν' αγοράσουν κάποιο πιεστήριο και να βγάζουν εκεί μια κομμουνιστικήν εφημερίδα!!

Τώρα βέβαια είναι δικαίωμά τους να κάμνουν ό,τι θέλουν, και υποχρέωσή μας να σεβαστούμε τη γνώμη τους και τες ιδέες τους.

Μα μου φαίνεται πως μπορώ να πω και γω τες δικές μου. Λοιπόν αυτοί οι άνθρωποι είχαν μερικά λεφτά και θέλουν τώρα με κάθε τρόπο να τα πετάξουν στον αέρα. Γιατί να είσαι βέβαιος πως τα πετούν στον αέρα με το να θέλουν να βγάλουν μια κομμουνιστική εφημερίδα· και πού; Στη Θεσσαλονίκη.

Ξέρεις τί μπορεί να γίνει αύριο; Απλούστατα ένας Ρωμιός (σ' ένα συλλαλητήριο, έξαφνα) ταχ, τουκ, τους τα σπάξει ή τους βάζει φωτιά. Είναι πρώτη φορά τάχα που συνέβηκε; Δεν έχουμε τόσα προηγούμενα; Ε; Ύστερα; Αντίο πιεστήριο, αντίο και λεφτά. Πού είναι τα κεφάλαια | με τόκο;

Ενώ με τες γνώσεις που έχουν και οι δυο μπορούν σ' ένα γραφείο να βρουν μια θέση θαυμασία, με ένα έξοχο μισθό, και να ζήσουν άνετα, στην Αθήνα μάλιστα.

Αλλά ξέχασα! Έτσι σκέφτονται μόνον οι αστοί. Εμείς οι προλετάριοι πρέπει ν' αγωνιστούμε υπέρ της ιδέας του κομμουνισμού!!

Τί αφελείς!! Δε ξέρουν ακόμα τους Ρωμικούς πως είναι άνθρωποι όλοι του συμφέροντος και μόνον· και ότι δεν κοιτάζουν ούτε ιδέες ούτε τίποτε· και ότι όλα τα παίρνουν και προσκολλούνται σε μια ιδέα με τον σκοπό της εκμετάλλευσής της και τίποτε περισσότερο; Ενώ αφτοί; Είναι τα θύματα της ιδέας. Αφήνω και το άλλο. Τον άγριο πόλεμο δηλαδή που κάνει η κυβέρνηση στους κομμουνιστές. Όσοι λίγο πιο πολύ φανούν αντιδραστικοί τούς εξορίζουν στα νησιά του Αιγαίου. Είναι τώρα καμιά εκατοστή σοσιαλιστές στα διάφορα νησιά εξόριστοι. Αν ύστερ' από λίγο τους στείλουν και αυτούς;

Τελοσπάντων, ας κάμουν ό,τι θέλουν. Δικαίωμά τους. Το ό,τι λέμε εμείς, βέβαια, είναι από καλή διάθεση και για το καλό το δικό τους. Αν δε μας ξέρουν ούτε για φίλους τους τόσο το χειρότερο. Και βέβαια κάτι τέτοιο έδειξαν με τον τρόπο τους. Να είναι τόσον καιρό στην Αθήνα, να ξέρουν πού συχνάζουμε – ενώ εμείς (εγώ και ο Αντρέας) φάγαμε τον κόσμο να τους βρούμε – να ξέρουν ότι, τελοσπάντων, θέλομεν την Ι παρέα τους, και να μην έρχονται να μας δουν... ε, αφτό πια δείχνει ολοφάνερα ότι δεν ήθελαν τη φιλία μας και τη συντροφιά μας.

Αλλά ξέχασα! Εμείς είμαστε αστοί (!!!).

Από τη Θεσσαλονίκη ούτε έγραψαν ούτε θα μας γράψουν. Δε ξέρω αν εσένα σου έγραψαν καθόλου απ' εδώ ή από τη Θεσσαλονίκη.

Σε βεβαιώ πως είμαι πολύ θυμωμένος για τη στάση τους. Βρε αδερφέ! Βάλε τον εαυτό σου στη θέση τους, σε παρακαλώ. Αν ήσουν στην Αθήνα χωρίς κανένα άλλο γνωστό, εξόν από μένα και τον Αντρέα, να πούμε, τους φίλους σου, αν αποφασίζεις να φύγεις για τη Θεσσαλονίκη (μ' ένα τέτοιο πρόγραμμα μάλιστα), δεν θα μου το έλεγες για να σου πω «γεια σου» τουλάχιστον; Σε βεβαιώ ότι όχι μόνο θα μου το έλεγες, αλλά θα μου έλεγες και το σκοπό σου, τες ιδέες σου, να μιλήσουμε, να σκεφτούμε το πράμα, να πούμε τα υπέρ, τα κατά...

Έτσι τουλάχιστον ξέρω πως κάνουν οι φίλοι. Δε βαριέσαι.

Εν πάση περιπτώσει, ο εγωισμός μου πια δεν μου επιτρέπει να φροντίσω και περισσότερο για δαύτους ύστερα από αυτό.

Σου 'γραφα μόνο γι' αυτό το ζήτημα και δεν μου έμεινε καιρός ούτε χαρτί για να σου πω και τίποτε δικά μου. Διεβάζω τώρα πολύ και γι' αυτό θα είμαι λιγάκι σύντομος στα γράμματά μου. Γράφε μου εσύ κάποτε κάποτε. Μη μας ξεχνάς και συ πια...

Ξέχασα να σου πω ότι ο Μελής δεν πρόφτασε να βάλει το σκίτσο στο ξώφυλλο της πρώτης σειράς που έδωσε και θα το βάλει στη δεύτερη σειρά. Έκανα ένα θαυμάσιο εξπρεσιονιστικό σκίτσο. Αρκετά τολμηρό ως τεχνοτροπία, για τους ανίδεους βέβαια. Το σκίτσο είναι ένας άνθρωπος πλακωμένος από απελπισία, καθισμένος, καταπονημένος σ' ένα βράχο να βλέπει όχι την καταστροφή, αλλά την καταιστροφή μέσα του. Πιστεύω το σκίτσο να σ' αρέσει εσένα. Στον Μελή ήρεσε πολύ. Δε ξέρω εκεί στην Κύπρο τί θα στείλει. Με σκίτσο ή δίχως. Του Πικρού κυκλοφορεί κατ' αυτάς.

Με φιλιά, /(υπογραφή)
[Γάκης Μ. Φραγκούδης]

[Υ.Γ.] Συχώρα μου τη βία μου και την κακογραφία μου.

Σημείωση: Από την επιστολή αυτή προκύπτουν ενδιαφέροντα στοιχεία από την πρώτη διαμονή του Χρ. Χριστοδουλίδη και Λ. Στρίγκου στην Αθήνα και την άμεση σύνδεσή τους με χώρους της Αριστεράς και τον Ριζοσπάστη. Ενδιαφέρουσα και ίσως άγνωστη είναι η πληροφορία ότι και οι δύο εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη τον Δεκέμβριο του 1924 με σκοπό να εκδώσουν κομμουνιστική εφημερίδα. Σε μεταγενέστερη επιστολή του (χρονολογημένη τον Φεβρουάριο του 1925) ο Τ. Φραγκούδης ενημερώνει τον Αιμ. Χουρμούζιο ότι: «Έμαθα μόνο πως δεν θα βγάλουν εφημερίδα, αλλά βρήκαν δουλειά στη Θεσσαλονίκη στο κόμμα». Οι Λ. Στρίγκος και Χρ. Χριστοδουλίδης δεν έζησαν για πολύ στη Θεσσαλονίκη, αφού, όπως είδαμε παραπάνω (αρ. 1), ο πρώτος άρχισε σπουδές στο Πολυτεχνείο Αθηνών και στη συνέχεια, μέσα στο 1925, έφυγαν και οι δύο για να σπουδάσουν στη Μόσχα. Ο επιστολογράφος δεν συμεριζεται βέβαια την απόφαση των δύο νέων να στρατευτούν στην υπηρεσία του κομμουνισμού. Ο ίδιος γνωρίζει πολύ καλά ότι οι κομμουνιστές διώκονταν από το καθεστώς της δικτατορίας του Πάγκαλου και ότι εκατό περίπου «σοσιαλιστές» είχαν εξοριστεί σε νησιά του Αιγαίου.

Χριστόδουλος: Ο Χρ. Χριστοδουλίδης αναχώρησε κάπως εσπευσμένα για την Αθήνα στις αρχές Νοεμβρίου του 1924· ίσως για τον λόγο αυτό ματαιώθηκε η ομιλία του για τον ποιητή Β. Μιχαηλίδη, που προγραμματίστηκε να γίνει στις 31 Οκτωβρίου στη Λεμεσό, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων του «Συλλόγου των 12» (Αβγή, τχ. 7).

σχίτσο: όπως είδαμε και στην προηγούμενη επιστολή (αρ. 7), ο Τ. Φραγκούδης φιλοτέχνησε το εξώφυλλο της ελληνικής έκδοσης του μυθιστορηματος *Κάτω από τον άδειο ουρανό* του Johan Bojer, που μεταφράστηκε από τον Αιμ. Χουρμούζιο. Το σχέδιο αυτό, όπως περιγράφεται από τον επιστολογράφο, φαίνεται να παραπέμπει στον Σκεπτόμενο του Ροντέν.

Πικρού: για το βιβλίο του Π. Πικρού βλ. παραπάνω (αρ. 7).

9.

Αθήνα, στες 20 του Μάρτη 1925

Αγαπημένε μου Μίλιο,

Σου γράφω δυο λόγια βιαστικά για να σου πω όσα με ρωτάς στο γράμμα σου.

Κοντεύουν μεσάνυχτα και σου γράφω με τη βοήθεια ενός κεριού (τα φώτα έσβησαν με την εργατική απεργία που έχουμε τώρα) και όλη η Αθήνα είναι βυθισμένη σ' ένα καταχθόνιο σκοτάδι.

Λοιπόν τώρα για ό,τι με ρωτάς: |

Σκέφτηκα ότι η Αβγή θα είναι καλλίτερα να βγαίνει στου Μελή, που έχει δικά του ψηφία και θα τυπώνεται σε ειδικό τυπογραφείο που τυπώνει και κείνος τα δικά του. Γι' αυτό πέρασα απ' εκεί σήμερα (στες 18 [sic] του Μάρτη) – είχα κάμποσες μέρες να περάσω, ένεκε η μελέτη μου – και μιλήσαμε σχετικά μ' αυτό.

Λοιπόν ο Ευθύμιος (εργάζεται ο ίδιος στου Μελή) μου είπε, αφού μέτρησε τες αράδες της Αβγής προς 46 σελίδες, θα είναι 1000 δρ[αχμές] που θα στοιχίσει. Έπειτα είναι το τύπωμα, που παίρνουν σ' όλα τα τυπογραφεία τα ίδια, προς 60 δρ[αχμές] το τράβηγμα. Η Αβγή θα τραβηχτεί τέσσερις φορές (εχτός αν έχει κανένας τόσο μεγάλο χαρτί που | να παίρνει δυο τραβήγματα – πράγμα σπάνιο, ίσως αδύνατο)· λοιπόν έχουμε $4 \times 60 = 240$ δρ[αχμές]. Το όλο μαζί με ξώφυλλο και το καρφίτσωμα 1400 δρ[αχμές] κατά μέσον όρον (χωρίς χαρτί). Τώρα εσύ υπολογίζεις αν συμφέρει και σκέφτεσαι.

Ο Μελής θα 'ρθεί ο ίδιος στους Αγώνες σας και θα τα πείτε καλλίτερα. Θα

φέρει μαζί του και τα βιβλία τα νέα καθώς και του Πικρού. Το Κάτω από τον άδειο ουρανό, με το ξώφυλλο το σκιτσαρισμένο, ακόμα δεν βγήκε, ώστε μην το περιμένεις γρήγορα. Αυτά που λες.

Δε βλέπω λοιπόν, ρε μασκαρά, την ώρα να σε βρω στην Αθήνα. |

Ε, ρε μυστήρια πράγματα που έχει αυτός ο κόσμος. Του βαράει, λέει, ενού στο κεφάλι μια σφηνωμένη ιδέα και άμ' έπος άμ' έργος [sic], που σου λέει και ο δάσκαλος. Πά' να πει δηλαδή που ξέρει από δαύτα, το οποίον... μεγαλείον (όπως θα έλεγε ένας μορτάκος).

Λοιπόν, αδερφάκι μου, να σε φιλήσω, αδερφέ μου.

Γεια σου και τα ρέστα προφορικά ή και στο γράμμα, όταν δώσω – συν Θεώ, πάντοτε – εξετάσεις.

Με φιλιά, / (υπογραφή)
[Τάκης Μ. Φραγκούδης]

Σημείωση: είναι η τελευταία επιστολή του Τ. Φραγκούδη προς τον Αιμ. Χουρμούζιο, αφού ο τελευταίος εγκαθίσταται μόνιμα στην Αθήνα τον Μάιο του 1925. Κατά τη δεκαετία του 1930 διατηρούν προσωπικές επαφές, όταν λ.χ. ο πρώτος επισκέπτεται τον καταξιωμένο πια κριτικό της Καθημερινής για να τον πείσει να συνεργαστεί με το περ. Κυπριακά Γράμματα, αλλά χωρίς αποτέλεσμα.

στου Μελή: οι εκδόσεις «Βιβλιοπωλείο Η Λογοτεχνία» του Μ. Νικολαΐδη. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Μ. Νικολαΐδης εξήγγειλε (π.χ. στην εφ. Σάλπιγξ, 17 και 24.4.1925) σειρά εκδόσεων με το σύστημα εγγραφής συνδρομητών. Το εκδοτικό του πρόγραμμα, που δεν υλοποιήθηκε, θα περιλάμβανε και τα παρακάτω κείμενα, τα πλείστα μυθιστορήματα: 1) Ρομαίν Ρολλάν, Πέτρος και Λούκη («επετύχαμε την αποκλειστική άδειαν του συγγραφέως»)· 2) Παναγή Ιστράτι, Κυρά Κυραλίνα και Ο μπαρμπα-Αγγελος, «επιτυχόντες την προτίμησιν του συγγραφέως»· 3) Ν. Γκόγκολ, Ο Ταράς Μπούλμπας και Ο μανδύας, «εις μεταφράσεις απευθείας από τα ρωσικά»· 4) Α. Τσέχωφ, Οι Μουζικοί, «με θαυμάσιον πρόλογον του Μαξιμ Γκόρκυ»· 5) Α. Ροντέν, Η τέχνη, δοκίμιο· 6) Γ. Χάουτμαν, Οι ανυφαντάδες (βραβείο Νόμπελ)· 7) Όσκαρ Ουάιλντ, Οι αφορισμοί· 8) Λ. Αντρέγιεφ, Ο Λάζαρος· 9) Μ. Μαίτερλικκ, Τα φαντάσματα των ζωντανών και των πεθαμένων· 10) Ν. Λαπαθιώτης, Όνειρο στο φεγγάρι (εικονογραφημένο)· 11) Φ. Γιοφύλλης, Χωρίς παιδί (ρομάντζο). Ας σημειωθεί επίσης ότι, μαζί με τα βιβλία των Δ. Βουτυρά, Π. Πικρού και Μ. Γκόρκι, είχε εξαγγελθεί η έκδοση και άλλου βιβλίου του Ν. Λαπαθιώτη, με τον τίτλο «Ο έρωσ του απολύτου (σκιτσογρ.)» (Σάλπιγξ, 16.1.1925). Όμως τέτοιο βιβλίο δεν κυκλοφόρησε. Στη συνέχεια ανακοινώνεται (εφ. Σάλπιγξ, 1.5.1925) η έκδοση τεσσάρων νέων βιβλίων: α) Π. Πικρού, Σα θα γίνουμε άνθρωποι («με ωραιότατα σκίτσα από τον κ. Τάκη Φραγκούδη»), β) Δ. Βουτυρά, Η σιδερένια πόρτα, «το πρώτο μυθιστόρημα του ξεχωριστού διηγηματογράφου», γ) Ντ' Αννούνσιο, Οι δυο παρθένες, «εις αριστοτεχνικήν μετάφρασιν εκ του ιταλικού υπό του ποιητή Γερασίμου Σπαταλά», και δ) Μ. Γκόρκι, Τα σκοτάδια της ψυχής, διηγήματα «κατά μετάφρασιν εκ του ρωσικού υπό του κ. Π. Ζαριφοπούλου». Χρειάζεται να γίνει περαιτέρω έρευνα για να εξακριβωθεί αν εκδόθηκαν άλλοι τίτλοι από αυτούς που εξαγγέλθηκαν. Με βάση και την εργασία του Κ. Γ. Κασίνη (Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας ΙΘ' -Κ' αι. Αυτοτελείς εκδόσεις, τ. Β', Αθήνα, ΣΩΒ, 2013, σ. 222) γνωρίζουμε ότι το μυθιστόρημα του Panait Istrati Κυρά Κυραλίνα τυπώθηκε από τις εκδόσεις «Ακαδημαϊκόν» το 1927 σε μετάφραση του Μίλιου Χουρμούζιου και με προλογικά σημειώματα των Ρ. Ρολλάν και Π. Ιστράτι.

Αγώνες: οι πανελλήνιοι αθλητικοί αγώνες έγιναν στη Λεμεσό στις 22-26 Απριλίου 1925.

Φίλε μου,

Και βέβαια δεν είμαι εγώ εκείνος που θα αρνηθεί ουνεργασία σ' έναν αγωνιστή που θέλει να κατέβει στη μάχη που εγώ ήμουν πρωταγωνιστής και ... ενικήθηκα. Όμως κάλλιον έτσι νικημένος ήθελα να 'μαι παρά ανίκητος και μη αγωνιστής. Οπωσδήποτε σας εύχομαι με όλη μου την καρδιά καλλίτερη τύχη από την δική μου.

Θέλω μονάχα να σας επιστήσω την προσοχή στο ότι προσφέρετε την εμφάνιση του περιοδικού σας με τυπικήν υπερβολικότητα που βλάπτει και θα βλάπτει συνεχώς. Σ' όποιον παρουσίασα την αγγελία σας – και αυτό το επερίμενα – διαβάζοντας το Αβγή έκανε μορφασμόν απαραισκειάς. Τί σας πειράζει αν γράψετε με υ το όνομα του περιοδικού; Θα σας γλιτώσει από μορφασμούς και θα στερεώσει καλλίτερα η Αυγή παρά η Αβγή. Ακούστε μου και δε θα το μετανοήσετε. Έχω πείραν των πραγμάτων πολύ πικρή. Εχτός τούτων δεν υπάρχει και λόγος να μη συνηθίζουμε την παλιά γραφή τού λέγειν, αφού το ζήτημα της προφοράς το κανονίζει η φωνή. |

Σας εσωκλείω ένα από τα νέα μου ποιήματα για να το περάσετε, όπως ζητάτε, στο πρώτο φυλλάδιο της Αυγής. Πιθανόν να σας στείλω εγκαίρως και κάτι άλλο. Ίσως κάτι για τον πολυαγαπημένο μου εκείνον άγγλο βάρδο, που ετοιμάζεσθε να γιορτάσετε την εκατονταετηρίδα του. Μη σας ξαφνιάσει η στοργική μου έκφραση για τον Byron, γιατί η ψυχή μου τον αισθάνεται σαν έναν πρόγονο-ποιητή. Και είναι από τους πρώτους δασκάλους της φαντασίας μου. Αυτό μπορείτε να μάθετε εσείς που είσθε νέος για να το θυμάσθε, όταν εγώ – πολύ γρηγορότερα από σας – θα είμαι γέροντας, και θα αρέσκεσθε να με κρίνετε στες ποιητικές φλυαρίες μου.

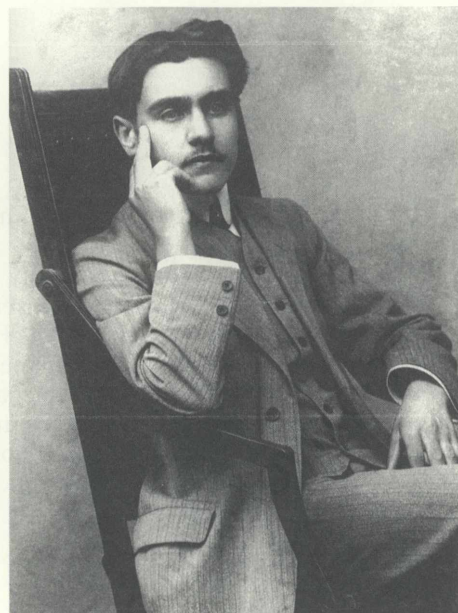
Σας παρακαλώ να πείτε στον κ. Χουρμούζιο τους θερμούς χαιρετισμούς μου.

Σας χαιρετώ,

Γιάννης Σταυρινός Οικονομίδης

Σημείωση: Ο δικηγόρος και συγγραφέας Γιάννης Σταυρινός Οικονομίδης (Ριζοκάρπασο 1892-1987) είχε εκδώσει το περιοδικό *Νέα Εποχή* στην Αμμόχωστο, σε έντεκα μηνιαία τεύχη, από τον Ιούλιο του 1921 ως τον Μάιο του 1922. Στην επιστολή αυτή (που δημοσιεύτηκε αρχικά στον τόμο *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά*, ό.π., σσ. 306-307) απηχείται η αντίδραση ορισμένων λογίων (και του επιστολογράφου) στη δημοτικιστική γραφή του τίτλου του περιοδικού. Και άλλοι αντέδρασαν στη γραφή του τίτλου: λ.χ. ο Ι. Ερωτόκριτος πληροφορεί με επιστολή του (από το Πισσούρι [επαρχίας Λεμεσού], 16.4.1924) τον εκδότη του περιοδικού ότι του επιστρέφει το πρώτο τεύχος «δια τον λόγον ότι ονομάζεται Αβγή και όχι Αυγή». Τελικά, μόνο μια συνεργασία του Οικονομίδη δημοσιεύτηκε στην Αβγή, το ποίημα «Αν έτσι...» (τχ. 2). Όπως προκύπτει από δημοσιευμένες επιστολές του ιδίου προς τον Αιμ. Χουρμούζιο, ο Οικονομίδης έστειλε στο περιοδικό και άλλες συνεργασίες του, οι οποίες δεν εγκρίθηκαν για δημοσίευση, γεγονός που τον δυσαρέστησε (βλ. κυρίως την επιστολή του από Γιαλούσα, 4.11.1924, στον τόμο *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά*, ό.π., σ. 362-363). Ένα άρθρο του για τον Byron περιλήφθηκε αργότερα στο περιοδικό *Νέοι Στοχασμοί* Αμμοχώστου (τχ. 1, 4.4.1925).

Πάντως, και σε δημοσιευμένη επιστολή (από Λε-
μεσό, 16.4.1925) του Αμ. Χουρμούζιου προς τον Λ.
Παυλίδη δίνεται η παρακάτω ενδιαφέρουσα μαρτυ-
ρία για τη δυσσρέσκια ορισμένων συνεργατών του
περιοδικού (είτε γιατί απορρίφθηκαν συνεργασίες
τους είτε γιατί κάποιο βιβλίο τους κρίθηκε αρνητικά
ή με επιφυλάξεις), γεγονός που επηρέασε την τύχη
της έκδοσής του στο νησί: «Η Αβγή κλείει με το 12ο
της φυλλάδιο την περίοδο της έκδοσής της στην
Κύπρο. Η επανέκδοσή της εδώ (παρόντος μου είτε
απόντος μου) θα ήταν αδύνατος με το ίδιο περι-
βάλλον συνεργατών. Έχει δημιουργήσει – όπως
ήταν και φυσικό – ένα κύκλο δυσσρεστημένων πα-
ραγκωνισμένων, όπως οι Βαλδασερίδης, Οικονομί-
δης, Λέφκης, Δημητριάδης και δυο τρεις άλλοι, που
κατ' ουδένα λόγο βέβαια θα έστεργαν να υποβοη-
θήσουν ένα περιοδικό που έχουν λόγους να το
εξοντώσουν». Η επιστολή αυτή περιλήφθηκε στην
έκδοση Λεωνίδας Παυλίδης, *Κριτικά κείμενα*, επιμ.
Λ. Παπαλεοντίου, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2006, σσ.
421-423.

Γιάννης Σταυρινός Οικονομίδης

11.

Αθήνα, στις 22.4.24

Φίλοι της Αβγής,

Λάβαμε το κομψό σας πρώτο φύλλο και το αναγγέλουμε μ' ένα περιληπτικό σημείωμα. Ενθουσιασμένοι.

Σας εύχομαι καλή προκοπή.

Εύχομαι τα δυο περιοδικά μας – που τόσο μοιάζουν σ' όλα – να τραβήξουν τον ανοιχτό τους δρόμο χεροπιαστά.

Φίλοι της Αβγής: Σας στέλνω μια πρόζα μου απ' το βιβλίο που θα βγει στη σειρά των εκδόσεων των *Νέων Βωμών* με τον τίτλο «Πληγές που στάζουν...», μέσα στο 1924. Πιστεύω να τη διαβάσετε.

Από τη Συντροφιά των *Νέων Βωμών*
Φιλικά, / ο Άγγελος Μεντζελίδης

Σημείωση: Εκ μέρους της ομάδας του βραχύβιου αθηναϊκού περιοδικού *Νέοι Βωμοί* (1924), ο Άγγελος Μεντζελίδης εκφράζει τον ενθουσιασμό του για την έκδοση της Αβγής, προφανώς γιατί βλέπει κοινούς ιδεολογικούς και λογοτεχνικούς προσανατολισμούς στα δυο έντυπα: σοσιαλιστικές και αντιμυλιταριστικές τάσεις, ευαισθησίες γύρω από κοινωνικά θέματα, υπεράσπιση του δημοτικισμού κτλ. Η Χρ. Ντουριά χαρακτηρίσε τους *Νέους Βωμούς* ως το πρώτο αριστερό λογοτεχνικό περιοδικό· βλ. *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1996, σσ. 61-83. Η Αβγή αναγγέλλεται σε δυο τεύχη των *Νέων Βωμών* (τχ. 4 και 5, Απριλίου και Μαΐου 1924, αντίστοιχα), ενώ η έκδοση των *Νέων Βωμών* ανακοινώνεται επανειλημμένα στο κυπριακό περιοδικό (τχ. 3-7). Τρεις «πρόζες» του Α. Μεντζελίδη περιλήφθηκαν στην Αβγή, από τις οποίες η πρώτη, όπως είδαμε σε επιστολές του Τ. Φραγκούδη (αρ. 4 και 6), προκάλεσε έντονες αντιδράσεις. Η επιστολή αυτή του Α. Μεντζελίδη δημοσιεύτηκε αρχικά στον τόμο *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά*, ό.π., σσ. 310-311.

12.

No 1413/12

The Office of the
Chief Secretary to Government,
Cyprus, 24th April, 1924

Mr. Evr. S. Hourmouziou, / Limassol

Sir,

1. With reference to your letter of the 12th of April, 1924, I am directed to inform you that His Excellency the High Commissioner has been pleased to grant you permission to publish a newspaper in Greek to be entitled *Avgi*.

2. I shall be glad to learn the name of the printing office at which the newspaper will be published and to receive in due course a copy of each number thereof.

3. Should the newspaper not be published within six months from this date, or if its publication is at any time suspended for a period of six months, this permission will be cancelled.

I have the honour to be, / Sir, /
Your obedient Servant,
[υπογραφή]
Acting Chief Secretary

Σημείωση: Με την επιστολή αυτή η Αρχιγραμματεία της αποικιακής κυβέρνησης παραχωρεί άδεια στον Ευριπίδη Χουρμούζιο (πατέρα του Αιμίλιου και εκδότη της εφ. *Σάλπιγξ*) να εκδώσει την *Αβγή*, η οποία είχε ήδη κυκλοφορήσει μέσα στο πρώτο δεκαήμερο του Απριλίου. Στα δυο πρώτα τεύχη της η *Αβγή* δηλώνεται ως «φιλολογ[ικό] παράρτ[ημα] *Σάλπιγγος*». Σε κάθε τεύχος αναγράφεται στο εξώφυλλο ότι το περιοδικό «*Τυπώνεται / στη Σάλπιγγα / Λεμεσός*». Σύμφωνα με την ετήσια έκδοση της αποικιακής κυβέρνησης (*The Cyprus Blue Book 1924*, Λευκωσία 1925, σ. 164), η *Αβγή* τυπωνόταν σε 300 αντίτυπα ως παράρτημα της εφ. *Σάλπιγξ*. Παραδόξως στην επιστολή αυτή η *Αβγή* χαρακτηρίζεται εφημερίδα αντί περιοδικό.

13.

44, rue Madame Paris - VI
20 του Μάη 1924, Τρίτη

Αγαπητοί μου Αβγερινοί,

Σας ποστάρισα χτες κάτι πεζά μου τραγουδάκια με την ελπίδα πως θα τα φιλοξενήσετε στην *Αβγή* σας. Μόλις τα 'στειλα και συλλογίστηκα πως χρειάζεται διόρθωμα σε δυο μέρη το «Γκαρσόν».

Το λοιπόν παρακαλώ να το τυπώσετε με την αλλαγή που θα βρείτε γυρίζοντας τη σελίδα.

Δικός σας,
Ψυχάρης

Σημείωση: Στο πίσω μέρος της σελίδας αυτής αναγράφεται διορθωμένο απόσπασμα από το μικρό πεζό με τον τίτλο «Γκαρσόν» («... να στέκουμαι [...] με κοιτάζουνε...»), το οποίο όμως δεν δημοσιεύτηκε στην *Αβγή* αλλά στην εφ. *Σάλπιγξ*. Αργότερα, με αφορμή τον θάνατο του Ψυχάρη, ο Αιμ. Χουρμούζιος δημοσίευσε στο περ. *Ποιητική Τέχνη* (τχ.

26, 25.10.1949, σσ. 216-219) όλα τα «πεζά τραγούδια» που του είχε στείλει ο «Δάσκαλος». Τέσσερα από αυτά είχαν δημοσιευτεί αρχικά στην Αβγή: «Οι αγάπες οι παλιές», «Το σκυλλάκι», «Το παιδί του δρόμου», τχ. 4 (Ιούλ. 1924) 71-73, «Μια παράξενη συμπόνια...», τχ. 6 (Σεπτ. 1924) 125 και άλλα πέντε στην εφ. Σάλπιγξ ως εξής: «Οι δασκάλοι μου» (28.11.1924), «Γκαρσόνι» (1.1.1925), «Η ματιά σου», «Κατόπι...», «Μια μελωδία» (22.5.1925).

14.

4, rue Honoré Chevalier, Paris VIe
25 του Γιούλη 1924 / Παρασκευή

Αγαπητέ μου,

Έλαβα το χαριτωμένο σου το γραμματάκι, μα δεν έλαβα την Αβγή όπου τυπωθήκανε τα πεζά μου τα τραγούδια. Ο Roussel μού είπε πως τα διάβασε. Αφού παραπέσανε, πάρε την καλοσύνη και ξαναστείλε μου δυο αριθμούς.

Ό,τι θέλεις από μένα, δικό σου.

Τα ονόματά μας σ' ένα γράμμα θαρρώ πως καλά θα κάνουμε να τα υπογράφουμε παστρικά παστρικά. Μονάχα οι μεγάλοι αβρώποι τα μουντζουρώνουνε και κανέναν δεν είναι από μας.

Με πολλή αγάπη,
Ψυχάρης

Σημείωση: Στο τέταρτο τεύχος (Ιουλίου) της Αβγής προτάσσονται, όπως είδαμε παραπάνω, τρία μικρά πεζά του Ψυχάρη. Σε επιστολή του (από Λεμεσό, 6.7.1924) ο Αιμ. Χουρμούζιος ευχαρίστησε εκ μέρους της Αβγής τον Ψυχάρη για τη συνεργασία του (βλ. Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά, ό.π., σ. 321). Το γαλλόγλωσσο περιοδικό *Libre* του L. Roussel εξαγγέλλεται επανειλημμένα ή σχολιάζεται ευνοϊκά στο κυπριακό περιοδικό (τχ. 4-7, 9, 10, 12), γεγονός που μαρτυρεί την επικοινωνία ανάμεσα στα δυο έντυπα. Βλ. και επιστολή αρ. 22.

15.

4 Rue Honoré Chevalier (VIe)
Πέμπτη, 14 του Μάη 1925

Φίλε Χουρμούζιε,

Και πάλε θα σας βάλω σε κόπο. Λογαριάζω πως θα είμαι φερμένος στην Αθήνα τες εικοσιένα του Γιούνη, θα καθίσω δέκα μέρες, άλλες δέκα το Γιούλη στα Χανιά. Μεταξί Γιούλη και Αβγούστου, σκοπέβω να 'ρθω στην Κύπρο. Φροντίστε να μου βρείτε κανένα ξενοδοχείο, επειδή μου λένε πως έχετε ξενοδοχεία παλάτια, και μένα και μια καλυβούλα μού φτάνει.

Δικός σας,
Ψυχάρης

Ψυχάρης

Σημείωση: Σε προηγούμενη επιστολή του (από Παρίσι, 11.5.1924) προς τα «παιδιά» της Αβγής, ο Ψυχάρης εξέφρασε την πρόθεσή του να ταξιδέψει στην Ελλάδα και την Κύπρο. Τελικά το ταξίδι του Ψυχάρη στην Κύπρο δεν πραγματοποιήθηκε, ίσως και για τον λόγο ότι το περιοδικό ανέστειλε την έκδοσή του από τον Μάρτιο του 1925, ενώ δυο βασικοί συντελεστές του, αρχικά ο Χρ. Χριστοδουλίδης και ακολούθως ο Αμ. Χουρμούζιος, μετοίκησαν στην Ελλάδα. Η είδηση για επικείμενη άφιξη του Ψυχάρη στην Κύπρο σχολιάστηκε χλευαστικά σε επιστολή (από Λεμεσό, 29.8.1925) που δημοσιεύτηκε με την υπογραφή «Κύπριος διανοούμενος» στην αριστερή εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* της Λεμεσού («Ψυχάρης και ανοησίες», 2.9.1925). Ο επιστολογράφος επικρίνει τους «κουφόμυαλους» και «οπισθοδρομικούς» συμπολίτες του, γιατί «ετοιμάζουμε φέστες σ' ένα ραμμολί εθνικιστή». Ας σημειωθεί ότι η δεκαπενθήμερη εφ. *Νέος Άνθρωπος*, «όργανο των εργατο-αγροτών και φτωχών βιοπαλαιστών (υπό τον έλεγχο του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου)», άρχισε να εκδίδεται στη Λεμεσό την 1.1.1925 με υπεύθυνο τον Χ. Σολομωνίδη (1896-1965) και διαχειριστή τον Κ. Σκελέα (αδερφό του Χρ. Χριστοδουλίδη). Στην εφημερίδα αυτή, που έβγαινε ως το 1930, δημοσίευε κείμενά του και ο Γ. Λεύκης, μάλλον και ο Χρ. Χριστοδουλίδης. Στον τελευταίο φαίνεται ότι ανήκουν οι τακτικές «Ανταποκρίσεις από Αθήνα» με την υπογραφή W., που έχει αποδοθεί στον Χριστοδουλίδη· βλ. Αλ. Αυγερινός, «Χρ. Χριστοδουλίδης...», ό.π., σ. 15.

16.

Εν Λευκωσία τη 5 Ιουνίου 1924

Αγαπητέ μου κύριε Μίλιο,

Αργοπόρησα, αλήθεια, να σας απαντήσω, αλλά είχα τόσους περισπασμούς τελευταία και ήμουν και άρρωστος ώστε θα με συχωρήσετε.

Σας στέλλω – όχι τις μπαλλάντες που ζητάτε, γιατί τους καιρούς τούτους σαν να παραδημοσίευσα ερωτικά – ένα τραγούδι ιδεολογικό που θα χαρώ εξαιρετικά για το τραγούδι τούτο και την αφιέρωσή του ναν το ιδώ δημοσιευμένο – έστω και αν εστάλη αργά – στην ίδια θέση του «Ερωτικού ύμνου», γιατί θέλω μαζί και να διαβαστεί και προσεχτικότερα.

Ελπίζω στο ερχόμενο σας φύλλο θα σας στείλω ένα μεγάλο κριτικό σημείωμα από την νέα εξέλιξη – την ουσιαστική και φραστική – της ελλαδικής τέχνης στα τελευταία 20 χρόνια.

Και τώρα αφήστε με να σας σφίξω το χέρι για την τόσο ελπιδοφόρα πεζογραφία σας. Με συγκινεί βαθιά η προσπάθειά σας. Είναι άξια. Μια μέρα – ίσως μάλιστα γρήγορα – θα γράψετε αληθινά εξαιρετα πράγματα.

Και γενικά η Αβγή καλή. Λίγο είστε εκλεκτικότεροι και να δημοσιεύετε ξένης φιλολογίας μεταφράσεις.

Με πολλή φιλία,
Λεωνίδας Παυλίδης

Υ.Γ. Από την τελευταία Αβγή μ' άρεσαν τα σημειώματα του Χριστ. Χριστ. (είναι ο Χριστοδουλίδης;), ξεχωριστά είναι δίκαιο και ορθό το περι Σκίπη. Ο γράφων με τα αρχικά στοιχεία Α. Κ. Ι. είναι ασυμμάζευτος. Με συγχωρείτε, βέβαια, για τις κρίσεις μου τούτες. Ο ίδιος.

Σημείωση: Στο πάνω μέρος του επιστολόχαρτου είναι τυπωμένα τα στοιχεία: *Ημερήσιος Κήρυξ / Η μόνη εν Κύπρω / καθημερινή εφημερίς / εν Λευκωσία (Κύπρου) /*

Τηλεγραφική διεύθυνσις: «Imerission», Nicosia / Διευθυντής: Λεωνίδας Π. Παυλίδης / Ταχ. Κιβ. Νο 69. Ο Λ. Παυλίδης (1890-1957) είχε εκδώσει στην Αθήνα το βραχύβιο περιοδικό *Λογοτεχνία* (1920) και ακολούθως εξέδωσε στη Λευκωσία την εφ. *Ημερήσιος Κήρυξ* (1922-1923). Κατά την περίοδο της διαμονής του στη Γενεύη και στην Προβηγκία (1924-1929) είχε πυκνή αλληλογραφία με τον Αιμ. Χουρμούζιου. Όταν εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα, συνεργαζόταν με τον τελευταίο στη φιλολογική σελίδα της *Καθημερινής*. Τρία ποιήματα του Λ. Παυλίδη περιλήφθηκαν στην *Αβγή*: «Ο ερωτικός ύμνος» (τχ. 2), «Ιδεολόγοι» (τχ. 4) και «Σαν καπνός» (τχ. 8). Το δεύτερο φέρει την αφιέρωση «Στον Κωστάκη Σύρρου, τον άντρα της αδερφής μου και το φίλο μου, τον ωραίο, το δυνατό και σοφό, τ' αφιερώνω». Τόσο το ποίημα αυτό όσο και το μικρό αφήγημα «Ο χαλασστής» του Γκούρα Αλειτούργητου/Γ. Κ. Ροντάκη, που δημοσιεύτηκε στο ίδιο τεύχος, παραπέμπουν στην περιπέτεια του Κ. Σύρρου, ο οποίος φυλακίστηκε με την κατηγορία ότι έκανε κομμουνιστική προπαγάνδα και πέθανε στη φυλακή. Όπως είδαμε παραπάνω (αρ. 7), από τις εκδόσεις «Βιβλιοπωλείο Η Λογοτεχνία» του Μ. Νικολαΐδη κυκλοφόρησε ένας τόμος με πεζά του Μπωντλαίρ σε μετάφραση του Κ. Σύρρου.

Λεωνίδας Παυλίδης

Δεν γνωρίζουμε αν ο Λ. Παυλίδης έστειλε στην *Αβγή* μελέτημα για την εξέλιξη της «ελλαδικής τέχνης» κατά τις δυο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ούτε έχει εντοπιστεί δημοσιευμένη μια τέτοια μελέτη. Από άλλα δημοσιεύματά του, όμως, μπορούμε να σχηματίσουμε μια εικόνα για τις αντιλήψεις που είχε γύρω από τον κοινωνικό χαρακτήρα της τέχνης, για τη συνάρτηση της λογοτεχνίας με τη ζωή και για την προτροπή του στους συγγραφείς να εναρμονίσουν τον ρόλο του «εκλεκτού» και του «ιεροφάντη» λογοτέχνη με τα κοινωνικά αιτήματα της εποχής τους. Τέτοια στοιχεία εντοπίζονται σε δημοσιεύματά του όπως «Το κοινωνικό ζήτημα» (*Ο Νουμάς*, 1919), σε μικρά σημειώματα της σύνταξης στο περιοδικό *Λογοτεχνία* (1920), στο ανολοκλήρωτο άρθρο «Από την κίνηση των ιδεών. Η σκέψη κι οι σημερινές ροπές της τέχνης» (*Μούσα*, 1921), καθώς και στα μεταγενέστερα «Προεισαγωγικά στο νόημα και τους σκοπούς της τέχνης» και «Ο χαρακτήρας της λογοτεχνίας» (*Παρασκήνια*, 1940 και 1942 αντίστοιχα). Ας σημειωθεί επίσης ότι τον Μάιο του 1923 ο Λ. Παυλίδης είχε κάνει διάλεξη στη Λευκωσία και τη Λεμεσό με θέμα «Η σύγχρονη σκέψη και οι σημερινές ροπές της τέχνης»· όμως το κείμενο της ομιλίας αυτής δεν δημοσιεύτηκε. Περισσότερα για το κριτικό του έργο βλ. Λ. Παυλίδης, *Κριτικά κείμενα*, ό.π.

Ο επιστολογράφος επιδοκιμάζει τις βιβλιοκριτικές του Χρ. Χριστοδουλίδη και ειδικά την εύστοχα αρνητική κριτική του για τα ποιήματα του Σ. Σκίπη *Προσφυγικοί καιύμοι* (τχ. 3), ενώ αποδοκιμάζει τις πιο πληθωρικές αλλά γενικά ουσιαστικές κριτικές του Α. Ιντιάνου. Την κριτική του Χριστοδουλίδη επιδοκίμασαν και άλλοι, όπως ο Τ. Φραγκούδης (βλ. αρ. 4) και ο L. Roussel (βλ. αρ. 22). Και ο Λ. Παυλίδης επαινεί τα νεανικά διηγήματα του Αιμ. Χουρμούζιου, αν και ο τελευταίος δεν εξελίχθηκε ως διηγηματογράφος.

17.

Εν Λευκωσία τη 16 Ιουλίου 1924

Αγαπητέ,

[...] Και μια φιλική σύσταση. Η *Αβγή* είναι πενιχρή στα κριτικά σημειώματά της. Κιόλας ένας φιλολογικό περιοδικό προπαντός στα δημοσιεύματα αυτά στηρίζει την ισχύν του και το βάρος του. Φροντίστε το για να γίνει η *Αβγή* πρώτης τάξεως φιλολογικό όργανο.

Τώρα νά, βρίσκεται εδώ ο κ. Μελνάρδος, ζητήστε του μεταφράσεις και πάρτε του και μια συνέντευξη για τη φιλολογική κίνηση της Ελλάδας. [...]

Με πολλήν φιλίαν / δικός σας,
Λεωνίδας Παυλίδης

Σημείωση: Η αποτίμηση του Α. Παυλίδη για τη λογοτεχνική κριτική της Αβγής θα μπορούσε να θεωρηθεί κάπως αυστηρή, αν σκεφτούμε ότι για πρώτη φορά συγκεντρώνονται σε κυπριακό έντυπο κριτικά κείμενα υψηλής στάθμης, τα οποία υπογράφουν κυρίως οι Α. Ιντιάνος και Χρ. Χριστοδουλίδης. Στα τρία πρώτα τεύχη του περιοδικού είχαν ήδη δημοσιευτεί οι ουσιαστικές βιβλιοκριτικές του Α. Ιντιάνου για ποιητικές συλλογές του Δ. Διπέρτη και του Δ. Μ. Δημητριάδη, αλλά και οι εύστοχες κριτικές του Χρ. Χριστοδουλίδη για βιβλία των Ν. Νικολαΐδη και Σ. Σκίπη.

Μελνάρδος: ο φιλόλογος και νομικός Σίμος Μελνάρδος (1871-1933), που καταγόταν από κύπρια μητέρα, ήταν καθηγητής αρχαιοελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1924 κυκλοφόρησε το βιβλίο του Στέφανος, με μεταφράσεις αρχαίων λυρικών. Όσο μπορούμε να εικάσουμε, τα λογοτεχνικά και φιλολογικά ενδιαφέροντα του Σ. Μελνάρδου δύσκολα θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στις λογοτεχνικές και κριτικές επιλογές των βασιικών συντελεστών της Αβγής.

18.

14, Rue Frédéric Mistral,
Aix-en-Provence, 8.11.1926

Αγαπητέ μου κ. Μίλιο,

Επειδή είναι καιρός που στερούμαι νέων σας κι επειδή ακόμη δεν έλαβα γράμμα σας, στ' οποίο να μου αναφέρετε α λάβατε ή όχι τα δεύτερα χειρόγραφα, εκείνα των σημειώσεων, του ποιήματός μου «Επανάσταση», κι επειδή έχω και την έγνοια μην τυχόν σας συμβαίνει τίποτα, σας γράφω για να σας παρακαλέσω όπως μου δώσετε το ταχύτερον ειδήσεις σας και με καθησυχάσετε. Ελπίζω να είσαστε πολύ καλά και τίποτε να μη σας συμβαίνει, πάντως όμως θα σας είμαι υπόχρεως αν έχω δυο λόγια σας το ταχύτερο.

Έπειτα έχω κάτι άλλο να σας πω, το σπουδαιότερο ίσως: Το ποίημά μου, με τη δικτατορία του κ. Παγκάλου και των 10 000 αξιωματικών, πάντως δε θα σας διευκολύνει την εμφάνιση του περιοδικού σας, αν πάντα λογαριάζετε να το βγάλετε. Γι' αυτό, να μη στενοχωρηθείτε καθόλου από μένα και να το αφήσετε για πιο εύθετους καιρούς, κι α θέλετε άλλη μου συνεργασία, δεν έχετε παρά να μου το γράψετε να σας στείλω αμέσως. Μάλιστα σας έχω πάρει συνεργασία, πραγματικά εκλεκτή, από δω: ένα θαυμάσιο λυρικό ποίημα του D'Arbaud - που θεωρείται γενικά κι είναι πράγματι ένας από τους μεγαλύτερους λυρικούς της εποχής μας. Ένα κριτικό σημείωμα του Guiran για τη σύγχρονη ζωγραφική, αριστούργημα ύφους και ανάλυσης. Κι άλλα ακόμα, που δεν τα 'χω στο χέρι, αλλά 'τοιμάζονται ολοένα. Λογαριάζω δε να κάμω του περιοδικού - όπως πιστεύω θα το αξίζει - άμα βγει σοβαρή διαφήμιση μέσω του *Feu* και του *Mercure de France*, καθώς και μέσω των δυο σημαντικότερων καθαρώς φιλολογικών εφημερίδων *Candide* και *Nouvelles Littéraires*, ώστε να κοιταχτεί σαν το σπουδαιότερο λογοτεχνικό όργανο της Ελλάδος.

Εννοείται α θα βγει. Γιατί βέβαια δεν πρέπει να σπεύσετε. Πρέπει να κατεβείτε πάνοπλος στον αγώνα, επομένως εν καιρώ. Γιατί τώρα που, καθώς βλέπω,

βγαίνουν 16 σελίδων πυκνοτυπωμένων «περιοδικά φιλολογικά» και πουλιούνται «δραχμή μία», θα 'ταν δύσκολο να κρατηθεί οικονομικώς περιοδικό αυστηρά φιλολογικό, που θα κοστίζει πολύ ακριβότερα και θα 'χει αναγκαιώς στενότερο αναγνωστικό κοινό. Δε θα 'τανε δεκτό η *Εστία* να πάρει απάνω της την έκδοση; Δηλαδή τούτη είναι ερώτηση στο κενό, γιατί ξέρω πως τα παιδιά της *Εστίας* αγρόν ηγόρασαν για τέτοια πράγματα, λέω όμως δεν θα 'ταν δυνατό;

Κατά τ' άλλα πώς περνάτε; Η κίνηση κάτω, πνευματική και πολιτική, ποια ακριβώς είναι; Ο περίφημος ελληνικός λαός πώς τονε δέχεται τον Πάγκαλο; Σχέσεις φιλολογικές κάματε; Τους φίλους μου Μπαρλά, Μελά, Κουκούλα κλ., ιδίως τον Μαριδάκη, τους είδετε, τους βλέπετε; |

Εμείς τα ίδια. Πολύ καλά απ' όλα τα σημεία.

Τώρα λογαριάζομε να πάμε για λίγες βδομάδες στην Ελβετία, άμα κλείσουν με το χειμερινό εξάμηνο τα μαθήματά μου στο Πανεπιστήμιο, από τα οποία είμαι εκτάκτως ευχαριστημένος. Δεν ξεύρω όμως οι άλλοι από μένα τί λένε... Αλλά το σπουδαιότερο είναι εμείς να 'μαστε ικανοποιημένοι...

Στο *Feu*, που θα το λαβαίνετε τακτικά πιστεύω, αφού πια σας στέλνεται απευθείας, θα έχετε ιδεί, αν προσέξατε, μια μετάφραση ενός χρονογράφηματος του Λαύρα στην *Εστία* – ασήμαντο βέβαια πραγματάκι αλλά ενδιαφέρον λόγω του θέματος – για τη «Μιρέιγ». Ο Λαύρας το είδε άραγε; Όχι για τίποτε άλλο μα για να ιδούν ότι τους παρακολουθεί ο ξένος κόσμος κι ότι, οσάκις θίγουν ξένα θέματα, να 'ναι προσεκτικοί. Η «Μιρέιγ» – το χρονογράφημα δηλαδή αυτό – ήτο ενδιαφέρον για τους κύκλους του *Feu* και τους το μετέφρασα – ένα *res* δηλαδή.

Με την ελπίδα να 'χω γλήγορα ειδήσεις σας,
σας χαιρετώ φιλικότατα,
Λεωνίδας Παυλίδης

Σημείωση: Στο πάνω μέρος του επιστολόχαρτου είναι τυπωμένα με κόκκινο χρώμα τα παρακάτω: *Revue Le Feu, Aix-En-Provence / organe du régionalisme méditerranéen / fondé en 1905 / Comte Chèque Postal / No 131-08-Marseille / Téléphone No 183 / R.C. Aix 2.018.* Κατά τη διαμονή του στο Aix της Προβηγκίας (1925-1929) ο Λ. Παυλίδης συνεργάστηκε με γαλλικά έντυπα, όπως το *Le Feu* της Προβηγκίας, καθώς και με τον γάλλο ποιητή Jouse d'Arbaud (1874-1950), πρύτανη τότε του τοπικού πανεπιστημίου, για τη διδασκαλία και διάδοση της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Εκτενές ποίημά του με τον τίτλο «Στο μεγάλο ποιητή και φελμπρανόν άρχοντα της Προβηγκίας Jouse d'Arbaud» παρουσιάστηκε με θετικό σχόλιο στην αθηναϊκή έκδοση της εφ. *Σάλπιγγ*, 4.11.1926. Στην ίδια εφημερίδα (22.1.1927) ανακοινώθηκε ότι ο Λ. Παυλίδης ετοιμάζει κριτικό σημείωμα για τον ποιητή, αλλά δεν έχει εντοπιστεί μια τέτοια δημοσίευση είτε στη *Σάλπιγγα* είτε σε άλλο έντυπο.

Ο Λ. Παυλίδης είχε στείλει νωρίτερα στον Αιμ. Χουρμούζιο το ποίημά του «Επανάσταση», που δημοσιεύτηκε, τελικά, σε δυο μέρη στη *Λογοτεχνική Επιθεώρηση* (τχ. 1 και 3, 1927), όταν είχε πέσει πια η κυβέρνηση Πάγκαλου. Παράλληλα υπόσχεται να εξασφαλίσει και συνεργασίες γάλλων συγγραφέων για τη σχεδιαζόμενη από τον Αιμ. Χουρμούζιο έκδοση περιοδικού (βλ. και παρακάτω, «Επιλεγόμενα»). Ο τελευταίος τον είχε ενημερώσει με επιστολή του (από Αθήνα, 5.2.1926) ότι «ο κυριώτερος λόγος που ανέβαλα για λίγο ακόμη την έκδοσή της [της *Αυγής*] είναι η αμείλιχτη καταδίωξη του Παγκάλου κατά παντός επαναστατικού». Η επιστολή αυτή περιλήφθηκε, μαζί με άλλα τέσσερα γράμματα του Αιμ. Χουρμούζιου προς τον Λ. Παυλίδη (από Λεμεσό, 16.4.1925 και από

Αθήνα 22.6.1925, 12.5.1926 και 24.9.1926), στον τόμο Λ. Παυλίδης, *Κριτικά κείμενα*, ό.π., σσ. 421-429.

Mercure de France: στο περιοδικό αυτό (Παρίσι 1890-1935) προβαλλόταν αρκετά η νεοελληνική λογοτεχνία με τη συμβολή του Philéas Lebesgue/Δημήτρη Αστεριώτη.

Εστία: Στα πρώτα χρόνια της διαμονής του στην Αθήνα ο Αμ. Χουρμούζιος εργάστηκε ως μεταφραστής και ρεπόρτερ στη συντηρητική εφ. *Εστία* της κυπριακής οικογένειας Κύρου. Είναι φανερό ότι αναγκάζεται να εργαστεί στην εφημερίδα αυτή για καθαρά βιοποριστικούς λόγους. Όπως γράφει στην ίδια επιστολή του (από Αθήνα, 5.2.1926) προς τον Λ. Παυλίδη: «Οικονομικές αναποδιές λόγω ανεργίας (η «Λογοτεχνία» πουλήθηκε, και η *Εστία* βέβαια δεν είναι δικού μας να με επαρκέσει) μ' έκαναν να ξεχάσω, να παραμελήσω, εννοώ, μερικά μου καθήκοντα» (Λ. Παυλίδης, *Κριτικά κείμενα*, ό.π., σσ. 425-426).

Μπαρλά, *Μελά*, *Κουκούλα*: οι συγγραφείς Τάκης Μπαρλάς (1893-1974), Σπύρος Μελάς (1882-1966) και Λέων Κουκούλας (1894-1967). *Μαριδάκης*: ενδεχομένως αναφέρεται στον νομικό Γεώργιο Μαριδάκη (1890-1979).

Λαύρας ... «Μιρέιγ»: ο συγγραφέας Νίκος Πετιμεζάς-Λαύρας (1872-1952), στο χρονογράφημά του με τον τίτλο «Μιρέιγ» (εφ. *Εστία*, 1.11.1925), προβάλλει ως πρότυπο το ομώνυμο ποίημα του προβηγκιανού ποιητή Φρ. Μιστράλ, για να συστήσει στους έλληνες ποιητές να αξιοποιήσουν στο έργο τους το στοιχείο της εντοπιότητας, τα ήθη, τα έθιμα, τις παραδόσεις και γενικά τη φυσιογνωμία της ελληνικής ανθρωπογεωγραφίας. Ανάμεσα σ' άλλα επισημαίνει ότι ο κόσμος της Προβηγκίας, όπως έχει περάσει στο επικό ποίημα του Μιστράλ, «μοιάζει υπερβολικά με την Ελλάδα».

19.

Λάρνακα, 22.9.1924

Φίλε Κε Χουρμούζιε,

Πιασμένος από γρίπη μια βδομάδα τώρα, δε βρήκα καιρό να απαντήσω στο ευγενικό σας γράμμα.

Χωρίς ακόμα να είμαι σε θέση ν' απαντήσω πλατιά στα διάφορα ζητήματα που αγγίζετε στο γράμμα σας, βιάζομαι ν' απαντήσω με δυο λόγια, μη τάχα και παρεξηγήσετε τη σιωπή μου.

Και πρώτα πρώτα σας ευχαριστώ για την καλή σας διάθεση να με προτείνετε μέλος στο Σύλλογο των 12. Ο σκοπός του Συλλόγου και το πρόγραμμά του, άγνωστο για μένα έως σήμερα. Δέχομαι μολαταύτα την εκλογή μου, και μ' ευχαρίστηση μάλιστα, παρορμισμένος από τις ακόλουθες 2 αιτίες:

1ο. Γιατί την ίδρυσή του την υπογράφουν πρόσωπα με τα οποία είχα την ευχαρίστηση να γνωριστώ από κοντά (εσύ, ο Ζ. Ρωσσίδης, ο Αλιθέρης) και των οποίων οι φιλολογικές αντιλήψεις ταυριάζουν στις γενικές τους γραμμές με τις δικές μου.

2ο. Γιατί και τα επίλοιπα μέλη μου είναι γνωστά λίγο πολύ ως συνεργάτες της Αβγής, που από το φανέρωμά της έως σήμερα δεν έπαψα να τη θεωρώ ως την ειλικρινέστερη και μοναδική φιλολογική προσπάθεια στην Κύπρο.

Θα μου συγχωρήσετε να σταματήσω εδώ, αφήνοντας τα άλλα θέματα της επιστολής σας για μιαν άλλη καταλληλότερη ευκαιρία.

Με αγάπη κι εκτίμηση,
[δυσανάγνωστη υπογραφή]

Σημείωση: Η δυσανάγνωστη αυτή υπογραφή ενδέχεται να γράφτηκε με λατινικά στοιχεία: N. Kerest (;). Ο αταύτιστος επιστολογράφος από τη Λάρνακα δεν πρέπει να

είναι ο Ν. Γ. Κυριαζής ούτε ο δικηγόρος Ζήνων Πιερίδης, που ήταν από τους συντελεστές του περ. *Κυπριακά Χρονικά* (Λάρνακα 1923-1937) και είχαν, επομένως, άλλα ενδιαφέροντα. Θα πρέπει να είναι νεότερος, μάλλον δημοτικιστής ή και με σοσιαλιστικά ενδιαφέροντα. Ο ίδιος αποδέχεται την πρόταση του Αιμ. Χουρμούζιου να γίνει μέλος του «Συλλόγου των 12», αφενός γιατί γνώρισε από κοντά μερικά από τα μέλη του (τους Γλ. Αλιθέρη, Ζ. Ρωσσίδη και Αιμ. Χουρμούζιο), αφετέρου γιατί ασπάζεται τις λογοτεχνικές ή και τις ιδεολογικές αντιλήψεις των παραπάνω, ενώ επιδοκιμάζει την έκδοση της *Αβγής*.

Και με την επιστολή αυτή ανατρέπεται ο ισχυρισμός του Γ. Λεύκη (Οι *ρίζες*, Λεμεσός 1984, σσ. 282-283), ότι ο Αιμ. Χουρμούζιος δεν ήταν μέλος του «Συλλόγου των 12». Ο τελευταίος όχι μόνο ήταν μέλος, αλλά προσπαθούσε να προσθέσει νέα πρόσωπα στην ομάδα αυτή, που είχε ως βασικό σκοπό να συγκεντρώσει και να εκδώσει το ποιητικό έργο του Β. Μιχαηλίδη σε συνεργασία με την *Αβγή* (βλ. *Αβγή*, τχ. 8). Με την επιστολή αυτή προστίθενται εδώ δυο νέα ονόματα που εντάχθηκαν στον «Σύλλογο των 12»: του Γλ. Αλιθέρη (παρόλο που αυτός διέμενε πια μόνιμα στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου) και του αταύτιστου επιστολογράφου από τη Λάρνακα.

Ταιριάζει να παραθέσουμε εδώ και τη μαρτυρία του Α. Ιντιάνου, του ιδρυτή του συλλόγου αυτού, ο οποίος κατονομάζει ανάμεσα στα μέλη του τον Αιμ. Χουρμούζιο, όχι όμως τον Γλ. Αλιθέρη: «Είχα γυρίσει από τις νομικές μου σπουδές στο Λοντίνιο και βρήκα μια λογοτεχνική κίνηση έτοιμη να εκδώσει το περιοδικό *Αβγή*. Έγινε συνεργάτης της από το δεύτερο αριθμό και ίδρυσα αμέσως το Σύλλογο των 12, που κύριο μέλημά του θα 'ταν η έκδοση των Απάντων του Βασίλη Μιχαηλίδη. Μια παρένθεση δωπέρα και για την ιστορία. Οι επόμενοι ήταν τα μέλη της συντροφιάς των 12: Β. Τατάκης, Ζ. Ρωσσίδης, Χριστ. Χριστοδουλίδης, Λ. Στρίγκος, Αιμ. Χουρμούζιος, ο υποφαινόμενος κι ο αλησμόνητος Αντρέας Χατζηδημητρίου.» («Η έκδοση των Απάντων του Βασίλη Μιχαηλίδη», *Κυπριακά Γράμματα* 62, Αυγ. 1940, σ. 99 [=103]).

Εξάλλου, ο Αρ. Κουδουνάρης, βασισμένος σε προφορικές μαρτυρίες των Α. Ιντιάνου και Τ. Φραγκούδη, αναφέρει ότι στον σύλλογο αυτό συμμετείχαν και οι Γ. Κατσουνωτός, Γ. Λεύκης, Ν. Νικολαΐδης, Τ. Φραγκούδης και Γ. Φυλαχτού («Το περιοδικό *Αβγή*», *Πνευματική Κύπρος* 331-333, Ιούλ.-Σεπτ. 1988, σ. 173). Το σίγουρο είναι ότι ο Γ. Λεύκης δεν αποδέχτηκε την πρόταση του Α. Ιντιάνου να ενταχθεί στον σύλλογο: «του εξήγησα τους λόγους που δεν μπορούσα και δεν έπρεπε να μπω και δεν επέμενε» (Οι *ρίζες*, ό.π., σ. 282). Για το θέμα αυτό βλ. και σχετικές επιστολές των Λ. Παπαλεοντίου, *Πνευματική Κύπρος* 337-339 (Ιαν.-Μάρτ. 1989) 35-37, και Αρ. Κουδουνάρη, ό.π., 343-345 (Ιούλ.-Σεπτ. 1989) 172.

20.

Ασσιούτ, 17.10.1924

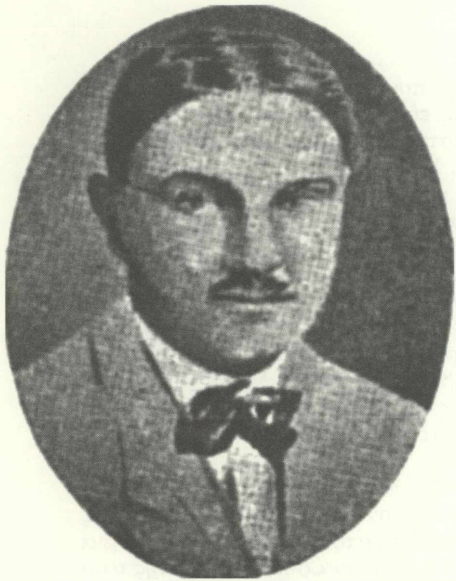
Αγαπητέ κύριε,

Με περισσή ευχαρίστηση έλαβα το ευγενικό σας γράμμα, συντροφευμένο με τους 7 αριθμούς της αξιόλογης *Αβγής*.

Σας βεβαιώνω πως θα τους διαβάσω με προσοχή και συμπάθεια, γιατί μια πρόχειρη ματιά μου φανέρωσε πως αντικρίζω σοβαρή προσπάθεια της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας. Και με κολακεύει πολύ η τιμητική σας πρόταση να συγκαταλεχθώ με τους άξιους συνεργάτες σας.

Σύμφωνα με την υπόδειξή σας, εσωκλείω ταχυδρομική επιταγή Νο L54310492 δια 10 σελίνια συνδρομή μου στο περιοδικό.

Μ' εκτίμηση,
Κ. Θ. Τσαγκαράδας

Κώστας Τσαγκαράδας

του (από Αθήνα, 16.7.1925) προς τον Α. Ιντιάνο, καλεί τον τελευταίο να εντοπίσει τον άγνωστο Κώστα Γαληνό για να ζητήσει συνεργασία του, αποκαλύπτοντας ότι το ψευδώνυμο αυτό ανήκει σε κάποιον Θρασυβουλίδη.

Σημείωση: Στο πάνω αριστερό μέρος του επιστολόχαρτου είναι τυπωμένα τα εξής στοιχεία (που επαναλαμβάνονται και στα αραβικά): C. Th. Tsagaradas / Assiut à Manfalout / Upper Egypt. Ο αιγυπτιώτης συγγραφέας Κώστας Τσαγκαράδας (1889-1962) γράφτηκε συνδρομητής της Αβγής, πιθανόν με σύσταση του Γλ. Αλιθέρση ή του Ν. Νικολαΐδη. Καμιά συνεργασία του δεν δημοσιεύτηκε στο κυπριακό περιοδικό· ωστόσο ανακοινώθηκε (τχ. 8) το βιβλίο του *Ναμπία, ασσιουτιανό ρομάντζο* (Αλεξάνδρεια, «Γράμματα», 1924). Ας σημειωθεί εδώ ότι, εκτός από τους Γλ. Αλιθέρση και Ν. Νικολαΐδη, και άλλοι αιγυπτιώτες συνεργάστηκαν με την Αβγή: οι Κώστας Γαληνός, Μήτσος Ευαγγέλου και Γιάγκος Πιερίδης. Μάλιστα ο δεύτερος ήταν διαθετειμένος να ενισχύσει οικονομικά μια αθηναϊκή επανέκδοση της Αβγής. Η πληροφορία αυτή υπάρχει σε αδημοσίευτη επιστολή του Γλ. Αλιθέρση (από Αλεξάνδρεια, 11.5.1925) προς τον Α. Ιντιάνο· βλ. και σημείωση στην επιστολή αρ. 23. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Αμ. Χουρμούζιος, σε αδημοσίευτη επιστολή

21.

Αλεξάντρεια, 21.1.1925

Αγαπητέ μου Αντώνη,

Το γράμμα μου αυτό πρέπει να διαβαστεί κι από το Μίλιο, γιατί σα να γράφεται και για τους δυο σας. Είναι να λυπηθώ κατάκαρδα με τη θλιβερή σου αγγελία. Όμως ελπίζω να μην υποχωρήσεις. Οφείλεις να κρατήσεις τον αγώνα έστω και μόνος σου, γιατί η Αβγή πρέπει να ζήσει. Κι αν είναι βάρος για σένα, εγώ με όλη μου τη δύναμη, και χωρίς καμιά διάκριση και χωρίς καμιά αμοιβή και χωρίς τίτλο παρά του απλού στρατιώτη, θα συνεργαστώ για το Β' της έτος με όλη μου τη δύναμη. Έτσι και μπροστά στον κίνδυνο να σταματήσει, σου υπόσχομαι τρία πράγματα: 1) την τραγωδία μου *Ο πύργος της Βαβέλ*, που την έχω σχεδόν έτοιμη και που μπορούμε ν' αρχίσουμε το 1ο φυλ[λάδιο] του Β' χρόνου με την πρώτη της πράξη· 2) λυρικά μου ποιήματα και μεταφρασμένα από Rupert Brook και άλλους Άγγλους όσα θέλεις· 3) κανένα δυο κριτικά άρθρα σε έλληνες τεχνίτες. Υποθέτω με αυτά να εξηγγώ την καλή μου διάθεση για σας.

Πρέπει μαζί να τονίσω και μερικών φίλων μου τη σχετική συνεργασία και του Πολλύ Αγρότη, ανεξάρτητα από μένα. | Εγώ να φανταστείς ότι προσπάθησα και για συντρομητές και πέτυχα δυο τρεις για το νέο χρόνο! Μα είναι κρίμα να σταματήσει. Και λογαριάζω έτσι. Κι αν φύγει ο Μίλιος, εσύ να ξακολουθήσεις μόνος σου είτε στη Σάλπιγγα είτε στον Κήρυκα ή όπου αλλού ευκολότερα θα πετύχαινες την κανονική έκδοσή του. Για ύλη μη διστάζεις. Εγώ εγγυώμαι. Τώρα για τα οικονομικά κάτι θα γίνει. Μα χρειάζεται θάρρος. Σύμφωνοι; Θαρρώ ΝΑΙ!

Για το Βασίλη διαφωνώ. Ελπίζω να μη θαρρείς ότι τα καθαρευουσιάνικα του αποτελούν την έκφραση του εγώ του. Για μένα τίποτα δεν έχουν παρά κοινή μίμηση. Ωστόσο για τους λόγους που παραθέτεις και για το μνημειώδες του έργου, δέχομαι όλα. Όμως παράπλευρα στην έκδοση αυτή θα 'πρεπε να μείνει η επιλογή των όσων αντιπροσωπεύουν τον Βασίλη. Έτσι θα μιλήσουμε πλατιά σαν έρθω, κι ελπίζω μέσα Μαρτίου. Υπομονή!

Την επανόρθωση την θέλω για το 12 φυλ[λάδιο]. Σας στέλλω ίσια ίσια και δυο νέα μεταφρασμένα ποιήματά του, και με την ευκαιρία αυτή να γίνει. Έτσι θα μπει:

Από τυπογραφική αβλεψία στο ποίημα του R. Brooke «Το τραγούδι των προσκυνητών», σελ. 158, παραλείφθηκαν οι στίχοι μετά το: *Εμφύχωσέ μας! Σα με τη φωτιά / άλλης ευδαιμονίας λιώνουμε όνειρα.* Διηλαδή παραλείφθηκαν οι αγγλικοί στίχοι μετά το «*εμφύχωσέ μας!*» *as with fire / consuming dreams of other bliss.*

Τώρα αν θέλεις ή αν η μετάφραση αυτών δε σε ικανοποιεί, δώσε την πρόταση σημασία. Γιατί αυτός είναι ο λόγος που δεν περιέχονταν στο χειρόγραφο μου. Αμφέβαλα και περίμενα να ρωτήσω. Αλλά βιαστικά καθώς έγινε η δημοσίευση, μου διάφυγαν όλοι. Τώρα φρόντισα πια. Επίσης τ'όνα από τα δυο που στέλλω έχει τίτλο «*Second Best*», όπου μεταφράζω εγώ «*Το προτιμότερο*», γιατί υποθέτω κι από την έννοια δεν είναι το *first best* αλλά το *second*. Ελληνικά δεύτερο καλό δεν αποδίνει την έννοια. Λοιπόν είναι το προτιμότερο. Αν διαφωνείς, διόρθωσέ το.

Σου στέλλω ακόμα κι ένα σονέττο μου καινούριο. Ω, με ποια λύπη σού γράφω πως θέλω να δημοσιευτεί στο 12 φυλλάδιο σαν αποχαιρετιστήριο! Αλίμονο, τάχα δεν υπάρχει καμμιά ελπίδα; Εγώ δε θέλω να το πιστέψω! Αλλά γράψε μου γρήγορα.

Με αγάπη,
Γλαύκος Αλιθέρης

Σημείωση: Η επιστολή αυτή απευθύνεται στον Α. Ιντιάνο αλλά αφορά και τον Αμ. Χουρμούζιο, αφού ο επιστολογράφος καταθέτει και εδώ τις έντονες αντιρρήσεις του για διακοπή της έκδοσης του περιοδικού. Μάλιστα ο Γλ. Αλιθέρης προσφέρεται να στηρίξει με κάθε τρόπο την Αβγή, τόσο με συνεργασίες του όσο και με εγγραφή νέων συνδρομητών ή και με χρηματική βοήθεια. Στο τχ. 12 της Αβγής περιλήφθηκαν το σονέτο του «*Εις εαυτόν*», άλλα δυο ποιήματα του R. Brooke («*Η μέρα που αγάπησα*», «*Το προτιμότερο*») σε δική του μετάφραση και η διόρθωση. Με το ψευδώνυμο Πολλύς Αγρότης ο Γλ. Αλιθέρης υπέγραφε σειρά ιδιωματικών ποιημάτων του· δυο από αυτά δημοσιεύτηκαν στην Αβγή (τχ. 10). Το θεατρικό του έργο *Ο Πύργος της Βαβέλ* δημοσιεύτηκε αργότερα στα *Κυπριακά Γράμματα* (1937).

Κήρυκα: η εφ. Κήρυξ έβγαινε στη Λεμεσό στα χρόνια 1913-1925.

Γλαύκος Αλιθέρης

Βασίλη: Ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά στην ποίηση του Β. Μιχαηλίδη και στην εκδοτική της τύχη· ο Αλιθέρης καταθέτει και εδώ τη βásiμη άποψή του ότι τα ιδιωματικά ποιήματα είναι ό,τι καλύτερο έγραψε ο Β. Μιχαηλίδης. Βέβαια δεν απορρίπτει την έκδοση των Απάντων του, όπως σχεδιάστηκε να γίνει από τον «Σύλλογο των 12» και την Αβγή (τχ. 8).

22.

Αλεξάντρεια, 21.2.25

Αγαπημένε μου Μίλιο,

Πρέπει να σου γράφω πολλά, κι είναι η μόνη ευκαιρία κάνα διάλειμα. Έτσι με μολύβι σου γράφω.

Δε θα 'πρεπε να ενδιαφέρεσαι τόσο πολύ για την όποια γνώμη των άλλων. Ο κ. L. Roussel βρίσκει καλό ένα ποίημα του Μπρουκ. Ο κ. Κ. Πιλαβάκης όχι! Να 'σαι βέβαιος πως δεν το κάνουν αυτό για μας. Ούτε να μας επαινέσουνε ούτε να κατηγορήσουνε. Ούτε προπαντός να μας βλάψουν. Εκφράζουνε την ιδέα τους. Είναι ανάγκη να εκφραστούνε κι έτσι μας δείχνουνε τον εαυτό τους. Ας νομίζουν ότι μπορούν ν' αλλάξουνε τη διάθεσή μας. Όχι! Αυτό είναι παράλογο, και το μόνο ας ευχόμαστε όπως ο κ. Κ. Πιλαβάκης, κι όσο το δυνατό γρήγορα, μας παρουσιάσει κι αυτός έργο, ό,τι και να 'ναι. Αλλά έργο, όχι διδασκαλία των εις -μι ρημάτων ή την από πόσα μέρη αποτελείται η αρχαία τραγωδία κι ούτε ακαδημαϊκή συζήτηση στα καφενεία κρατώντας την βέργα του διδασκάλου! Ω τί | ευκολότερο, κι ω τί άξιο να μην προσέχεται. Πολυλογώ, γιατί νιώθω να σας βαρύνει πολύ το κύρος της δημόσιας γνώμης. Καλέ μου φίλε, βάδιζε ασυντρόφιαστος, γιατί έτσι είσαι συχνότερα μόνος με την ψυχή σου και τους μυστικούς θησαυρούς σου.

Για την άδειά μου δεν ξέρω!

Ο Ν. Κλ. Λανίτης με αυτό το ταχυδρομείο δεν μου 'γραψε, κι ο κ. Παλαιολόγος πάλι δε μου 'πε τίποτε σχετικό!

Λοιπόν αμφιβάλλω! Κι ύστερα ξέρω πως θα 'ναι αδύνατο να 'ρθώ | στην Κύπρο ενωρίτερα της 4ης Μαρτίου (ν[έα] ημερ[ομηνία]). Αλλά βέβαια θα 'χουμε να πούμε πολλά. Θα σκεφθούμε το οικονομικό ζήτημα και πάντως από τώρα κλίνω στη γνώμη κι απόφαση να βγαίνει στη Λεμεσό, όχι στην Αθήνα. Οι λόγοι πολλοί, και θα τους πούμε.

Σπίτι θα πάω και θ' αντιγράψω το στίχο που λείπει από τον Μπρουκ.

Έμαθα πως ο Νικολαΐδης υποφέρει στο Κάιρο, γιατί δεν καλοδουλεύει. Δεν μπορεί τάχα να γίνει τίποτε; Αλλά ας σκεφτούμε μαζί όλοι οι φίλοι.

Με αγάπη,
Γλ. Αλιθέρης

Roussel: ο L. Roussel, υπεύθυνος του γαλλόγλωσσου περιοδικού *Libre* (Μονπελιέ 1922-1936), αναφέρθηκε επανειλημμένα με θετικά σχόλια στην Αβγή, τα οποία αναδημοσιεύτηκαν στο κυπριακό περιοδικό: «Το καλό περιοδικό Αβγή (Λεμεσού-Κύπρου) τ' Οχτώβρη περιέχει, ανάμεσα σ' άλληνη ύλη, όμορφους στίχους του Αλιθέρη και σοφά κριτικά άρθρα και μελέτες. Ιδιαίτέρως, με την υπογραφή Χριστ. Χριστ., δυσμενή κριτική της Τσιγκάνας του Λάρα Κρυστάλλη, πολύ καλά πετυχημένη (τχ. 9). «Η Αβγή δίνει ανάμεσα σε πολλές έξοχες μεταφράσεις και το ποίημα «Μενέλαος κ' Ελένη» του Μπρουκ σ' αξιοσημείωτη μετάφραση του κ. Αλιθέρη» (τχ. 12). Σ' αυτό το ποίημα του R. Brooke

αναφέρεται ο Αλιθέρης. Με τη σειρά της η Αβγή αναγγέλλει επανειλημμένα το γαλλικό περιοδικό (βλ. παραπάνω, αρ. 14). Πάντως, ο Μάκης Ανταίος [=Γεράσιμος Κολαΐτης] σχολίασε αρνητικά τις μεταφράσεις του Αλιθέρη από την αγγλική ποίηση: «Γ' αγγλικά του κ. Γλαύκου Αλιθέρη», *Αλεξανδρινή Τέχνη* 10 (1927) 42-45.

Κ. Πιλαβάκης: ο φιλόλογος Κώστας Α. Πιλαβάκης (1903-1981), που συνδεόταν με τον κύκλο της εφ. *Αλήθεια*, αναφέρεται εδώ ως ένας από τους επικριτές της Αβγής. Δεν γνωρίζουμε αν δημοσίευσε με ψευδώνυμο επικριτικό κείμενό του σε βάρος του περιοδικού· δεν προκύπτει κάτι τέτοιο από την επιστολή αυτή. Φαίνεται όμως ότι σχολίαζε αρνητικά το περιοδικό σε προφορικές συζητήσεις, γεγονός που δυσaráεστησε τον Αιμ. Κουρμούζιο. Βλ. και επιστολή αρ. 3.

Ν. Κλ. Λανίτης: Ν. Κλ. Λανίτης είχε διατελέσει πρόεδρος του Γυμναστικού Συλλόγου Λεμεσού και είχε άμεση εμπλοκή στη διοργάνωση αθλητικών αγώνων στο νησί, προτού εξοριστεί στην Αθήνα το 1932. Βλ. και επιστολή αρ. 7.

Νικολαΐδης: Και σε άλλες, δημοσιευμένες επιστολές του ο Γλ. Αλιθέρης εκφράζει την έγνοια του για τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο Ν. Νικολαΐδης, που ήταν εγκατεστημένος πια στο Κάιρο. Ο κύριος λογοτέχνης ζούσε πάντα λιτά, από τα λίγα έσοδα που αποκόμιζε από το ζωγραφικό του έργο (αγιογραφίες και πίνακες). Για τη ζωή και το έργο του Ν. Νικολαΐδη βλ. ενδεικτικά, Βασίλης Βασιλειάδης (επιμ.), Νίκου Νικολαΐδη, *Επιλεγμένα διηγήματα*, Λευκωσία, Αρμίδα, 2011, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

23.

Αλεξ[άντρεια], 1.4.1925

Αγαπητέ μου Μίλιο,

Καθώς θα 'μαθες, δε θα συναντηθούμε στην Κύπρο, γιατί εσύ θα φύγεις, κι εγώ στους αγώνες δε θα 'μαι εκεί πέρα.

Σου στέλλω τη Ν[έα] Ζωή· ανάγγειλέ την στη Σάλπιγγα.

Για την Αυγή διαφωνώ. Εξηγούμαι. Στην Αθήνα φοβούμαι ότι δε θα 'χει το λόγο της. Εκεί πρέπει να βγει σοβαρό πια κι επίσημο περιοδικό, που ν' αντιπροσωπεύει όλη την πνευματική κίνηση της Ελλάδας. Όμως οι πολλές μικροφυλλάδες εμποδίζουν τη σοβαρότερη εκδήλωση. Γι' αυτό και η Αυγή, με το περιορισμένο της κοινό, είναι εσωτερικό, δύσκολα ν' ανταποκριθεί. Όμως πρόθυμα την υποστήριξη μου, και γράψε μου τί θέλεις. Λογαριάζω να στείλω τη μελέτη μου για τον Ξενοπούλο.

Φιλιά,
Γλ. Αλιθέρης

Σημείωση: Και σε μεταγενέστερες επιστολές του (από Αλεξάνδρεια, 11.5.1925 και 9.6.1925) προς τον Α. Ιντιάνο, ο Γλ. Αλιθέρης συμβουλεύει και πάλι να μη διακοπεί η έκδοση της Αβγής, αλλά να εξακολουθήσει να εκδίδεται στην Κύπρο, όχι στην Αθήνα: «Φοβούμαι πολύ για την Αβγή στην Αθήνα. Έτσι μικρή και περιορισμένη στην Κύπρο, είχε το λόγο της. Ήταν επαρχιώτικο φύλλο και πολύ καλό. Μα στην Αθήνα είναι πια σωστή επιχείρηση και πώς να πετύχει, μα και το χρήμα λείπει;» Έτσι προτείνει να μετατραπεί το περιοδικό από μηνιαίο σε διμηνιαίο και υπόσχεται συνεργασίες και οικονομική στήριξη από Αιγυπτιώτες· δηλώνει πρόθυμος να επιχορηγεί, μαζί με τον Μ. Ευαγγέλου, την Αβγή με πέντε λίρες ετησίως. Οι επιστολές αυτές έχουν αποδελτιωθεί και παρουσιαστεί συνοπτικά στην εργασία των Α. Παπαλεοντίου και Κ. Ιωάννου *Επιστολές από το αρχείο του Αντώνη Κ. Ιντιάνου (1878-1966)*. Πρώτη καταγραφή και πα-

ρουσίαση, *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 33 (2007), Παράρτημα, σ. 17.

Η διαφωνία και οι επιφυλάξεις του Αλιθέρη για μια αθηναϊκή έκδοση της *Αβγής* επαληθεύτηκαν από την εξέλιξη των πραγμάτων. Προφανώς δεν ήταν εύκολο να επιβιώσει στην ελληνική πρωτεύουσα ένα περιοδικό με «κυπριακό» χαρακτήρα, με έμφαση στην προβολή της κυπριακής λογοτεχνικής παραγωγής. Από την άλλη, η προσήλωση του Αιμ. Χουρμούζιου στην αριστερή ιδεολογία τον οδήγησε, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στην έκδοση δυο αριστερών περιοδικών, τα οποία, αν και φιλοξενούν λογοτεχνικές συνεργασίες Κυπρίων, διαφοροποιούνται σημαντικά από τον χαρακτήρα της *Αβγής*. Ας σημειωθεί εδώ ότι στη *Λογοτεχνική Επιθεώρηση* (1927) ή και στη *Νέα Επιθεώρηση* (1928-1929, 1933-1934) δημοσίευσαν κείμενά τους και οι Κύπριοι Γλ. Αλιθέρης, Π. Δρουσιώτης, Π. Κριναίος, Ν. Νικολαΐδης, Λ. Παυλίδης και Αιμ. Χουρμούζιος, πιθανόν και ο Χρ. Χριστοδουλίδης με το ψευδώνυμο Κώστας Κόρακας (στην *Αβγή* χρησιμοποίησε το ψευδώνυμο Ρωτής Κόρακας· βλ. επιστολή αρ. 24, σημείωση). Στα περιοδικά αυτά δεν περιλήφθηκε καμιά μελέτη του Αλιθέρη για τον Ξενοπούλου. Στα δυο αθηναϊκά περιοδικά του Αιμ. Χουρμούζιου περιλήφθηκαν και συνεργασίες των Τ. Αγγρα, Κ. Βάρναλη, Δ. Βουτυρά, Γαλ. Καζαντζάκη, Ν. Κατηφόρη, Γ. Κορδάτου, Λ. Κουκούλα, Φ. Μιχαλόπουλου, Α. Πανσέληνου, Π. Πικρού, Γ. Σπαταλά κ.ά.

Νέα Ζωή: στην εφ. *Σάλπιγξ* (17.4.1925) δημοσιεύτηκε μικρό σημείωμα για το νέο τεύχος της *Νέας Ζωής*, το οποίο συντάχθηκε προφανώς από τον Αιμ. Χουρμούζιο. Ο σχολιογράφος σημειώνει τις συνεργασίες των Παλαμά, Σκίπη, Σπαταλά, Ξενοπούλου, Αλιθέρη και Κ. Ν. Κωνσταντινίδη, καθώς και τις μεταφράσεις του Ν. Γριμάλδη· αλλά θεωρεί αδύνατο σημείο τις αναδημοσιεύσεις από τις εφ. *Ελεύθερος Λόγος* (Αθήνας) και *Ταχυδρόμος* (Αλεξάνδρειας).

24.

Αθήνα, 19.2.1925

Αγαπημένε μου Μίλιο,

Σου στέλνω δυο τεύχη της *Φιλικής Εταιρίας* του Κόντογλου και σε παρακαλώ να γράφεις και στη *Σάλπιγγα* πολλά γι' αυτό το περιοδικό. Το ένα είπε ο ίδιος να το δώσεις στον Παρίνι. Του διάβασα το πεζό του τραγούδι και καταγοητεύτηκε. Τώρα, αν θέλεις να μη το δώσεις, είναι δικός σου λογαριασμός. Εν πάση περιπτώσει ο Κόντογλου περιμένει συνεργασία του. Και τη φωτογραφία του, αν είναι δυνατό.

Τώρα έρχομαι στο ζήτημά σου. Εδώ χρειάζεσαι κατά μέσον όρον αλλά πολύ μετρίοτατον όρον 2500-3000 [δραχμές] για να περάσεις καλούτσικα. Έκαίνες τόσο δα πιο έξω από τα συνηθισμένα έξοδα; Πας, χάθηκες. Δε μου λες; Θα 'χεις κανένα επίδομα; Και πόσο; Χρειάζεται δε μάλλον πρακτική, δηλ. καθαρώς εμπορική μόρφωση παρά φιλολογική για ν' αντικρίσεις τη ζωή. Άλλως θα ζεις αβέβαια, οργανέτο στα χέρια του κάθε τσαρλατανοεκδότη. Σου μιλώ εκ των πραγμάτων. Εσύ δε που δεν μπορείς – ας τα πούμε φιλικά, χωρίς παρεξηγήσεις – να υποφέρεις, που είσαι ένας οργανισμός λεπτός, από ηθικής ιδίως απόψεως, δε μου φαίνεται πολύ εύκολο να δοκιμασθείς, έστω και το παραμικρό. Μόνο εάν εξασφαλίσεις ένα επίδομα αρχικώς τουλάχιστο 5 λιρών, να τολμήσεις να 'ρθείς εδώ μέσα... Μίλιο μου: σου μιλώ όχι σαν κοινός φίλος αλλά σαν αδερφός. Πρέπει δε να ξέρεις ένα | πράμα. Εδώ δε θα βρεις φιλολογία ή λεπτότητα. Όχι. Εδώ βασιλεύει απ' άκρη σ' άκρη ο τσαρλατανισμός και η διαφθορά. Σου τα γράφω ντόμπρα όλα. Πες μου αυτό που θα σε ρωτήσω, αυτό που τολμώ σαν αδερφός σου να σε ρωτήσω: Έχεις υποφέρει ποτέ στη ζωή σου; Έχεις πεινάσει;

Έχεις περάσει νύχτες φρίκης και αβεβαιότητας; Ε, λοιπόν, εγώ σε διαβεβαιώ ότι αυτά τα 'χα δοκιμάσει προτού έρθω στην Αθήνα, και τα συνέχισα εδώ. Τί κατάλαβα; Με παραγνώρισαν, με πολέμησαν. Τα παράτησα όλα. Δε μπορούσα να χιτσιιάσω. Ξέρεις τί θα πει ρεπορτάζ; Πόδια, στήθος, σκούντημα, φαφλαταριά, μπαγαποντιά, ψευτιά, ατιμιά. Τα ξέρω πολύ καλά. Δε μπορείς δε να κάνεις τίποτε άλλο αρχικώς παρά ρεπορτάζ. Σκέψου δε ότι για να μάθεις την κεντρικήν Αθήνα, δηλ. τα κυριότερα μέρη που θα πηγαίνεις, θέλεις τουλάχιστο 2 μήνες. Τουλάχιστο. Ξενύχτι, έξω μέσα στη βροχή και τις λάσπες κτλ. Πού να σου τα λέω. Σου γράφω απλώς την πραγματικότητα. Δεν θέλω να σε αποθαρρύνω. Αν έχεις όμως εμπορική μόρφωση, τότε βρίσκεις δουλειά γρήγορα, πολύ γρήγορα. Εν πάση περιπτώσει, προτού φύγεις, να εξασφαλίσεις το επίδομα των 5 λιρών τουλάχιστο. Δε ξέρει κανείς ποτέ πώς θα 'ρθουν τα πράματα.

Σε φιλώ γλυκά, / ο Γιώργος

Υ.Γ. Θα 'ρθει κι ο αδερφός μου εδώ και συνεννοήσου μαζί του. Ο ίδιος.

Ό,τι μου στέλνεις στέλνε το στον Ηρακλήν Αγγελίδη / για τον κ. Γιώργο Χ. Φυλαχτού / Poste Restant[e] / Αθήνα.

Σημείωση: Το δέκατο τεύχος της Αβγής (Ιαν. 1925) είχε ανοίξει με ιδιωματικά ποιήματα και ένα πεζό ποίημα, τα οποία υπέγραψαν με περιέργα ψευδώνυμα τέσσερις βασικοί συνεργάτες του περιοδικού: οι Γλ. Αλιθέρης/Πολλύς Αγρότης, Χρ. Χριστοδουλίδης/Ρωτής Κόρακας, Αιμ. Χουρμούζιος/Πέτρος Κακομάλλης και Αντ. Ιντιάνος/Μισέ Τουμάζο Παρίνι. Ο συγγραφέας και ζωγράφος Φώτης Κόντογλου, που είχε προσέξει από νωρίς την ιδιωματική ποίηση του Β. Μιχαηλίδη (αρχικά, τον Ιανουάριο του 1925, αναδημοσίευσε την «Ανεράδα» στο πρώτο τεύχος της Φιλικής Εταιρίας, ενώ αργότερα υπέγραψε εγκωμιαστικά άρθρα για τον ποιητή στην αθηναϊκή εφ. Ελευθερία, 10 και 17.10.1954, 28.10.1955· το πρώτο αναδημοσιεύτηκε στην εφ. Ελευθερία της Λευκωσίας, 13 και 20.10.1954), ξεχώρισε από τα ιδιωματικά κείμενα της Αβγής το πεζό ποίημα «Είμαστον γειτόνοι» του Ιντιάνου/Παρίνι· ενδεχομένως τον είχε ελκύσει το γλωσσικό ιδίωμα και η φυσιολατρία του κειμένου. Δεν γνωρίζουμε αν ο Ιντιάνος ανταποκρίθηκε στην πρόταση του Κόντογλου να αποστείλει ανάλογη συνεργασία του στο αθηναϊκό περιοδικό· πάντως, δεν δημοσιεύτηκε σ' αυτό συνεργασία του. Στην Αβγή σχολιάστηκε ευνοϊκά από τον Χρ. Χριστοδουλίδη η Βασάντα του Κόντογλου (τχ. 6), ενώ εξαγγέλθηκε και παρουσιάστηκε με θετικά σχόλια η έκδοση της Φιλικής Εταιρίας (τχ. 10 και 12). Εξάλλου, στην Αβγή (τχ. 3) ανακοινώθηκε ότι οι Δ. Βουτυράς και Φ. Κόντογλου υποσχέθηκαν να δώσουν συνεργασία τους στον Γ. Χρ. Φυλαχτού με την προοπτική να περιληφθεί στο τέταρτο τεύχος του κυπριακού περιοδικού (αλλά κάτι τέτοιο δεν έγινε).

Για τον Γ. Χρ. Φυλαχτού βλ. παραπάνω, επιστολές αρ. 1-4, 6 και 7.

25.

[Κάιρο, Φεβρουάριος 1925]

Μιλιούδι,

Σου στέλλω δύο πρόζες, γιατί δεν έχω καιρό να αντιγράψω διήγημα.

Αν η Αβγή πάει στην Αθήνα, θα σου δώσω για τα πρώτα φυλλάδια (δηλαδή όσο έχω την εντύπωση πως είναι το περιοδικό που κάνει λογοτεχνία κυπριώτικη). Δε μου φαίνεται δυνατό να μπορέσεις να την κρατήσεις εκεί με το σημερινό της χρώμα. Και αν ακόμα θα γίνεις έλλην λόγιος! θα πω: Κρίμα, το παιδί!

Όσο για τη δόξα που ζηλεύεις για λογαριασμό μου, θα δεις, όταν σιμώνεις,

ότι δεν είναι τίποτα το αξιοζήλευτο. Στην Ελλάδα κάνουν τέχνη καθώς τα παιδιά που παίζουν τις κουμπάρες, και δεν έχω παίξει αυτό το παιχνίδι ούτε στα μικράτα μου. (Μα καλύτερα να πάψω αυτό το θέμα, για να μη γιομίσω την κόλαση από λογοτέχνες.)

Τα διηγήματά σου, βέβαια, είναι πολύ | καλά για να κάνουν ένα τόμο πρωτολειών. Θα φανεί σ' αυτόν το ταλέντο που σου αναγνώρισα και θα διαβαστούν από πολλούς με ευχαρίστηση· μα γιατί να βιαστείς; Είμαι βέβαιος πως θα γράφεις πολύ γρήγορα ένα δυο πολύ δυνατότερα, θα έχεις τον καιρό να τα ξανακοιτάξεις και να τα διορθώσεις ακόμη, για να παρουσιάσεις κάτι πολύ καλύτερο. Αν δεν απατούμαι για το ταλέντο σου, σε ένα χρόνο μέσα θα πάρεις βαθιές ... αναπνοές.

Φιλιά,
Νίκος [Νικολαΐδης]

[Υ.Γ.] Ο Χριστόδουλος τί γίνεται;
Μια λίρα για τη Μαίρη.

Σημείωση: Ο Νίκος Νικολαΐδης ο Κύπριος (1884-1956) είχε συνδεθεί φιλικά με φιλόλογους νέους της Λεμεσού κατά την περίοδο της διαμονής του στην Κύπρο (1919-1923). Από δημοσιευμένα και αδημοσίευστα δείγματα της αλληλογραφίας του με τον Αιμ. Χουρμούζιο διαπιστώνεται η μεγάλη εκτίμηση που έτρεφε η βασική ομάδα της Αβγής (ειδικά ο Μίλιος) για τον καταξιωμένο λογοτέχνη, ο οποίος δημοσίευσε συνεργασίες του (διηγήματα και πεζά ποιήματα ή λυρικά αφηγήματα) σε έξι από τα δώδεκα τεύχη του κυπριακού περιοδικού. Βλ. ενδεικτικά τις επιστολές του Αιμ. Χουρμούζιου προς τον Ν. Νικολαΐδη της περιόδου της Αβγής στο δημοσίευμα του Κ. Χρυσάνθη «Ο Αιμίλιος Χουρμούζιος στην κυπριακή εποχή του», *Κριτικά Φύλλα* 3 (Ιούλ.-Αύγ. 1974) 290-293. Από τις πολλές επιστολές του Ν. Νικολαΐδη προς τον Αιμ. Χουρμούζιο παρουσιάζουμε εδώ δυο δείγματα, με την προοπτική να συγκεντρώσουμε σε αυτοτελή τόμο τη σωζόμενη (δημοσιευμένη και ανέκδοτη) αλληλογραφία του. Όπως και άλλοι επιστολογράφοι που είδαμε παραπάνω (Γ. Φραγκούδης, Γλ. Αλιθέρσης), ο Ν. Νικολαΐδης διαβλέπει ότι η Αβγή δεν θα μπορέσει να στεριώσει στην Αθήνα. Σε απαντητική επιστολή του (από Λεμεσό, 16.3.1925) προς τον Ν. Νικολαΐδη ο Μίλιος πληροφορεί: «Η Αβγή όπως θα εμφανιστεί θα είναι όργανο μάλλον κοινωτιστικής τέχνης (της μεταπολεμικής τέχνης, των νεότερων κατευθύνσεων) και ξέρω πως διηγήματα στο στιλ και τη θέση του “Εγώ κι εκείνος” – μου το ‘λεγε κι ο Χριστόδουλος – έχεις πολλά. Το κοινωτιστικό διήγημα, που στη Γαλλία το δούλεψαν τόσο καλά ο Φρανς και τελευταία ο Μπαρμπιούς, δε βρήκε στην Ελλάδα άξιους αντιπροσώπους. (Ο Πικρός πήρε ένα στιλ Κουπρίν ανάμειχτο με Ζολά στα προλεταριακά θέματα των διηγημάτων του.) Φαντάζομαι πως ένα τέτοιο δικό σου θα ήταν ευτυχία για την Αβγή και θα δικαίωνε το πρόγραμμά της και θα σημείωνε το πρώτο και γενναίο βήμα στην ανάπτυξη ενός ελληνικού Φρανσεϊσμού με δικό του χρώμα». Βλ. Κ. Χρυσάνθης, *ό.π.*, σ. 292-293. Το κοινωτικό-σατιρικό διήγημα «Εγώ κι εκείνος» του Ν. Νικολαΐδη δημοσιεύτηκε πρωτοσέλιδο στο πρώτο τεύχος της Αβγής (Απρ. 1924, σσ. 1-5). Από το 1923 ο Αιμ. Χουρμούζιος είχε μεταφράσει επανειλημμένα κοινωτικά και αντιμιλιταριστικά διηγήματα ή άλλα αφηγήματα του γάλλου συγγραφέα Henri Barbusse (1873-1935).

δύο πρόζες: πρόκειται για τα πεζά ποιήματά του «Ο δωδεκαετής Ιησούς» και «Η γυναίκα του Ιώβ και οι φίλοι του (Αβγή, τχ. 12), που περιλήφθηκαν αργότερα στο βιβλίο του *Ο χρυσός μύθος* (1938).

έλλην λόγιος: αργότερα, εγκατεστημένος πια στην Αθήνα, ο Αιμ. Χουρμούζιος απαντά σε δημοσιευμένη επιστολή του (από 10.10.1925) προς τον Ν. Νικολαΐδη: «Νικό

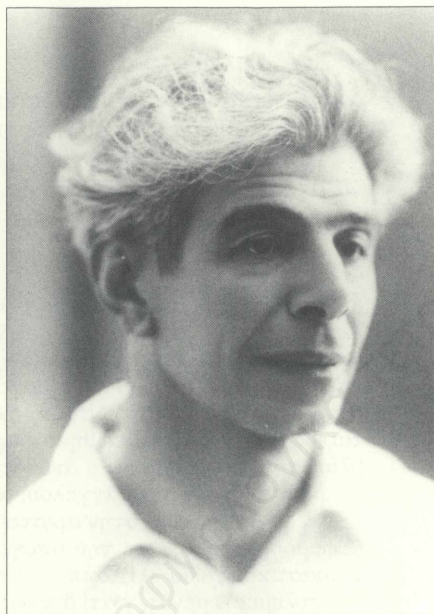
μου, μπορείς να 'χεις εμπιστοσύνη στο ... Μιλιούδι. Δε θα γίνει έλλην λόγιος. Κάποτε είχες αυτό το φόβο» κτλ. Βλ. Κ. Χρυσάνθης, ό.π., σ. 293.

Στην Ελλάδα: ο Ν. Νικολαΐδης αντιμετωπίζει απαξιωτικά τους λογοτεχνικούς κύκλους της Αθήνας· ανάλογη είναι η στάση του και σε άλλες δημοσιευμένες επιστολές του, παρά το γεγονός ότι στα χρόνια της διαμονής του στην Αθήνα (1915-1919) είχε συνδεθεί φιλικά με αρκετούς λογοτέχνες, ιδίως με τον Σικελιανό: βλ. ενδεικτικά, Μ. Ρώτα και Λ. Παπαλεοντίου, «Επιστολές του Ν. Νικολαΐδη από το αρχείο του Στέφ. Πάργα», στον συλλογικό τόμο *Νίκος Νικολαΐδης ο Κύπριος (1884-1956). Μία επανεκτίμηση του έργου του*, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σσ. 319-359.

τα διηγήματά σου: αντίθετα με τους Τ. Φραγκούδη (βλ. επιστολές αρ. 3-5) και Λ. Παυλίδη (βλ. αρ. 16), ο Ν. Νικολαΐδης τηρεί μια πιο κριτική στάση απέναντι στα νεανικά διηγήματα του Αιμ. Χουρμούζιου και ο Νικολαΐδης είχε προσέξει ότι ο εικοσάχρονος Μίλιος θα μπορούσε να καλλιεργήσει το διήγημα, αλλά τον συμβουλεύει σωστά να μη βιαστεί να εκδώσει σε τόμο τα διηγήματά του. Πάντως ο Αιμ. Χουρμούζιος φαίνεται ότι σκεφτόταν κατά καιρούς να προχωρήσει στην έκδοση μιας τέτοιας συλλογής· λ.χ. τον Αύγουστο του 1928 εξαγγέλλεται στη *Νέα Επιθεώρηση* «μεγάλο ανέκδοτο διήγημα του Αντρέα Ζεβγά, το πρώτο της ετοιμαζόμενης συλλογής διηγημάτων του» (τχ. 8, σ. 255). Όμως δεν συγκέντρωσε σε τόμο τα διηγήματά του, ούτε δημοσίευσε ανεπτυγμένο διήγημα στη *Νέα Επιθεώρηση*. Και εδώ, όπως και στη *Λογοτεχνική Επιθεώρηση*, δημοσιεύτηκαν μερικά διηγήματα μικρής έκτασης.

Χριστόδουλος· ο Ν. Νικολαΐδης αφιέρωσε στον Χρ. Χριστοδουλίδη το πρώτο μυθιστόρημά του (*Το Στραβόξυλο*, Κύπρος 1922), αφού ο τελευταίος είχε επιμεληθεί την ορθογραφία του χειμένου. Είναι γνωστό το γεγονός ότι ο Ν. Νικολαΐδης είχε φοιτήσει μόνο στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου και ήταν ανορθόγραφος.

Μαίρη: η αδελφή του Ν. Νικολαΐδη. Και από άλλες επιστολές του διαπιστώνεται ότι ο Ν. Νικολαΐδης έστειλε χρήματα στη μοναδική, μικρότερη αδελφή του. Ας θυμηθούμε ότι είχαν χάσει και τους δύο γονείς τους από τα παιδικά τους χρόνια.

Νίκος Νικολαΐδης

26.

2 Μαρτίου [1925]

Μιλιούδι χρυσό,

Θα μαλλώσω μαζί σου που στις αναδημοσιέφεις που κάνεις των πρόζων μου αφήνεις λάθη. Στο «Στιχουργό» λείπουν ολόκληρες φράσεις. Στη «Γαλάζιαν πέτρα» έμεινε ένα λάθος που είναι στη *Νέα Ζωή*, κι αν τη διάβαζες με προσοχή, θα το καταλάβαινες. Θα ήτο προτιμότερο να έγραφες «Από το ανέκδοτο Β' βιβλίο των Ανθ[ρώπων] και άνθινων ζώων».

Ο Χριστόδουλος δεν έγραψε ακόμη, και στερούμαι ειδήσεις του. Γράψε μου τί γίνεται.

Σου στέλλω μια λίρα για τη Μαίρη. Στέλλω και στη Νίκη σήμερα ακόμη μια. Έχω δε και το τρίμηνο εξασφαλισμένο. Θα στείλω με το ερχόμενο στη Μαίρη

ακόμη 1-2. Όμως ... να λείπουν οι σαχλές φράσεις περί ευγνωμοσύνης. Για την αγάπη, που είναι το παν, δεν αμφιβάλω.

Είναι χαριτωμένη η φράση του Νέου Ανθρώπου, που προτρέπει τη Σάλπιγγα να στείλει τον άλκιμον νεανία της Αιμίλιον στον πόλεμον!

Φιλιά, / (υπογραφή)
[Νίκος Νικολαΐδης]

Σημείωση: Όπως επιβεβαιώνεται και από άλλες μαρτυρίες, ο Ν. Νικολαΐδης ενochλούνταν πολύ έντονα, όταν εκδότες περιοδικών ή βιβλίων του δεν τηρούσαν με θρησκευτική ευλάβεια τη στίξη και γενικά τη γραφή του ή όταν αλλοίωναν κείμενά του. Τα πεζά του ποιήματα «Ο στιχουργός» και «Η γαλάζια πέτρα» αναδημοσιεύτηκαν από το αλεξανδρινό περιοδικό Νέα Ζωή στην εφ. Σάλπιγγ (Λεμεσού) στις 13 και 20.2.1925, αντίστοιχα, και ενσωματώθηκαν αργότερα στη δεύτερη, συμπληρωμένη έκδοση του βιβλίου του Ανθρώπινες και άνηθινες ζωές (1938).

Νίκη: η Νίκη Αγαθαγγέλου, ανεψιά του Ν. Νικολαΐδη.

Νέου Ανθρώπου: στην αριστερή εφ. Νέος Άνθρωπος Λεμεσού (18.2.1925), στη στήλη «Σφυροδρεπανιές» με την υπογραφή «Σφυροδρέπανος», δημοσιεύτηκε το παρακάτω χλευαστικό σχόλιο: «Η Σάλπιγγα, η οποία τώρα τελευταίως αφρίζει τόσο από φιλοπατρίαν και πολεμικόν μένος, γιατί δεν στέλλει τον άλκιμον νεανίαν της Αιμίλιον στρατιώτην;»

27.

Λεμεσός, 6.8.1925

Αγαπητέ μου Μίλιο,

Είναι αλήθεια πως είχα αρχίσει να σε μαλλώνω μέσα μου. Το γραμματάκι σου όμως μου 'κλεισε το στόμα. Παρακολουθώ με ενδιαφέρο «την εν Αθήναις σταδιοδρομίαν σου»! Δεν αμφιβάλω καθόλου πως αυτού θα κατατοπίσεις καλύτερα ή οριστικότερα τις προσπάθειές σου. Αν και ήθελα, δεν μπόρεσα φέτος να ταξιδεύσω ως αυτού. Του χρόνου όμως, οριστικά και αμετάκλητα, φεύγω και θα κάνουμε μαζί παρέα αυτού.

Ο Μακρής σ' ευχαριστεί θερμά για τις ευχές σου. Κακό μάτι όμως τον είδε τον καημένο. Λίγες μέρες μετά τον αρραβώνα η Ολυμπία αρρώστησε με πλευρίτη. Δε διατρέχει κίνδυνο βέβαια, μα υποφέρει το κορίτσι και ... υποφέρει και κείνος.

Εγώ πήγα και φέτος στα λουτρά των Αγίων Αναργύρων και πέρασα μερικές μέρες σε αγνότατη και έντονη επικοινωνία με τη λεπτή φύση της Πάφου. Ο Αντώνης χοντραίνει. Ο Λάριος δε διορίστηκε φέτος κατά τρόπο σκανδαλωδέστατο. Σε λίγες μέρες φεύγει γι' αυτού.

Ξέρω που έχεις πολλή δουλειά, γι' αυτό δεν είμαι απαιτητικός. Να με θυμάσαι μόνο, όταν θα σου φέρνει ξεκούρασμα πραγματικό το γράψιμο μιας επιστολής, είτε γιατί θα σου θυμίζει κάτι ευχάριστο περασμένο, είτε γιατί σε ανάλογα πράγματα του παρόντος σου θα σε κάνει να στρέφεις τα μάτια της ψυχής σου. Ο Ττττόουλος τί γίνεται;

Με πολλήν αγάπη,
Β. Τατάκης

Σημείωση: Από τις δυο αυτές επιστολές του Β. Τατάκη προς τον Αιμ. Χουρμούζιο που παρουσιάζουμε εδώ (κυρίως από τη δεύτερη) διαφαίνεται η σύνδεση του πρώτου με τον κύκλο της Αβγής. Κατά τη διαμονή του στην Κύπρο ο Τατάκης δίδαξε σε σχολεία

της Λεμεσού (1923-1926) και της Λευκωσίας (1926-1927). Στα Απομνημονεύματά του (Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1993, σσ. 312-344) δίνει αρκετές πληροφορίες για τη διαμονή του στο νησί. Βλ. και Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Βασίλης Τατάκης και η σχέση του με την Κύπρο», *Μικροφιλολογικά* 28 (Φθινόπωρο 2010) 53-58.

Ταιριάζει να σταθούμε εδώ στη σχέση του Β. Τατάκη με τον «Σύλλογο των 12» και το περ. *Αβγή*. Διαπιστώνεται ότι και ο ίδιος ήταν μέλος του συλλόγου αυτού· το μαρτυρεί, όπως είδαμε, ο Α. Ιντιάνος (βλ. σχετική σημείωση στην επιστολή αρ. 19), το υποδηλώνει και ο Τατάκης στο σημείωμά του για τον Β. Μιχαηλίδη (*Κυπριακά Γράμματα*, τχ. 62, Αύγ. 1940, σ. 79 [=83]): «εδώ μας πληροφορεί ότι ο ίδιος είχε αναλάβει να συγκεντρώσει τα ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη που είχαν δημοσιευτεί στην εφ. *Αλήθεια* της Λεμεσού. Από την άλλη, ο Β. Τατάκης δεν ασπαζόταν τις σοσιαλιστικές ανησυχίες των βασικών συντελεστών της *Αβγής* ή του «Συλλόγου των 12». Όπως γράφει στα Απομνημονεύματά του (σσ. 321-322), προσπαθούσε να αποτρέψει μαθητές του Γυμνασίου Λεμεσού από του να ασπάζονται με φανατισμό «μαρξιστικές απόψεις». Επίσης μαρτυρεί ότι ορισμένοι καλοθελητές τον κατηγορήσαν «για αριστερό», γεγονός που του προκάλεσε πολλές περιπέτειες και «έβλαψε πολύ το έργο και τη σταδιοδρομία του». Πάντως, καθηγητές του Γυμνασίου Λεμεσού (οι Δ. Ρωσσίδης, Β. Τατάκης, Ν. Ξιούτας και Κλ. Μυριανθόπουλος) κατέθεσαν σε δίκη εναντίον της αριστερής εφ. *Νέος Άνθρωπος* (βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 15.5.1925, 1.8.1925). Κάτι ανάλογο επισήμανε και ο Γ. Λεύκης, ο οποίος σχολίασε ότι στο Γυμνάσιο Λεμεσού «βασιλέβε ο πιο φανατικός αντικομμουνισμός» (*Οι ρίζες*, ό.π., σ. 285). Επομένως ο Β. Τατάκης, αν και ήταν μέλος του «Συλλόγου των 12», είχε λόγους να υπογράψει ως *Judex* το άρθρο «Η λογοτεχνική μας κίνηση» (*Αλήθεια*, 8.8.1924), στο οποίο επικρίνεται ο σοσιαλιστικός προσανατολισμός του περιοδικού και επισημαίνεται ως αρνητική η επίδραση του Ν. Νικολαΐδη προς την κατεύθυνση αυτή. Θα πρέπει όμως να έχουμε υπόψη μας και τα παρακάτω: α) Ο Β. Τατάκης, αν και αφιερώνει αρκετές σελίδες στα Απομνημονεύματά του για την κυπριακή περίοδο της ζωής του, δεν κάνει καμιά αναφορά στην *Αβγή* ή στον «Σύλλογο των 12». Πάντως πρόσεξε από τους πρώτους μήνες της διαμονής του στο νησί ότι «η Κύπρος βρισκόταν τότε σε μια λογοτεχνική άνθηση. Το πνευματικό κίνημα του δημοτικισμού βρήκε εκεί θερμούς θιασώτες και άρχισε να αποφέρει καρπούς. Στενές ήταν τότε οι σχέσεις των λογοτεχνών της Κύπρου με την Αλεξάνδρεια» κτλ. (σ. 333). β) Θα αναμέναμε ότι ο Β. Τατάκης θα συνεργαζόταν με την *Αβγή*, αφού ήταν μέλος του «Συλλόγου των 12»· π.χ. θα μπορούσε να δημοσιεύσει στο περιοδικό αυτό το κείμενο της διάλεξής του για τον ποιητή Λ. Μαβίλη (Λεμεσός, 30.3.1924). Όμως καμιά συνεργασία του δεν δημοσιεύτηκε στην *Αβγή*, ούτε και στη *Σάλπιγγα*. γ) Αντίθετα, προτίμησε να δημοσιεύσει στην εφ. *Αλήθεια* (30.4.1926-28.5.1926) το κείμενο μιας άλλης ομιλίας του με θέμα «Η 100ετηρίς της πτώσεως του Μεσολογγίου». Μάλιστα και οι δύο διαλέξεις του έγιναν στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του «Συλλόγου Αι Μούσαι», που προερχόταν από τον κύκλο της φιλοβασιλικής *Αλήθειας* και βρισκόταν σε διαρκή αντιπαράθεση με τον κύκλο της *Αβγής* και του «Συλλόγου των 12».

λουτρά: τα λουτρά των Αγίων Αναργύρων βρίσκονται δίπλα στο ομώνυμο μοναστήρι στο χωριό Μηλιού της Πάφου· σήμερα έχουν μετατραπεί σε πολυτελές θέρετρο.

Αντώνης: ο Α. Ιντιάνος. Λάριος: αταύτιστο πρόσωπο, μάλλον μη κύπριος εκπαιδευτικός, που είχε διδάξει προηγουμένως στο νησί.

Βασίλης Τατάκης

Ττττούλος: ο Χριστόδουλος Χριστοδουλίδης.

Μακρής: ο Περικλής Μακρής από την Αρτάκη της Κυζίκου δίδαξε ως καθηγητής φυσικής σε σχολεία της Κύπρου και νυμφεύθηκε τη μαθήτριά του Ολυμπία Μυριανθοπούλου (1908-1996). Όπως μαρτυρεί ο Β. Τατάκης στα *Απομνημονεύματά* του (ό.π., σ. 329), ο Π. Μακρής έφτασε στη Λεμεσό την ίδια χρονιά με αυτόν, εγκατοίκησαν στα χρόνια της διαμονής τους στη Λεμεσό (1923-1926) και συνδέθηκαν φιλικά. Έτσι, ο Β. Τατάκης έγινε κουμπάρος στον γάμο του ζεύγους Μακρή, το οποίο στη συνέχεια εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αθήνα. Βλ. και Ολυμπία Π. Μακρή, *Η ζωή μιας οικογένειας*, Αθήνα 1988, σσ. 52-54.

28.

Λεμεσός, 25.9.1925

Αγαπητέ μου Μίλιο,

Το γράμμα σου έκαμε πολύ μακρινό ταξίδι για να με βρει. Εγύρισε Πλάτρες, Μέσα Ποταμό, Πεδουλά και μόλις κατόρθωσε να με τσακώσει στο[ν] Καλοπαναγιώτη. Απ' αυτό καταλαβαίνεις πόσο άργησε να φτάσει στα χέρια μου και πόση ήταν η ζέστη στη Λεμεσό για να με κάνει να πάρω τα βουνά. Λυπήθηκα που δεν μπόρεσα να σου απαντήσω αμέσως, γιατί έπρεπε να επικοινωνήσω πρώτα με τον Αντώνη. Αυτό και μετά την κάθοδό μου στη Λεμεσό ήταν αρκετά δύσκολο, γιατί, καθώς θα ξέρεις, ο Αντώνης πολιτεύεται τώρα και μου 'γινε Γιάννης Άπιαστος... Μου 'γινε ακόμα και αρκετά ασυμπαθής, γιατί όσο πάει και ξεδιπλώνεται και να σου πω, μου δείχνεται ως άνθρωπος που μόνο επιδιώκει να επιτύχει. Φοβερός αρριβισμός.

Αλλά ας σου διαβιβάσω τις πληροφορίες που μου ζήτησες. Μου 'πε πως σου 'γραψε και πως θα σου ξαναγράψει. Αυτό δεν το πιστεύω, σύντομα τουλάχιστο, γιατί έχει τόσες ασχολίες που είναι ζήτημα αν θα σε θυμηθεί. Για τον Αλιθέρση μού 'πε πως του 'δωσε τη συνεργασία του κακογραμμένη, με παραγγελία να την αντιγράψει και να σου τη στείλει. Αλλά ... δε βρίσκει καιρό να την αντιγράψει και δε βρίσκει και αντιγραφέα. Θα σου στείλει, λέει, και δική του συνεργασία. Αυτά από τον Αντώνη. Μου έκανε την εντύπωση πως δεν ηθέλησε πολύ να καταλάβει το θυμό σου.

Για την επιτυχία της Αυγής δεν αμφιβάλλω ούτε στιγμή. Την περιμένω όμως ανυπόμονα. |

Ευχαριστιέμαι πολύ σαν βλέπω να με θυμάσαι. Για μένα είσαι και θα είσαι πάντα ο καλός Αιμίλιος, η ευγενική ψυχή, η πλασμένη για τους τίμιους και υψηλούς αγώνες.

Θα σου αναθέσω και γω μια λεπτής φύσεως αγγαρεία. Όταν ήταν εδώ ο Μελής, του έδωσα 2 λίρες για να μου στείλει την Ιστορία του Παπαρ[ρηγόπουλου] και άλλα βιβλία. Αλλά ως τώρα ούτε φωνή ούτε ακρόαση. Σήμερα του γράφω και του ζητώ πληροφορίες. Σε παρακαλώ, αν νομίσεις καλό, να του μιλήσεις σχετικά ή να μου γράψεις αν μπορώ να ελπίζω ή να ξεγράψω τις δυο λίρες. Ποτέ δεν επερίμενα τέτοια διαγωγή από το Μελή. Τον θεωρούσα αληθινό άνθρωπο.

Χαιρετισμούς από τον Μακρήν. Η μνηστή του ευρίσκεται εις ανάρρωση. Για το Χριστόδουλο δε μου έγραψες τίποτα.

Σε φιλώ,
Β. Τατάκης

Σημείωση: Όπως προκύπτει από την επιστολή αυτή, ο Αιμ. Χουρμούζιος ζήτησε από τον Β. Τατάκη να τον βοηθήσει στη συγκέντρωση συνεργασιών (των Γλ. Αλιθέρση και Α. Ιντιάνου) για την αθηναϊκή έκδοση της Αβγής. Εδώ ο Α. Ιντιάνος εμφανίζεται μάλλον απρόθυμος να ασχοληθεί με κάτι τέτοιο, και για τον λόγο ότι «πολιτεύεται», αφού είχε υποβάλει υποψηφιότητα για τις βουλευτικές εκλογές (8 και 13 Οκτ. 1925).

Πλάτρες, Μέσα Ποταμό, Πεδουλά ... Καλοπαναγιάτη: ορεινά θέρετρα της Κύπρου στην οροσειρά του Τροόδους.

Μελή: ο Μελής Νικολαΐδης είχε παρευρεθεί στους πανελλήνιους αθλητικούς αγώνες της Λεμεσού (22-26 Απρ. 1925).

Χριστόδουλο: αν εξαιρέσουμε τις πληροφορίες που δίνονται σε επιστολές του Τ. Φραγκούδη (βλ. κυρίως αρ. 8) για ορισμένες κινήσεις του Χρ. Χριστοδουλίδη, από άλλες επιστολές που παρουσιάζουμε εδώ διαφαίνεται μια μυστικότητα γύρω από το πρόσωπο και τις δραστηριότητές του. Το πιθανότερο είναι ότι ο Αιμ. Χουρμούζιος διατηρούσε επαφές με τον στενό του φίλο Χριστόδουλο, αλλά δεν απαντά σε σχετικά ερωτήματα των αλληλογράφων του. Και το σημαντικότερο: κανένα ίχνος του Χρ. Χριστοδουλίδη (επιστολή ή άλλο κείμενο) δεν έχει εντοπιστεί ως τώρα στο αρχείο του Αιμ. Χουρμούζιου.

Παύλος Κριναίος

29.

Αθήνα, 10.11.1925

Αγαπητέ μου Μίλιο,

Τις τελευταίες μέρες είχα μιαν δυνατή ποιητική όρεξη κι έγραφα ένα σωρό ποιηματάκια, τα περισσότερα τετράστιχα.

Θα σας παρακαλέσω πολύ να τα διαβάσετε για να μου πείτε (αύριο ή μεθαύριο) τη γνώμη σας (την οποίαν ειλικρινά εκτιμώ και λαμβάνω πάντοτε υπόψην μου) γι' εκείνα που είναι δηλαδή σαβούρα και δεν μπορώ να διακρίνω εγώ – γραμμένα στον ποιητικό μου ενθουσιασμό – να τα βγάλω.

Επίσης και στις λίγες παραλλαγές του τραγουδιού της Αννούλας θα σας παρακαλέσω πολύ να επιστήσετε | την προσοχή σας και να μου πείτε ποιες είναι οι πιο σωστές κι οι πιο ωραίες.

Με αγάπη και εκτίμηση,
Χ. Μιχαηλίδης [=Παύλος Κριναίος]

Σημείωση: Ο Χαρίλαος Ν. Μιχαηλίδης / Παύλος Κριναίος (Πάφος 1903-Αθήνα 1986) συνεργάστηκε και με τα τρία περιοδικά που εξέδωσε ο Αιμ. Χουρμούζιος. Τα τετράστιχα του ανήκουν προφανώς στη σειρά «Μωσαϊκά και επιγράμματα», τα οποία δεν εκδόθηκαν ποτέ αυτοτελώς, παρά το γεγονός ότι η έκδοσή τους εξαγγέλθηκε κατά καιρούς. Ολιγόστιχα ποιήματά του περιλήφθηκαν σε έντυπα του μεσοπολέμου και ενσωματώθηκαν σε όψιμες συλλογές του. Για τα ποιήματα που παραχωρεί στον Αιμ. Χουρμούζιο ζητώντας την άποψη του βλ. παρακάτω («Επιλεγόμενα») σχετικό σχόλιο στην επιστολή του τελευταίου (από Αθήνα, 12.11.1925) προς τον Α. Ιντιάνο. Το «Τραγούδι της Αννούλας» δεν έχει περιληφθεί σε κάποια από τις ποιητικές συλλογές του. Ας σημειωθεί ότι

Τέλλος Άγρας

μέσα στην επόμενη χρονιά ο Κ. Παλαμάς (*Ελεύθερον Βήμα*, 7 και 15.6.1926) και ο Α. Θρύλος (*Φιλότεχνος*, τχ. 2, Σεπτ. 1926) παρουσίασαν με ευνοϊκά σχόλια τον κύπριο ποιητή, ο οποίος όμως δεν επιβεβαίωσε με το μεταγενέστερο έργο του τις προσδοκίες της κριτικής. Βλ. και Γ. Κεχαγιόγλου, «Μικρές ποιητικές φόρμες του Παύλου Κριναίου: μερικά σχόλια», *Σημείο* 4 (1996) 185-192.

30.

[Αχρονολόγητο· καλοκαίρι 1927;]

Αγαπητέ μου φίλε κύριε Χουρμούζιε,

Επιτρέψατέ μου να σας θυμίσω τους «Στοχασμούς» που σας έστειλα για το περιοδικό, φυσικά χωρίς καμιά παρεξήγηση. Δε θέλω να σας αναφέρω πρόσωπα – άλλωστε ίσως να τα γνωρίζετε – αλλά οι διαδόσεις οργιάζουν πως το περιοδικό σας πια δε θα ξαναβγεί.

Πολύ λυπάμαι να το πιστέψω. Σας βεβαιώνω πως σας εκτιμώ εξαιρετικά, και σαν άνθρωπο και σαν διαδιδόμενο. Δεν έχετε κανέναν όμοιό σας από τους ιδρυτές ή συνδιευθυντές περιοδικών, που τα περισσότερα είναι καθαρές επιχειρήσεις. Φαντάζομαι άλλωστε ότι δεν θ' ακούτε για πρώτη φορά παρόμοιες εκδηλώσεις εκτιμήσεως και πραγματικής φιλίας, γιατί τις αξίζετε χωρίς άλλο.

Σε περίπτωση όμως που αυτά όλα θα ήταν πιθανά, πολύ θα σας παρακαλούσα να μου αφήσετε, αν θέλετε, στο Υπουργείο τα σημειώματα εκείνα, για να τα δώσω κάπου αλλού, που μου γυρεύουν και που έχω υποχρέωση να δώσω γάτι. Δεν εμπόρεσα να γράψω τίποτε άλλο, από τότε που άρχισαν αυτές οι φοβερές ζέστες κι υγρασίες.

Δικός σας,
Τέλλος Άγρας

Σημείωση: Η αχρονολόγητη αυτή επιστολή του Τ. Άγρα πιθανόν να γράφτηκε το καλοκαίρι του 1927, όταν είχε πια διακοπεί η έκδοση της *Λογοτεχνικής Επιθεώρησης* (ύστερα από το τέταρτο τεύχος Μαΐου-Ιουνίου), και προτού κυκλοφορήσει η *Νέα Επιθεώρηση*, τον Ιανουάριο του 1928. Ο Τ. Άγρας δημοσίευσε στη *Λογοτεχνική Επιθεώρηση* (τχ. 3, Απρ. 1927, σ. 42) ένα ποίημά του, το «Τραγούδι για παλιό σκοπό», το οποίο, όπως είδαμε παραπάνω, σώζεται ως αυτόγραφο στο αρχείο του Αιμ. Χουρμούζιου. Στη συνέχεια φαίνεται ότι απέσυρε τους «Στοχασμούς» του, αφού δεν συνεργάστηκε με την πιο ριζοσπαστική *Νέα Επιθεώρηση*. Πάντως, σε άλλη, αδημοσίευτη επιστολή του (από Αθήνα, 24.7.1933) προς τον Αιμ. Χουρμούζιο, ο Τ. Άγρας υπερασπίζεται τον εκδότη της *Νέας Επιθεώρησης*: αναφέρεται σε ψευδώνυμο δημοσίευμα του «εμπαθέστατου» «Κριμαϊκού» στο περ. Ο *Κύκλος*, στο οποίο ο Αιμ. Χουρμούζιος κατηγορείται για «δειλία» και «διστακτικότητα». Ο επιστολογράφος αποδίδει την επίθεση αυτή σε «άγρια και ωμή ζηλοτυπία».

III. Επιλεγόμενα

Από το αρχειακό υλικό που παρουσιάζουμε εδώ αναδεικνύεται η φυσιογνωμία ενός ανήσυχου και δραστήριου νέου, του Αιμ. Χουρμούζιου, που ασπάζεται τον σοσιαλιστικό δημοτικισμό και δοκιμάζει τις δυνάμεις του στη συγγραφή ποιημάτων, πεζών ποιημάτων, διηγημάτων ή εκτενέστερων πεζογραφημάτων. Πολλά από τα κείμενα αυτά τα δημοσιεύει με άγνωστα, συνήθως, ψευδώνυμα (Θέμος Άλκης, Τίμος Άναρχος, Φώτος Θέλμας, Πέτρος Κακομάλλης, Φώτος Παρήλιος, Μίλιος Χάρμης) ή με τα αρχικά του. Σε τέτοια κείμενα αντικατοπτρίζονται οι λογοτεχνικές αναζητήσεις του δεκαεπταετούς ως εικοσιτετράετούς Μίλιου, ο οποίος δοκιμάζει να αξιοποιήσει στοιχεία και διδάγματα από τη λογοτεχνία του νεορομαντισμού και του (μετα)συμβολισμού, του ρεαλισμού και του νατουραλισμού, ενώ υποτάσσει σταδιακά τις λογοτεχνικές δοκιμές του στις σοσιαλιστικές ανησυχίες του. Επίσης, κατά τη δεκαετία του 1920 (ιδίως στα χρόνια 1923-1927), μεταφράζει πληθώρα κειμένων από τη διεθνή λογοτεχνία, όπως ποιήματα, πεζά ποιήματα, διηγήματα, άλλα πεζογραφήματα και δοκίμια ή μελέτες των H. Barbusse, Ch. Baudelaire, B. Bjørnson, J. Galsworthy, I. Goll, M. Gorky, P. Fort, S. Lagerlöf, V. Margueritte, G. de Maupassant, A. Samain, A. Strindberg, M. Tinayre, L. Tolstoy, Villiers de l'Isle-Adam, O. Wilde κ.ά.⁹ Στη συνέχεια, από τη δεκαετία του 1930 κ.ε., αφοσιώνεται στην κριτική, τη μελέτη και το δοκίμιο.

Παράλληλα, αναδεικνύεται ηγετική μορφή στην έκδοση του λογοτεχνικού περιοδικού *Αβγή*, έχοντας ως βασικούς και σταθερούς συνεργάτες του τους Α. Ιντιάνο και Χρ. Χριστοδουλίδη, αλλά και τους Γλ. Αλιθέρηση και Ν. Νικολαΐδη. Η οποιαδήποτε συμβολή του Γ. Λεύκη περιορίστηκε, τελικά, σε ένα αρχικό στάδιο, στα πρώτα τρία τεύχη του περιοδικού, αφού ο ίδιος διαχώρισε τη θέση του και διέκοψε τη συνεργασία του. Παρόλο που αυτός επικαλείται κυρίως επαγγελματικούς λόγους για την αποχώρησή του από το περιοδικό, η βασική αιτία φαίνεται να είναι το γεγονός ότι δεν τον ικανοποιούσε ο συγκρατημένος ιδεολογικός χαρακτήρας της *Αβγής*. Στη μοναδική συνάντηση που είχαμε (Λεμεσός, 3.1.1987) ο Γ. Λεύκης μου είχε διαβάσει ένα μάλλον άγνωστο ιδεολογικό κείμενό του, με τον τίτλο «Το αναπόφευκτο της αλλαγής», το οποίο είχε δώσει για δημοσίευση στην *Αβγή*. Το κείμενο αυτό, στο οποίο έκανε λόγο με μαρξιστικούς όρους για το οικονομικό και κοινωνικό καθεστώς στην Κύπρο, δεν εγκρίθηκε για δημοσίευση (ίσως και για τον λόγο ότι δεν ανταποκρινόταν στον χαρακτήρα του περιοδικού). Έτσι, τον Ιούνιο του 1924 απέστειλε στον Αιμ. Χουρμούζιο το παρακάτω σημείωμα, με το οποίο ανακοίνωνε τη διακοπή κάθε συνεργασίας και επαφής με την *Αβγή*, ζητώντας ταυτόχρονα να δημοσιευτεί το κείμενο αυτό στην εφ. *Σάλπιγξ* (εδώ διατηρείται η ορθογραφία του Γ. Λεύκη):

Αναγκαία δήλωση

Για όσους δεν το ξαίρουνε, ανάγκη να το σημειώσω εδώ, πως καμιά σχέση δεν είχα, ούτε έχω, με τους λογείς κριτικούς και διεφθοντές της «*Αβγής*». Δεν είμουν παρά ένας απλός συνεργάτης, σαν τόσοι άλλοι. Τώρα δεν είμαι ούτ' αφτό. Ο λόγος είναι

Γιάννης Λεύκης
Σχέδιο Βίκτωρ Ιωαννίδη (1923)

εφκολονότητος. Ο σκοπός που συμπαθούσα δεν είναι πια της «Αβγής» ο σκοπός, και φυσικά δε μπορώ να έχω θέση σε φύλλο που δεν ικανοποιεί την άποψή μου.
Γιάννης Λεύκης

[Υ.Γ.] Μίλιο, θα το τυπόσεις στη φιλολογική σελίδα της ερχόμενης Παρασκευής. / Υπόχρεος, / Γιάννης.¹⁰

Ύστερα από όλα αυτά, ο ισχυρισμός του Γ. Λεύκη ότι «ο σχεδιασμός και η έκδοση της Αβγής ήταν έργο δύο μόνο ανθρώπων, του Γ. Λεύκη και του Αιμ. Χουρμούζιου»,¹¹ δεν φαίνεται πια πειστικός. Θα ήταν πιο σωστό να ειπωθεί ότι ο ίδιος στήριξε τον Αιμ. Χουρμούζιο στο αρχικό στάδιο της έκδοσης του περιοδικού, αφού συνεργάζονταν προηγουμένως στη λογοτεχνική σελίδα της Σάλπιγγος.

Ταιριάζει να επικαλεστούμε εδώ την αντίστοιχη μαρτυρία του Αιμ. Χουρμούζιου, όπως έχει κατατεθεί σε δημοσιευμένη επιστολή του (από Αθήνα, 14.12.1936) προς τον Γ. Λεύκη, στην οποία ο επιστολογράφος κατονομάζει ως δεύτερο βασικό συντελεστή στην έκδοση της Αβγής τον Α. Ιντιάνο, όχι τον Γ. Λεύκη· για τον τελευταίο

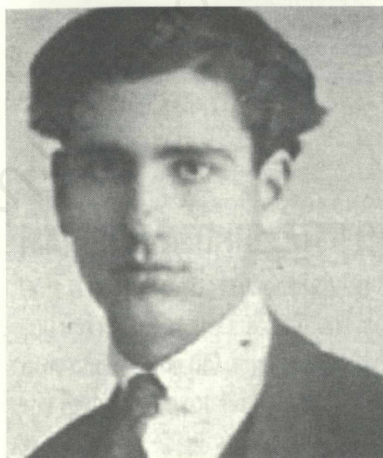
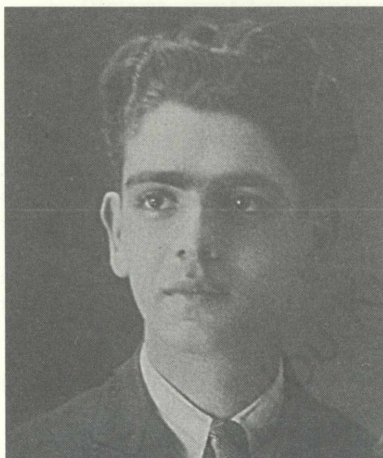
ταίο αναγνωρίζει απλώς ότι είχαν από κοινού την επιμέλεια της λογοτεχνικής σελίδας της Σάλπιγγος: «Είπα σχεδόν ότι η Αβγή – η Αβγή μου – ήταν δική μας, περιλαμβάνοντας στο “μας” εκείνο περισσότερο Ιντιάνο παρά Χουρμούζιον, ή μάλλον δεν ανέφερα διπλά τον τελευταίο... Ξέρεις όμως αν η Αβγή, που ήταν έμπνευσή μου, δημιούργημά μου και μόχθος δικός μου, ήταν οιοδήποτε άλλου παρά δική μου. Η Αβγή ήταν η κατευθείαν απόγονος της Φιλολογικής Σελίδας της Σάλπιγγος, που εμείς οι δυο επιμελούμασταν. Αυτή είναι η ιστορία της Αβγής και καμιά άλλη».¹²

Κλείνοντας, αξίζει τον κόπο να μεταφέρουμε εδώ αποσπάσματα από δυο αδημοσίευτες επιστολές του Αιμ. Χουρμούζιου προς τον Α. Ιντιάνο (από Αθήνα, 16.7.1925 και 12.11.1925, αντίστοιχα), στις οποίες αποτυπώνονται οι ενθουσιώδεις προσπάθειες του πρώτου να επανεκδώσει στην ελληνική πρωτεύουσα με περισσότερες αξιώσεις την Αβγή ή έστω ένα νέο περιοδικό με τον τίτλο Προμηθέας ή Γλαύκα.¹³ με τη διαφορά ότι οραματίζεται πια «ένα όργανο μάλλον κοινωπιστικής τέχνης», όπως έγραψε σε επιστολή του προς τον Ν. Νικολαΐδη (βλ. παραπάνω, αρ. 25, σημείωση). Για τον σκοπό αυτό ζητά τη στήριξη των Γλ. Αλιθέρη, Α. Ιντιάνου και Ν. Νικολαΐδη (αν και ο τελευταίος προβάλλει αντιστάσεις, όπως είδαμε στην επιστολή του αρ. 25), ενώ παράλληλα προσεγγίζει γνωστούς, καταξιωμένους ή και νεότερους συγγραφείς, τους Τ. Άγρα, Κ. Βάρναλη, Δ. Βουτυρά, Ν. Λαπαθιώτη, Μ. Μαλακάση, Π. Νιρβάνα, Π. Πικρό, Α. Σικελιανό, Γ. Σπαταλά κ.ά., για να εξασφαλίσει συνεργασία τους. Μάλιστα, για να εντυπωσιάσει τον αλληλογράφο του, δηλώνει ότι έχει «εξασφαλισμένη τη συνεργασία» τους· όπως φάνηκε στη συνέχεια, πέντε από αυτούς (οι Τ. Άγρας,

Φιλική Εταιρεία, καθόλου. Ο Σπαταλάς επρόκειτο να βγάλει το Μαύρο Γάτο του²³ (έγραφε φαίνεται ένα δυο ποιήματα ο Γεράσιμος και θέλει να τα ξεφουρίσει), μα ναυάγησε.

Ο Αλιθέρης μου 'γραψε. Ο Γιάννης Κατσουνωτός²⁴ από την Αίγυπτο ρωτά πότε θα βγει το περιοδικό μας και συνιστά στους εδώ φίλους υποστήριξη!... (Innoui...²⁵ comme on dit en France!) Η αλήθεια πως είν' εδώ μερικοί φίλοι που θα το υποστηρίξουν χρηματικώς, γιατί αλιώς δεν βγαίνει.

Ο Χαρίλ. Μιχαηλίδης μου φέρνει κάθε λίγο όγκους ποιητικούς για να του πω την κρίση μου.²⁶ Έχει αρκετά ωραία πράματα. Ο Φυλαχτού ρωτά από το Ξυλόκαστρο της Κορινθίας πότε θα βγει το περιοδικό για να στείλει συνεργασία. Από δω πέρα, δε, έχω εξασφαλισμένη τη συνεργασία του Πέτρου Πικρού, Σπαταλά, Πέτρου Χάρη, Ναπολ. Λαπαθιώτη, Βουτυρά, Βάρναλη και Σικελιανού. Ο Νίκος Νικολαΐδης θέλει να παραμείνει μακριά από το κέντρο, μα θα τον πείσω στο τέλος, ελπίζω.²⁷ Ο Λεων. Παυλίδης μου γράφει ταχτικά και θα μου στείλει συνεργασία του (καθώς και εφτά γάλλων ποιητών ανέκδοτες).²⁸ Το γαλλικό περιοδικό *Feu* δημοσίεψε α' σελίδα το ποίημα του Παυλίδη με καλά σχόλια. Το *Libre* γράφει για την Αβγή μας πως ήταν η αξιολογότερη προσπάθεια του 1925.²⁹ [...]

Οι Αιμ. Χουρμούζιος, Α. Ιντιάνος
και Χρ. Χριστοδουλίδης,
το "triumviratum" της Αβγής

Κ. Βάρναλης, Δ. Βουτυράς, Π. Πικρός και Γ. Σπαταλάς) δημοσίευσαν κείμενά τους στη *Λογοτεχνική Επιθεώρηση*.

α) [...] Ο Αλιθέρης είναι στην Κύπρο; Αν ναι, δώσε τους χαιρετισμούς μου. Και πες του τ' ακόλουθα: Πως η *Αυγή* πιθανότατα θ' αρχίσει την έκδοσή της από το Σεπτέμβρη. Δηλαδή ελπίζω την 1η Σεπτέμβρη να κυκλοφορήσει το πρώτο φύλλο. Το μόνο που με στενοχωρεί ακόμα είναι το οικονομικό μέρος, που δεν εξασφαλίστηκε επαρκώς. Κάθε έκδοση θα στοιχίζει 2000 δραχμές (δύμηνη, με 32-48 σελίδες) κι έχω συγκεντρωμένο το ποσό των 110 δρ[αχμών] αποκλειστικά για την *Αυγή*. Μετά την 1η έκδοση η 2η θα είναι εύκολη, γιατί θα 'χουμε εισπράξεις από το πούλημά της. Ακόμα να του πεις πως με το ερχόμενο ταχυδρομείο, το δίχως άλλο, να μου στείλει τη συνεργασία του – εννοώ την τραγωδία που σκέπτομαι να πάει σε δυο φύλλα, την κριτική σου για τον Ξερόπουλο (απαραίτητη, γιατί ο Γρηγοράκης μου κάθεται στο στομάχι, όταν τον βλέπω στις Κοτοπούλη...), τη συνεργασία του ως Πολλύ Αγρότη και τα ερωτικά σοννέτα, για να 'χω μπόλικη συνεργασία του στα χέρια μου. Ζητώ πολλά; Ζητώ ό,τι είχε υποσχεθεί.¹⁴ Ένα πράμα μονάχα σάς λέγω: Πως αν κατορθωθεί η έκδοση της *Αυγής*, θα εκπλήξει και ως εμφάνιση και σε περιεχόμενο.

Ακόμα: Περιμένω τη δική σου συνεργασία με το ερχόμενο, δακτυλογραφημένη. Βάλε την εξαδέρεψή σου να σου την δακτυλογραφήσει, γιατί με τα δικά σου γράμματα θαρρώ πως θα 'χουμε ολόκληρο το 2ο φυλλάδιο της *Αυγής* errata!!

Ακόμα: Κάνε ό,τι μπορείς για να 'χουμε συνεργασία και άλλων Κυπρίων, Ζήνωνα Ρωσσίδη¹⁵ λ.χ., αν έχει έτοιμο κανένα της προκοπής. Κρίνετέ το μαζί με τον Αλιθέρη, γιατί δε θα παρουσιάσουμε με το 1ο φυλλάδιο μετριότητες.

Αγαπητέ μου Αντώνη, σε βάλλω σ' αγγαρείες; Ίσως. Έχω όμως την πεποίθηση πως θα τις ανεχθείς μ' ευχαρίστησή σου, εφόσον πρόκειται για το κοινό παιδί μας, την *Αυγή* (η οποία, σημείωσε, εδώ θ' αλλάξει φορεματάκι κι αντίς *ΑΒΓΗ* θα λέγεται *ΑΥΓΗ*. Αυτό έχει μεγάλη σημασία στην κυκλοφορία της, και στο ζήτημα τούτο θα κάμουμε την υποχώρηση, εφόσον ζημιά καμιά δε θα προκύψει, κι ούτε θα 'χει καμιά ουσιαστική σημασία ένα Β ή ένα Υ).¹⁶ [...]

Εννοείται έχω εξασφαλισμένη συνεργασία Λαπαθιώτη, Βουτυρά, Μαλακάση, Σπαταλά, Νιρβάνα και άλλων νέων: Πέτρου Χάρη, Τέλλου Άγρα, Αθηνάς Σαραντιδή κλπ. Με την Αθηνά Σαραντιδή γινηκάμε άκροι φίλοι. Θα 'χουμε ίσως συνεργασία της σε μεταφράσεις από το ρουσσικό.¹⁷

Από το Aix-en-Provence 7 (αρ. επτά!) γάλλοι ποιητές και πεζογράφοι, η *société* του περιοδικού *Feu*, υποσχέθηκαν προνομιούχον συνεργασία στην «*Αυγή*» μέσον του Λεωνίδα του Παυλίδη.¹⁸ Θα δημοσιεύονται ανέκδοτα ποιήματά τους εν μεταφράσει και στο πρωτότυπο. Είναι μια επιτυχία αυτό όχι μικρή. [...]

Καμιά μετάφραση από το αγγλέζικο, Αντώνη; Περιποιήσου την καλά, γιατί θα βγούμε μ' αξιώσεις. Εδώ δεν υπάρχει κανένα λογοτεχνικό περιοδικό, αν εξαιρέσεις τη *Φιλικήν Εταιρεία*, που δεν είναι περιοδικό λογοτεχνικό με την κυριολεκτική σημασία του όρου.¹⁹ (Ο *Νουμάς* πάει καλιά του, *Νέα Γράμματα*, *Νέα Σκέψη*, *Νέοι Βωμοί* έχουν σβήσει.)²⁰ Ας εντείνουμε όλοι τις δυνάμεις μας να δημιουργήσουμε κάτι άξιο. [...]

β) [...] Αγαπητέ Αντόνιο, ίσως (αχ! αυτό το ίσως!) μέσα στο Γενάρη θα πάρεις τον πρώτο αριθμό της *Αβγής* (ως *Προμηθέα* τώρα ή *Γλαύκα*, γιατί τον τίτλο τον έχουν πάρει κάτι δασκάλοι).²¹ Περιμένω συνεργασία σου από την πιο διαλεχτή και μεταφράσεις αγγλέζων ποιητών αμετάφραστων, με σημείωμα μικρό. Αντώνη: Περιμένω. Τίποτε άλλο, ή μάλλον με το ερχόμενο πρέπει να 'χω οτιδήποτε.

Μου πρότειναν εδώ ν' αναλάβω τη διευθύση των *Νέων Βωμών*, που επρόκειτο να ξαναβγούν, αν δεχόμουν. Δε δέχτηκα για να έχω την ανεξαρτησία μου στη διεύθυνση. Εδώ τώρα δεν βγαίνει κανένα φιλολογικό περιοδικό. Ούτε *Νέα Τέχνη*²² ούτε

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το περ. *Αβγή* βλ. Α. Παπαλεοντίου, *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά στα χρόνια της αγγλοκρατίας*, Λευκωσία, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 2001, σσ. 77-123 και 303-371, όπου και σχετική βιβλιογραφία του ίδιου, *Κυπριακά περιοδικά (1903-1958). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004, σσ. 30-44. Η μελέτη του περ. *Αβγή* αποτέλεσε το θέμα της μεταπτυχιακής εργασίας μου, που εκπονήθηκε με την εποπτεία του καθηγητή Γ. Κεχαγιόγλου και εγκρίθηκε από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (1988). Το περιοδικό αυτό ανατυπώθηκε από τον Α. Χατζηθωμά (Λευκωσία 1992), ο οποίος έχει εκδώσει και σχετικό Ευρετήριο (1984).
2. Βλ. Α. Παπαλεοντίου, «Πρώιμες λογοτεχνικές εκδηλώσεις του Αιμίλιου Χουρμούζιου. Η συμβολή του στην έκδοση του περιοδικού *Αβγή* (Λεμεσός 1924-25)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 5 (2001) 487-499.
3. Βλ. κυρίως Χ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1996, σσ. 96-144.
4. Η παράγραφος αυτή σημειώνεται με μια κάθετη γραμμή με κόκκινο μολύβι στο περιθώριο, μάλλον από τον αποδέκτη της επιστολής, ο οποίος δείχνει ότι την προσέχει.
5. Η κυπριακή λ. *κούζος* σημαίνει μεγάλο πήλινο αγγείο· μεταφορικά δηλώνει άνθρωπο με κύρος και μεγάλο εκτόπισμα.
6. Το πρώτο τεύχος της *Αβγής* αποτελούνταν από είκοσι σελίδες μόνο. Ο συνολικός αριθμός των σελίδων και στα δώδεκα τεύχη του περιοδικού έφτασε τις τριακόσιες.
7. Δηλ. να τα περάσει (από το κυπρ. *ρέσσω* ή *ράσσω* <αρχ. *ρήσσω* / *ρήγγυμι*).
8. Η πρόταση αυτή προστέθηκε με μολύβι αργότερα, ίσως στις 10 Σεπτεμβρίου, όταν ο Τ. Φραγκούδης συμπλήρωνε το δεύτερο μέρος της επιστολής αυτής.
9. Αρκετά νεανικά δημοσιεύματα του Αιμ. Χουρμούζιου έχουν αποδελτιωθεί στις βιβλιογραφικές εργασίες του Α. Παπαλεοντίου *Η κυπριακή λογοτεχνία στον Τύπο (1879-1925)*, Λευκωσία 1993, *passim*. *Λογοτεχνικές μεταφράσεις του μεζονος ελληνισμού. Μικρασία, Κύπρος, Αίγυπτος 1880-1930*, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 1998, *passim*.
10. Το σημείωμα αυτό δεν δημοσιεύτηκε στη *Σάλπιγγα*. Αργότερα παρουσιάστηκε αποσπασματικά από τον Κ. Τσιρόπουλο, «Μια ιδεολογική περιπέτεια. Η "περιπέτεια συνειδήσεως" του Αιμ. Χουρμούζιου», *Σημείον του Αιμ. Χουρμούζιου*, Αθήνα, Τετράδια Ευθύνης αρ. 20, 1983, σ. 180.
11. Από επιστολή του στο περ. *Πνευματική Κύπρος* 282-283 (Ιούν.-Ιούλ. 1984) 127. Μάλλον υπερβολικά ή μονόπλευρα φαίνονται και όσα αναφέρει ο Γ. Λεύκης για τη σχέση του με τον Αιμ. Χουρμούζιο στο βιβλίο του *Οι ρίζες*, Κύπρος 1984, σσ. 296-301.
12. Η επιστολή αυτή δημοσιεύτηκε από τον Ρήη Παπαγγέλου, γιο του Γ. Λεύκη, στη *Νέα Εστία* 1680 (1.7.1997) 984-987· το παράθεμα στη σ. 986. Πρβ. και ανάλογες μαρτυρίες άλλων από δημοσιευμένες επιστολές τους στην εργασία των Α. Παπαλεοντίου και Κ. Ιωάννου *Αδημοσίετες επιστολές και άγνωστα ποιήματα του Βασίλη Μιχαηλίδη (από το αρχείο του Αιμ. Χουρμούζιου)*, Λευκωσία, Μικροφιλόλογικά Τετράδια αρ. 12, 2012, ιδίως σσ. 42-44 και 46-48.
13. Ας θυμηθούμε εδώ ότι το 1919 είχε σχεδιαστεί από τους Γ. Ηλιάδη και Γλ. Αλιθέρση η έκδοση λογοτεχνικού περιοδικού στη Λεμεσό με τον τίτλο «Γλάφκα», το οποίο όμως δεν κυκλοφόρησε. Περισσότερα βλ. *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά*, ό.π. (σημ. 1), σσ. 51-54.
14. Για τα θέματα αυτά βλ. παραπάνω τις επιστολές του Γλ. Αλιθέρση αρ. 21 και 23.
15. Ο ολιγογράφος Ζήνων Ρωσσίδης (1895-1990) είχε δημοσιεύσει τρία μετασυμβολιστικά ποιήματά του στο περ. *Αβγή* (τχ. 2, 6, 9).
16. Πρβ. ανάλογες συμβουλές στην επιστολή αρ. 10 του Γ. Σ. Οικονομίδη.
17. Η Αθηνά Σαραντιδίδη δεν έχει συνεργαστεί με τα περιοδικά του Αιμ. Χουρμούζιου. Η ίδια μετέφρασε από τα ρωσικά έργα των Αντρέεφφ, Γκόρκι, Ντοστογιέφσκι, Τσέχωφ κ.ά.
18. Πρβ. τις ανάλογες υποσχέσεις στην επιστολή αρ. 18 του Α. Παυλίδη. Το περιοδικό *Le Feu* έβγαине από το 1905 στο Αίχ της Προβηγκίας.
19. Η *Φιλική Εταιρία* του Φ. Κόντογλου κυκλοφόρησε σε έξι μηνιαία τεύχη, από τον Ιανουάριο ως τον Ιούνιο του 1925. Η *Αβγή* σε θετικό σχόλιό της για το περιοδικό (τχ. 12) το χαρακτήρισε «ιδεώδη τύπο περιοδικού φιλοσοφικού μάλλον παρά λογοτεχνικού». Ας σημειωθεί εδώ ότι η *Αβγή*, εκτός από τη *Φιλική Εταιρία*, αντάλλασε τεύχη με τα αθηναϊκά περιοδικά *Διανόηση*, *Νέα*

Γράμματα, Νέα Σκέψη, Νέα Τέχνη, Νέοι Βωμοί, με τα αλεξανδρινά Αργώ και Φάρος, τις Λεσβιακές Σελίδες (Μυτιλήνης), Τα Νιάτα (Σύρας) και με το *Libre* (Μονπελιέ).

20. Ο Νουμάς κυκλοφόρησε στα χρόνια 1903-1917, 1918-1924 και επανεκδόθηκε στα 1929-1931, ενώ τα βραχύβια περιοδικά *Νέοι Βωμοί* (τχ. 1-6, Ιαν.-Ιούν. 1924), *Νέα Γράμματα* (τχ. 1-8, Ιαν.-Αύγ. 1924) και *Νέα Σκέψη* (τχ. 1-2, Ιαν.-Φεβρ. 1925) είχαν διακόψει την έκδοσή τους. Για τα περιοδικά αυτά βλ. Χ. Λ. Καράογλου (επιμ.), *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης*, τ. Α' (1901-1925), Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996.

21. Μάλλον αναφέρεται στο «Διδασκαλικό περιοδικό» *Αυγή* (Αθήνα 1923-1924), που βγήκε με υπεύθυνο τον Χρ. Ι. Ράικο. Για πρώτη φορά πληροφορούμαστε εδώ ότι ο τίτλος *Αυγή* παραμερίστηκε, γιατί είχε δοθεί σε άλλο έντυπο. Με τον ίδιο τίτλο εκδόθηκε το 1917 βραχύβιο λογοτεχνικό περιοδικό από τον Αδ. Παπαδήμα, ενώ στα 1908-1911 είχε κυκλοφορήσει στη Λευκωσία ομότιτλο περιοδικό ποιικής ύλης του Κ. Γ. Ελευθεριάδη.

22. Το περ. *Νέα Τέχνη* του Μ. Βαϊάνου κυκλοφόρησε αρχικά στα 1924-1925, αλλά επανεκδόθηκε στα 1926-1927. Αξιοσημείωτο είναι το σχόλιο της *Αβγής* (τχ. 11), μάλλον του Αμ. Χουρμούζιου, για το καβαφικό αφιέρωμα της *Νέας Τέχνης*: Ο σχολιογράφος κρίνει ότι το περιοδικό «ξεπέρασε τα όρια του σοβαρού» και θεωρεί ότι ένα τέτοιο πανηγυρικό αφιέρωμα «θα στενοχώρησε τον καλό ποιητή, που σαν το διάβασε θα 'νιωσε χωρίς άλλο μια τύψη στην ψυχή για κάτι που φαίνεται βαλτό και παράκαιρο». Επίσης, το χαρακτηρίζει «τόσο βιαστικό και ρηχό και αντιφατικό, που προκαλεί ανάλογα συναίσθημα γέλιου, δυσθυμίας, ελέους. Προτιμούμε πάντα τη σιωπή από τα παρόμοια μακροστίγια εβγενικά κομπλιμέντα, στέργουμε στη σοβαρή, bona fide, κριτική, έστω κι ενάντια από τις βιαστικές αφτές εντυπώσεις και κρίσεις για το άτομο του ποιητή».

23. Το περ. *Μαύρος Γάτος* του Γ. Σπαταλά κυκλοφόρησε σε δώδεκα μηνιαία τεύχη από τον Ιούνιο του 1919 ως τον Μάιο του 1920.

24. Για τον Γ. Κατσουνωτό βλ. παραπάνω, επιστολή αρ. 2.

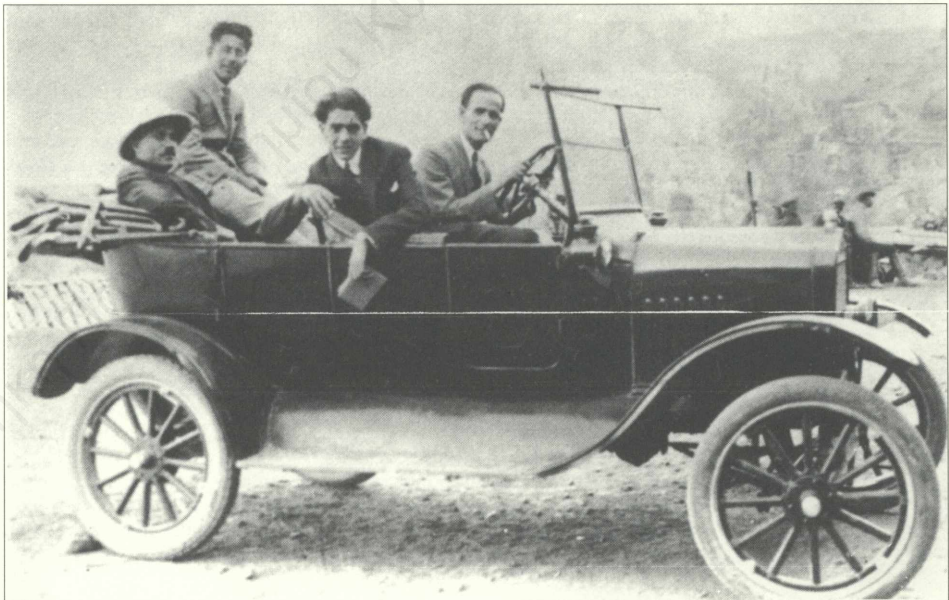
25. Ο Χουρμούζιος χρησιμοποιεί εδώ παλιότερο τύπο της λ. inouï: ανήκουστο, απίστευτο.

26. Βλ. παραπάνω σχετική επιστολή αρ. 29 του Χ. Μιχαηλίδη/Π. Κριναίου.

27. Πρβ. τα όσα αναφέρει ο Ν. Νικολαΐδης στην επιστολή του αρ. 25.

28. Βλ. σχετικές υποσχέσεις του Λ. Παυλίδη στην επιστολή του αρ. 18.

29. Το περιοδικό *Libre* του L. Roussel διατηρούσε επαφή με την *Αβγή* και τη σχολίαζε ευνοϊκά· βλ. παραπάνω επιστολές αρ. 14 και 22.

Ο Αμιλιος Χουρμούζιος (στο κέντρο) με φίλους του κατά την περίοδο της *Αβγής*

ΡΥΜΕΣ ΚΑΙ ΡΥΘΜΟΙ

I

Θὰ καθήσονται ὅπως πάντα, σιωπηροί
δίχως ἔγνοιε δὴν ψυχὴ καμὰ καυμὴ...
Θὰ ποτίζονται τὰ κάρρα, τὸ χαλί
καὶ θὰ χέω μόνος μου : Τὶ σιεπτική!

Θὰ ζήνω πόσο μὲ μοιάζεις. Τὸ πονύ
νάρθει μὴν ὥρα ποὶ θὰ ποίμε σὰν εἰκὴ
τὸ αἶμα ν' ἀλλάξω... Μὰ σὺ πῶ:

αἰκαλή
μου νυμφούχα, δέ σ' ἔπεισε εἰσβαλῆ

νὰ μελῶν τ' ἀπέρατο! Καὶ τὸ φηί
τ' ἀεροχίλια σὺν προδίνων. Ἡ δένυή
μου σὺν ἀνατοχιάζει σὰν πονηί... »

--- Μὰ θὰ ζήσουμε ἴσο κρόνια δὴ γυαυοί
σιεπὴ καὶ δὰ ποίμε τ' αἰτέο δειχοί...
— δίχως νὰ προφέρωμ ἴνι προσεπκή! —

== Ἰθὴν αἰχνὴν - χνὴν - χνὴν ==

ΧΡΟΝΙΑ ΠΡΩΤΗ

ΙΟΥΛΙΟΣ 1924 - ΑΡ. 4

Α Β Γ Η

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΨΥΧΑΡΗΣ

ΓΚΟΥΡΑΣ Ο ΑΛΕΙΤΟΥΡΓΗΤΟΣ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΠΑΥΛΙΔΗΣ

ΠΑΥΛΟΣ ΒΑΛΔΑΣΕΡΙΔΗΣ

ΞΑΝΘΟΣ ΛΥΣΙΩΤΗΣ

ΜΙΛΙΟΣ ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

ΧΡΙΣΤ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ

ΤΑΚΗΣ ΦΡΑΓΚΟΥΔΗΣ

ΑΝΤ. ΙΝΤΙΑΝΟΣ

Π. ΚΡΙΝΑΙΟΣ (ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ)

ELISABETH BROWNING

ΑΝΤΡΕΑΣ ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΤΕΧΝΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Ο ALLAN SEEGER

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΙ

ΣΤΟ ΞΩΦΥΛΛΟ

ΤΥΠΩΝΕΤΑΙ
ΣΤΗ "ΣΑΛΠΙΓΓΑ,"
ΛΕΜΕΣΟΣ